

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ

مطالعات اجتماعی

راهنمای معلم

پنجم دبستان

dl.YMoalem.ir

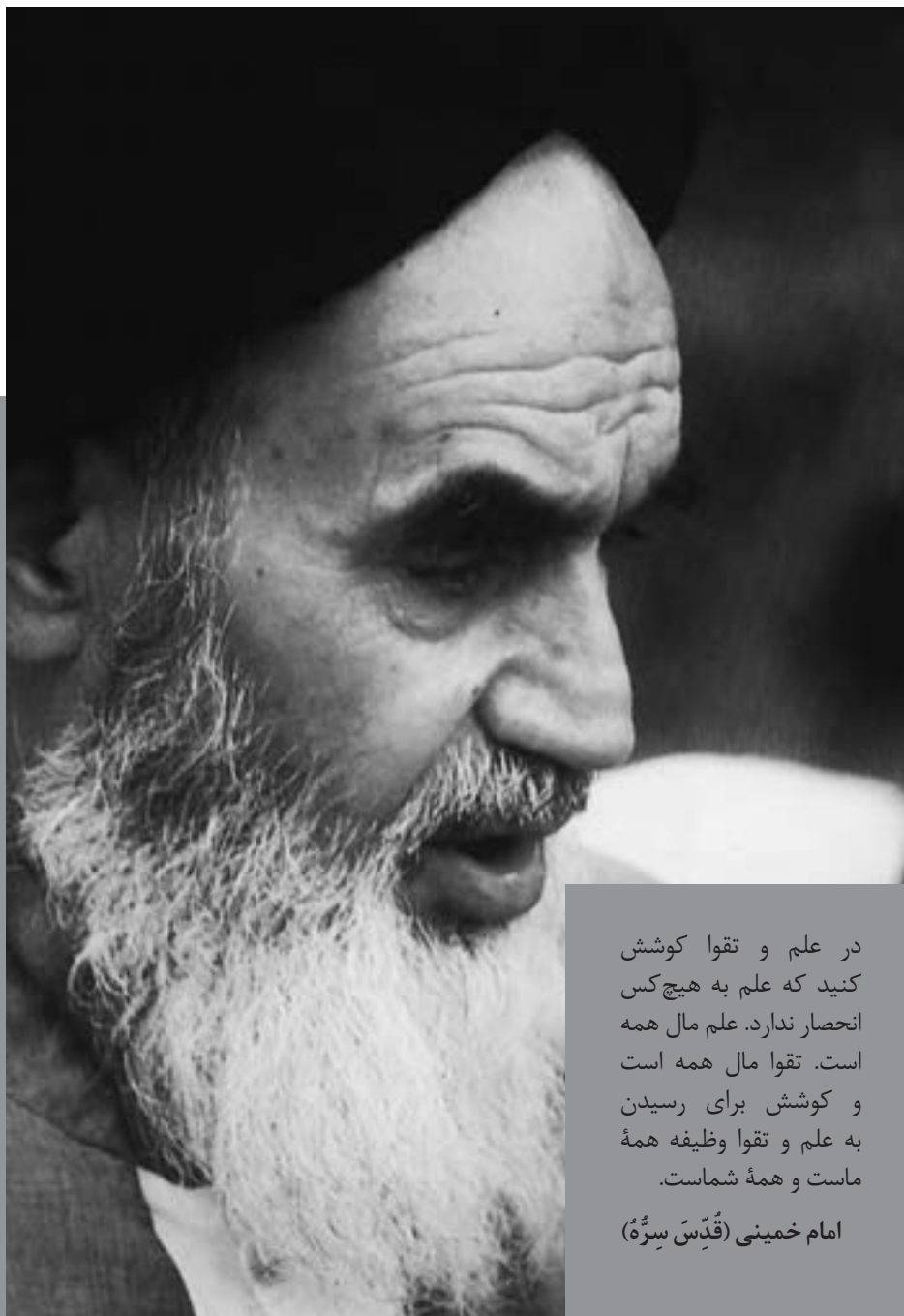
وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

نام کتاب: راهنمای معلم مطالعات اجتماعی - پنجم دبستان - ۵۷۶۱
پدیدآورنده: سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف: دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری
شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف: ناهید فلاحیان، نازیا ملک‌محمودی (اعضای گروه تألیف)
مدیریت آماده‌سازی هنری: اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی
شناسه افزوده آماده‌سازی: احمدرضا امینی (مدیر امور فنی و چاپ) - جواد صفری (مدیر هنری) - سورش سعادت‌مندی (صفحه‌آرا) - سیده فاطمه طباطبایی، شهلا دالایی، پری ایلخانی‌زاده، زینت بهشتی شیرازی و راحله زادفتح‌اله (امور آماده‌سازی)
نشانی سازمان: تهران: خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)
تلفن: ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار: ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی: ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹
وبگاه: www.chap.sch.ir و www.irtextbook.ir
ناشر: شرکت افست: تهران - کیلومتر ۴ جاده ابعلی، پلاک ۸، تلفن: ۷۷۳۳۹۰۹۳، دورنگار: ۷۷۳۳۹۰۹۷، صندوق پستی: ۱۱۱۵۵-۴۹۷۹
چاپخانه: شرکت افست «سهامی عام» (www.Offset.ir)
سال انتشار و نوبت چاپ: چاپ اول ۱۳۹۸

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۰۵-۳۴۱۴-۴

ISBN : 978-964-05-3414-4

در علم و تقوا کوشش
کنید که علم به هیچ کس
انحصار ندارد. علم مال همه
است. تقوا مال همه است
و کوشش برای رسیدن
به علم و تقوا وظیفه همه
ماست و همه شماسست.

امام خمینی (قُدَسِ سِرُّهُ)

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در پایگاه‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکس‌برداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکتیر به هر شکل و نوع، بدون کسب مجوز از این سازمان ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

فهرست

بخش اوّل: کلیات

مقدمه

- ۱-۱- تعریف و ماهیت مطالعات اجتماعی..... ۲
- ۱-۲- ضرورت‌ها و جهت‌گیری‌های اصلی در آموزش مطالعات اجتماعی..... ۲
- ۱-۳- اصول حاکم بر گزینش و سازماندهی برنامه درسی جدید مطالعات اجتماعی..... ۴
- ۱-۴- عناصر و مؤلفه‌های برنامه درسی مطالعات اجتماعی..... ۴
- ۱-۵- تلفیق چگونه صورت می‌گیرد؟..... ۱۱
- ۱-۶- مهارت‌ها..... ۱۱
- ۱-۷- اخلاق..... ۱۴
- ۱-۸- معلم مطالعات اجتماعی باید چه صلاحیت‌هایی داشته باشد؟..... ۱۴
- ۱-۹- بسته آموزشی درس مطالعات اجتماعی..... ۱۶
- ۱-۱۰- ساختار و محتوای کتاب درسی..... ۱۸
- ۱-۱۱- اهداف کلی برنامه درسی مطالعات اجتماعی در دوره آموزشی عمومی (ابتدایی - متوسطه اول)..... ۲۰
- ۱-۱۲- اهداف کلی (برون‌دادهای یادگیری) مطالعات اجتماعی پایه پنجم ابتدایی (از منظر تلفیق حوزه‌های موضوعی)..... ۲۳
- ۱-۱۳- ملاحظات و نکات مهم مربوط به آموزش..... ۲۴
- ۱-۱۴- ملاحظات و نکات مربوط به ارزشیابی..... ۲۸
- جدول پوشش دروس در زمینه مهارت‌های کاوشگری و مهارت‌های زندگی و پرورش هوش‌های چندگانه..... ۳۵

بخش دوم : راهنمای تدریس فصول کتاب مطالعات اجتماعی پایه پنجم ابتدایی

- ۲-۱- راهنمای تدریس فصل اول ۴۸
- ۲-۲- راهنمای تدریس فصل دوم ۶۴
- ۲-۳- راهنمای تدریس فصل سوم ۹۱
- ۲-۴- راهنمای تدریس فصل چهارم ۱۰۷
- ۲-۵- راهنمای تدریس فصل پنجم ۱۲۳

بخش اوّل

کلیات

مقدمه

در میان برنامه‌های درسی، مطالعات اجتماعی یک حوزه یادگیری اصلی و کلیدی است که تقریباً در تمام کشورهای دنیا آموزش داده می‌شود. در یک دهه اخیر به موازات لزوم پاسخ‌گویی به نیازهای نو در عرصه آموزش این درس و تربیت اجتماعی و لزوم برون رفت از رویکردهای سنتی و همچنین تدوین اسناد تحولی از جمله برنامه درسی ملی، برنامه جدیدی نیز برای این حوزه یادگیری تدوین شده است. در این برنامه، لزوم تحول در رویکردها، اصول، اهداف و سازماندهی محتوا در این درس مورد تأکید قرار گرفته و موارد مذکور با نگاهی نو تنظیم و تدوین شده‌اند.

۱-۱- تعریف و ماهیت مطالعات اجتماعی

مطالعات اجتماعی یک حوزه یادگیری است که از تعامل انسان با محیط‌های اجتماعی، فرهنگی، طبیعی، اقتصادی و... و تحولات زندگی بشر در گذشته، حال و آینده و جنبه‌های گوناگون آن بحث می‌کند. از آنجایی که این درس بر محور کنش متقابل آدمیان با یکدیگر و با محیطی که در آن به سر می‌برند - روند زمانی - استوار است، می‌توان ادعا نمود که جامعه، مکان و زمان سه محور عمده این درس هستند. مطالعات اجتماعی یک حوزه یادگیری بین رشته‌ای است که از مفاهیم رشته‌های علمی چون جغرافیا، تاریخ، اقتصاد، علوم سیاسی، جامعه‌شناسی و همچنین مطالعات مختلف مانند آموزش‌های مدنی، مطالعات شهروندی و زیست محیطی، دین و اخلاق بهره می‌گیرد.

۱-۲- ضرورت‌ها و جهت‌گیری‌های اصلی

در آموزش مطالعات اجتماعی

مفاهیم رشته‌های علمی که به آنها اشاره شد به همراه ارزش‌های کلیدی و مهارت‌های کاوشگری سعی در رساندن دانش‌آموزان به مقصد غایی این حوزه یعنی شکوفایی فطرت و تربیت انسان‌های شایسته و مؤمن، پرورش شهروندان مطلوب و تربیت اجتماعی به منظور مهیا شدن برای زندگی در جامعه را دارد. به عبارت دیگر این حوزه یادگیری می‌کوشد تا از طریق آموزش برخی دانش‌ها، مهارت‌ها و صلاحیت‌های مورد نیاز؛ افراد را به گونه‌ای تربیت کند که هم در زندگی فردی و هم در زندگی اجتماعی، نقش کارآمد و شایسته‌ای را ایفا کنند.

توجه به اسناد بالادستی نظام آموزش و پرورش کشور از یک سو و نظرسنجی‌ها، نیازسنجی‌ها و پژوهش‌های انجام شده در کشور از سوی نهادها و سازمان‌های مختلف، تدوین‌کنندگان برنامه درسی جدید مطالعات اجتماعی را به سمت توجه و تأکید بر شش محور زیر در سرفصل‌ها و محتوای این برنامه جدید سوق داده است. شایان ذکر است که این محورها ضرورت‌های آموزشی این برنامه درسی را نیز نمایان می‌کنند.

۱ تقویت عزت و هویت ایرانی - اسلامی؛

۲ ترویج و درونی‌سازی اخلاق و ارزش‌های اسلامی؛

۳ شناخت حقوق و مسئولیت‌های فردی و اجتماعی و شهروندی در سطوح مختلف و تقویت مهارت‌ها و نگرش‌های مربوط به آنها؛

۴ شناخت میراث فرهنگی، استعدادها و قابلیت‌های کشور و جایگاه کشور در جهان و توانایی برقراری ارتباطات مؤثر در سطح جهانی؛

۵ پیشگیری از بروز بحران‌های تربیتی و آسیب‌های اجتماعی در کودکان و نوجوانان و کاهش کجروی‌های اجتماعی و گسترش رفتارهای بهنجار؛

۶ گسترش بهداشت روانی، تقویت روحیه خودباوری، نشاط، سازندگی و پویایی امید به آینده و اعتماد به نفس.

به‌طور کلی می‌توان گفت که سه مؤلفه تقویت هویت ملی، اخلاق محوری در نظام اجتماعی و مهارت‌های زندگی از موارد مهمی است که برنامه مطالعات اجتماعی در اهداف، محتوا و روش‌ها تعقیب می‌نماید.

آموزش آداب و مهارت‌های زندگی : جایگاه ویژه‌ای در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دارد. حوزه آداب و مهارت‌های زندگی در برنامه درسی ملی به عنوان یکی از حوزه‌های یازده‌گانه به رسمیت شناخته شده است و اگرچه از طریق کل برنامه‌های درسی دنبال می‌شود اما با درس مطالعات اجتماعی پیوند نزدیکی دارد و بخش قابل توجهی از آداب و مهارت‌های زندگی را می‌توان در چارچوب و بستر این درس پرورش داد. لذا در رویکرد جدید سعی بر آن است که محتوای آموزش هرچه بیشتر با زندگی دانش‌آموز پیوند بخورد و به‌جای تأکید بر محفوظات و دانستنی‌های پراکنده و زیاد، مطالب مفید و کاربردی آموزش داده شود.

۳-۱- اصول حاکم بر گزینش و سازماندهی

برنامه درسی جدید مطالعات اجتماعی

در این بخش بعضی از مهم‌ترین اصول حاکم بر سازماندهی و گزینش محتوا به‌طور خلاصه معرفی می‌شود:

- چون هدف اصلی از آموزش مطالعات اجتماعی شکوفایی فطرت و پرورش کمالات انسانی، تربیت اجتماعی و شهروندی و آمادگی برای زندگی است لذا حوزه‌های دانشی و مفاهیم در آموزش در راستای هدف فوق مدنظر قرار می‌گیرند.

- سازماندهی و تولید محتوای این درس باید به‌گونه‌ای باشد که موجبات امیدواری، نشاط، سرزندگی و میل به سازندگی و پیشرفت خود و جامعه را در دانش‌آموزان پدید آورد.

- در آموزش موضوعات تاریخی به‌جای تأکید بر سلسله‌ها و حکومت‌ها یا صرفاً تاریخ سیاسی، به اوضاع و احوال اجتماعی و فرهنگی دوره‌های مختلف و ابعاد مختلف زندگی مردمان پرداخته شود و در این زمینه شخصیت‌ها، مفاخر، آثار، خلاقیت‌ها و دستاوردهای فرهنگی - تمدنی ایران در هر دوره برجسته شود. ضمن آنکه در این بخش زمینه‌های بررسی مدارک و شواهد تاریخی، تفکر و نقد رویدادها و موضوعات فراهم آید.

- در آموزش موضوعات جغرافیایی، به توان‌های محیطی و انسانی کشور ایران برای پیشرفت و سازندگی تأکید و به شناخت قابلیت‌های جغرافیایی کشور توجه شود. علاوه بر آن پرورش مهارت‌های جغرافیایی که با زندگی روزمره دانش‌آموزان پیوند نزدیکی دارد مدنظر قرار گیرد.

- در آموزش موضوعات اجتماعی و فرهنگی، ضمن انتقال باورها و ارزش‌ها، زمینه برای تفکر و نقد و بررسی موضوعات اجتماعی و محیطی فراهم بیاید.

- به آموزش‌های اقتصادی و سواد مالی که در برنامه‌های قبلی توجه ناچیزی به آنها شده بود، اهمیت لازم داده شود و متناسب با نیاز مخاطبان، مهارت‌های مالی - اقتصادی در آنها پرورش یابد.

۴-۱- عناصر و مؤلفه‌های برنامه درسی مطالعات اجتماعی

در برنامه درسی مطالعات اجتماعی، به‌منظور تعیین حوزه‌های مرتبط با مطالعات اجتماعی، از حوزه‌های موضوعی استفاده شده است که به جای دیسیپلین‌ها (رشته‌های علمی) فضای بازتری را برای تلفیق به‌وجود می‌آورند. براساس نیازهای علمی برنامه، پنج حوزه موضوعی و برای هر یک از حوزه‌های موضوعی نیز سه مفهوم کلیدی انتخاب شده است. محتوای موضوعی و علمی برنامه در قالب این حوزه‌های موضوعی و مفاهیم کلیدی سازماندهی می‌شوند. به‌علاوه، هر یک از این حوزه‌های موضوعی، مفاهیم و موضوعات یک یا چند رشته علمی و فراتر از آن را پوشش می‌دهد.

۱ زمان، تداوم و تغییر ← تاریخ

۲ مکان و فضا ← جغرافیا

۳ فرهنگ و هویت ← جامعه‌شناسی، تاریخ، مردم‌شناسی، دین و اخلاق و...

۴ نظام اجتماعی ← علوم اجتماعی، جامعه‌شناسی، حقوق، علوم سیاسی و...

۵ منابع و فعالیت‌های اقتصادی ← اقتصاد، جغرافیا، مطالعات زیست‌محیطی، دین، اخلاق و...

۱ زمان، تداوم و تغییر: این راهبرد از حوزه تاریخ بهره می‌گیرد و با استفاده از شواهد و مدارک برای فهم تغییرات و تداوم پدیده‌ها در روند زمان تأکید دارد. به موازات سیر زمان، بخشی از حال به گذشته و بخشی از آینده به حال می‌پیوندد. همپای حرکت طولانی و ممتد زمان، تحولات و رویدادهای فراوانی در صحنه گیتی رخ داده و می‌دهد. اگرچه در این حرکت، آنچه بیش از همه خودنمایی می‌کند، تغییرات است اما در ورای این تغییر، واقعیتی به نام «تداوم» نهفته است. به عبارت دیگر علی‌رغم تغییر هر آنچه در محیط طبیعی و محیط پیرامون جامعه وجود دارد و همچنین تغییر شرایط و ملزومات زندگی اجتماعی انسان، چیزهایی هم می‌ماند و تداوم می‌یابد و با شناختن و حفظ چیزهای ارزشمند انسان‌های پیشین می‌توان به تبیین هویت دیروز، امروز و فردای انسان پرداخت. چرا که بسیاری از دستاوردهای تمدن و فرهنگ فعلی بشر، میراث تلاش و تجربه نسل‌های پیشین است. دانش‌آموزان از طریق این راهبرد با مفهوم تغییرات و تداوم در محیط‌ها و مکان‌ها، منابع و فعالیت‌های اقتصادی، فرهنگ‌ها و نظام‌های اجتماعی آشنا می‌شوند. همچنین پندآموزی و عبرت گرفتن از رویدادها و حوادث تاریخی گذشته، فهم چرایی و چگونگی تحولات زندگی اجتماعی در هر دوره و ترسیم دورنمای زندگی آینده، تلاش برای کشف واقعیت‌ها، بی‌بردن به ضعف‌ها و کاستی‌ها و یا پیشرفت‌ها در هر دوره، علاقه‌مندی به شناخت و حفظ میراث فرهنگی کشور و آشنایی با زندگی و خدمات شخصیت‌ها و مفاخر در دوره‌های زمانی از طریق حوزه «زمان، تداوم و تغییر» دنبال می‌شود.

۲ مکان و فضا: این راهبرد بیشتر از حوزه جغرافیا بهره می‌برد و بر درک تعامل متقابل انسان و محیط، فرایندهای طبیعی در محیط‌های زیستی، الگوهای پراکندگی فضایی پدیده‌ها و اهمیت مکان‌ها و فضاها تأکید دارد. مکان، بستر و جایگاه وقوع پدیده‌ها و فرایندهاست و از نظر موقعیت (نسبی و مطلق) و ابعاد گوناگون و ویژگی‌های مختلف مورد بررسی قرار می‌گیرد.

سیستم‌های فضایی به مجموعه‌های هماهنگ و مرتبط در قالب مکان گفته می‌شود. هر محیط جغرافیایی خاص، یک سیستم فضایی را به نمایش می‌گذارد. شناخت ویژگی‌های محل زندگی، درک و مقایسه تفاوت‌ها و تشابهات مکان‌ها، تنوع محیطی، نحوه تعامل انسان و محیط در روند زمان، مسائل و مشکلات توسعه نواحی و کشورها (ملل محروم و کشورهای توسعه یافته) قابلیت‌ها و امکانات محیطی و جغرافیایی کشور و بالاخره حفاظت از محیط و مکان از اهم مباحث این راهبرد است.

۳ فرهنگ و هویت: این راهبرد بیشتر مباحث خود را از مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی و تاریخ اخذ می‌کند. فرهنگ مفهومی عام است که برای توصیف جنبه‌های نهادی و آموخته در جوامع انسانی مورد استفاده قرار می‌گیرد. به تعبیر دیگر فرهنگ، شیوه عمومی زندگی گروه یا گروه‌هایی از مردم است که عناصری از قبیل عادات، باورها، سنت‌ها، ارزش‌ها و نقاط مشترک آنها را به یکدیگر پیوند می‌دهد و وحدت اجتماعی ویژه‌ای به وجود می‌آورد.

منظور از جامعه، گروه‌ها و نظام‌های اجتماعی است که در سرزمین مشخصی به عنوان کشور زندگی می‌کنند، فرهنگ مشترک دارند، تابع اقتدار سیاسی واحدی هستند و از استقلال نسبی برخوردارند. میراث فرهنگی عبارت است از هر آن چیزی که هر نسل به ارث می‌گذارد و به نسل بعد انتقال می‌دهد. فنون و دانستنی‌ها، ساخت‌ها، نهادها و برخی از ارزش‌ها واقعیاتی هستند که بر ورای نسل‌ها دوام می‌یابند. میراث فرهنگی از طریق انتقال ارادی آداب و سنن به نسل‌های بعدی می‌رسد و یاد فرهنگ زمان حال تجلی می‌یابد. هویت عبارت است از احساس مثبتی که فرد نسبت به هویت یا همان ویژگی‌هایی که خود را با آن تعریف می‌کند، دارد. شناخت ویژگی‌های فرهنگی، تعمیق آشنایی با جلوه‌های تمدن و فرهنگ اسلامی-ایرانی و جوامع مسلمان، شناسایی مفاخر علمی، فرهنگی، هنری، مذهبی و آثار آنها، شناخت علل و عوامل تحولات فرهنگی و نظام‌هایی اجتماعی در دوره‌های مختلف زمانی، آشنایی با میراث فرهنگی، ارج‌گذاری به دستاوردها و پیشرفت‌های فرهنگی و توانایی نقد فرهنگ‌ها از اهم مباحث مطرح در این زمینه می‌باشد.

۴ نظام اجتماعی: این راهبرد بیشتر مباحث خود را از حوزه‌های علوم اجتماعی، جامعه‌شناسی، حقوق و علوم سیاسی می‌گیرد. نظام، مجموعه اجزای تشکیل‌دهنده هر پدیده است که به یکدیگر پیوسته بوده و یک واحد را تشکیل می‌دهند به طوری که تغییر هر یک از عناصر بر اجزای دیگر اثر می‌گذارد. نظام اجتماعی مجموعه‌ای متشکل از کنش‌ها و واکنش‌های تعدادی از افراد است که روابط آنها با یکدیگر به طور متقابل به سوی کانونی مشترک (هدف مشترک) یا کانون‌هایی به هم پیوسته جهت می‌یابد. به عبارت دیگر نظام اجتماعی به مجموعه‌ای از «نقش‌های» اجتماعی متقابل به هم پیوسته که در جهت هدفی مشخص به هم پیوند یافته‌اند و به صورت یک واحد یکپارچه درآمدند، گفته می‌شود. شناخت حقوق و مسئولیت‌های شهروندی به عنوان نقش‌های اعضای یک جامعه و همچنین مؤسسات و نهادهای اجتماعی در راستای مشارکت آگاهانه و فعال در تعیین سرنوشت خود و جامعه و دستیابی به مهارت‌های اجتماعی از محورهای مهم و کلیدی در آموزش این حوزه است.

۵ منابع و فعالیت‌های اقتصادی: این راهبرد بیشتر مباحث خود را از اقتصاد و مطالعات زیست‌محیطی و جغرافیایی می‌گیرد. انسان امروز برای تأمین نیازهای خود و ادامه زندگی به کالاها و خدمات گوناگونی نیاز دارد. این کالاها و خدمات با استفاده از منابع و امکانات موجود در محیط فراهم می‌شود. استفاده از منابع در جهت رفع نیازهای بشر به فرایندهای اقتصادی تولید، توزیع و مصرف منجر می‌شود. همچنین منابع در دسترس انسان محدودند و به علاوه اهمیت هر یک از آنها برحسب شرایط فرهنگی و تکنولوژیکی در طی زمان تغییر می‌کند. با توجه به افزایش جمعیت جهان، بشر امروز با «بحران منابع» روبه‌رو است. همچنین با پیشرفت جوامع بشری و تبدیل بهره‌برداری و سازماندهی فعالیت‌های اقتصادی از اقتصاد ساده بدون پول دوران‌های اولیه به اقتصاد پیچیده کنونی، تغییرات عمیقی در نیازها، مشاغل و نقش‌ها پدید آمده است. برخورد عقلایی و مبتنی بر تفکر و خلاقیت با انواع منابع (اعم از سرمایه، نیروی انسانی، منابع طبیعی و...) که منجر به حداکثر استفاده بهینه از منابع می‌شود، اهمیت قابل ملاحظه‌ای دارد. از عمده‌ترین مباحث این حوزه، آشنایی با نحوه کسب اطلاعات اقتصادی، فرایندهای مربوط به تولید، توزیع و مصرف، کار و کارآفرینی، مشاغل، سیستم‌های مبادله، استفاده بهینه از منابع، بهره‌وری سبز^۱، مدیریت اقتصادی در زندگی فردی و خانوادگی و آشنایی با برخی نهادها و فعالیت‌ها و ابزارهای اقتصادی می‌باشد.

۱- بهره‌وری سبز یعنی به دست آوردن حداکثر بازدهی با حداقل خسارت وارد کردن به محیط‌زیست.

		علم	
		زمان، تداوم و تغییر (تحول، پیشرفت و تداوم) (مدارک و شواهد) (علت‌ها و معلول‌ها)	
		مکان و فضا (پدیده‌های مکانی و پراکندگی) (رابطه انسان و محیط) (حفاظت از محیط)	
		فرهنگ و هویت (تعلق و هویت) (میراث فرهنگی) (تنوع فرهنگ‌ها و شیوه‌های زندگی)	
		نظام اجتماعی (حقوق و قوانین) (مسئولیت‌ها و تکالیف) (نقش‌ها، گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی)	
		منابع و فعالیت‌های اقتصادی (منابع و نظام‌های اقتصادی) (کار و کارآفرینی) (بهره‌وری)	

صلاحیت‌ها و مهارت‌های عقلانی، فکری، اجتماعی و ارتباطی
(بررسی و کاوش) (اخلاقیت) (مشارکت) (برقراری ارتباط) (واکنش شخصی و اظهارنظر)

صلاحیت‌ها و شناختی‌های اخلاقی و ایمانی
(حق‌طلبی و مسئولیت‌پذیری) (تعاون) (عدالت‌جویی) (میهن‌دوستی)

نمودار (۲)

مفاهیم کلیدی

هر یک از حوزه‌های موضوعی پنج‌گانه مذکور، تعداد زیادی از مفاهیم کلیدی رایج در آن حوزه را پوشش می‌دهند. در این برنامه، برای هر یک از حوزه‌ها، سه مفهوم کلیدی و پایه که محتوای علمی برنامه حول آنها مطرح و بر آنها مبتنی است، انتخاب گردید.

۱ زمان، تداوم و تغییر

مفاهیم کلیدی:

۱-۱- تحول، پیشرفت و تداوم

۱-۲- مدارک و شواهد

۱-۳- علت‌ها و معلول‌ها

۲ مکان و فضا

مفاهیم کلیدی:

۲-۱- پدیده‌های مکانی و پراکنندگی

۲-۲- رابطه انسان و محیط

۲-۳- حفاظت از محیط و مکان

۳ فرهنگ و هویت

مفاهیم کلیدی:

۳-۱- تعلق و هویت

۳-۲- میراث فرهنگی

۳-۳- تنوع فرهنگ‌ها و شیوه‌های زندگی

۴ نظام اجتماعی

مفاهیم کلیدی:

۴-۱- حقوق و قوانین

۴-۲- مسئولیت‌ها و تکالیف

۴-۳- نقش‌ها، گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی

۵ منابع و فعالیت‌های اقتصادی

مفاهیم کلیدی:

۵-۱- منابع و نظام‌های اقتصادی

۵-۲- کار و کارآفرینی

۵-۳- بهره‌وری

۵-۱- تلفیق چگونه صورت می‌گیرد؟

دروس و مضامین برنامه درسی مطالعات اجتماعی از مفاهیم کلیدی دو یا چند حوزه موضوعی این برنامه درسی بهره می‌گیرد و به این ترتیب «تلفیق» اتفاق می‌افتد. برای مثال در این کتاب بحث مربوط به سفری به کربلا (۱) با توجه به شرایط جغرافیایی کشور عراق از حوزه مکان و فضا صحبت می‌کنیم اما بعد که بحث تاریخی واقعه عاشورا را مطرح می‌کنیم وارد حوزه زمان، تداوم و تغییر یا تاریخ می‌شویم و وقتی از آداب زیارت و شرح سفر مطالبی را مطرح می‌کنیم وارد حوزه نظام اجتماعی می‌شویم. البته باید در نظر داشت که پدیده تلفیق یک طیف یا پیوستار است و همیشه درجاتی از تلفیق از ضعیف تا گسترده و شدید وجود دارد. در تلفیق‌های گسترده، مرزهای رشته‌ها کاملاً در یکدیگر محو و ادغام شده‌اند.

۶-۱- مهارت‌ها

در برنامه درسی مطالعات اجتماعی فرایند کاوشگری محیطی و اجتماعی و پرورش مهارت‌ها در قالب پنج حوزه صورت می‌گیرد. این پنج حوزه عبارت‌اند از:

- ۱ کاوش و بررسی؛
- ۲ مشارکت؛
- ۳ برقراری ارتباط؛
- ۴ خلاقیت؛
- ۵ واکنش شخصی و اظهارنظر.

۱ کاوش و بررسی: در این حوزه، مهارت‌هایی چون تفکر، طرح سؤالات روشن و واضح درباره موضوعات محیطی و اجتماعی، شناسایی موضوع، شناسایی منابع اطلاعات، پرس‌وجو، ثبت اطلاعات از منابع اولیه و ثانویه، بررسی و تجزیه و تحلیل مدارک و شواهد، مقایسه و طبقه‌بندی اطلاعات، خواندن نمودار و عکس، تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری پرورش می‌یابد.

مثال‌هایی از کتاب درسی

- به بسته‌بندی یک کالا توجه کنید و ببینید کارخانه‌ای که آن را تولید کرده در کجاست؟
- در یک روزنامه، خبری درباره مجلس شورای اسلامی یا دولت پیدا کنید آن را جدا کنید و به کلاس ببرید.

۲ مشارکت : در این فرایند، دانش‌آموزان از طریق همراهی و کارگروهی، موفق به انجام فعالیت‌های یادگیری می‌شوند و انواع راهبردهای کارگروهی را به کار می‌برند. احساس تعلق به گروه، شکل بخشیدن به دیدگاه‌ها، مدیریت خود در کارگروهی، تصمیم‌گیری جمعی، صبوری و بردباری در این بخش جای می‌گیرد.

مثال‌هایی از کتاب درسی

■ به‌طور گروهی پوستری باموضوع هشدار دربارهٔ مصرف نادرست آب درست کنید و در محوطه آبخوری مدرسه نصب کنید.
 ■ یک گروه محیط‌زیستی تشکیل دهید و برای حفظ محیط‌زیست پیشنهادهای ارائه کنید.

۳ برقراری ارتباط : برقراری ارتباط عبارت است از مهارت انتقال و بیان ایده‌ها و اطلاعات به شکل‌های مختلف گفتاری، شنیداری و سایر موارد. در این حوزه، خواندن، گوش کردن، نگاه کردن، بیان کردن مؤثر، بیان نظرهای مخالف و برقراری ارتباط با دیگران قرار می‌گیرد.
 برقراری ارتباط، همچنین ایجاد ارتباط بین عناصر یک رویداد، فهم و شرح روابط علت و معلولی، برقراری ارتباط میان گذشته، حال و آینده، فهم توالی موضوعات و نمایش داده‌ها را شامل می‌شود. این برقراری ارتباط در قلمرو ارتباط با پدیده‌ها، عناصر و منابع اطلاعاتی قرار می‌گیرد.

مثال‌هایی از کتاب درسی

■ روزهای ۱۷ ربیع الاول و ۲۷ رجب را در تقویم پیدا کنید و بگویید چه مناسبتی هستند؟
 ■ با توجه به خط زمان، فتح مکه چند سال پس از هجرت پیامبر ﷺ از مکه به مدینه اتفاق افتاد؟
 ■ با راهنمایی معلم، نام افرادی را که با آنها ارتباط دارید به ترتیب اهمیت بنویسید، سپس بگویید این ارتباط چه اهمیتی برای شما دارد؟

۴ خلاقیت : در این حوزه، مهارت‌های کاربرد دانش و اطلاعات و مهارت‌ها در الگوها و موقعیت‌های جدید توسعه و بسط آموخته‌ها، پاسخ‌گویی به مسائل و موقعیت‌های غیرمنتظره، طراحی و تولید محصولات یا راهبردهای جدید، ابداع روش‌های جدید، پیشنهاد دادن، تجسم و پیش‌بینی کردن تقویت می‌شود.

مثال‌هایی از کتاب درسی

■ یکی از شادترین اتفاقات زندگی خودتان را بنویسید و در زنگ انشا در کلاس بخوانید.
 ■ به‌طور گروهی، نمایشنامه کوتاهی دربارهٔ بهانه چنگیزخان مغول برای حمله به ایران بنویسید و آن را در کلاس اجرا کنید.

۵ واکنش شخصی و اظهار نظر: در این قلمرو دانش‌آموزان از خود اراده‌ای برای بازشناسی و بررسی موضوعات بر مبنای استنباط خویش نشان می‌دهند. مهارت‌های نگریستن، بازشناسی و نقد و بررسی موضوع بر مبنای تلقی خویش، نگریستن به موضوع با استنباط و باورهای خود، بیان احساس خویش، ترجیح دادن و... در این حوزه قرار می‌گیرد.

مثال‌هایی از کتاب درسی

■ آیا شما در ارتباط با دیگران، حریم شخصی آنها را رعایت می‌کنید؟ چگونه؟

■ به نظر شما اگر ماجرای شهر اترار رخ نمی‌داد باز هم مغول‌ها به ایران حمله می‌کردند؟ چرا؟

شایان ذکر است که برخی از فعالیت‌های طراحی شده برای دانش‌آموزان می‌توانند چند منظوره باشند و دو یا سه یا چند حوزه از حوزه‌های ذکر شده را پوشش دهند. بنابراین الزاماً هر یک از فعالیت‌ها تنها به پرورش یکی از مهارت‌ها نمی‌پردازد.

از طریق برنامه درسی مطالعات اجتماعی می‌توان به پرورش و تقویت مهارت‌هایی که اولویت‌ها و صلاحیت‌های مشترک سایر حوزه‌های یادگیری محسوب می‌شوند، توجه نمود. برخی از این مهارت‌ها عبارتند از: مهارت‌های سواد خواندن، مهارت‌های حساسی و عددی، مهارت‌های IT از طریق به کارگیری نرم‌افزارهای رایانه‌ای، مهارت‌های هنری و... .

برای اطلاع بیشتر به جدول پوشش انواع مهارت‌ها در همین کتاب مراجعه کنید. (صفحات ۳۵ الی ۴۶)

مهارت‌های زندگی

در برنامه درسی مطالعات اجتماعی، پرورش «آداب و مهارت‌های زندگی» جایگاه بسیار خاصی دارد. اگرچه آداب و مهارت‌های زندگی حوزه بسیار گسترده‌ای است که اهداف آموزشی آن از طریق کل حوزه‌ها و دروس مختلف، محقق می‌شود، اما درس مطالعات اجتماعی به دلیل ماهیت خود، توان بالقوه و قابل ملاحظه‌ای برای پرداختن به مهارت‌های فردی، اجتماعی و شهروندی دارد.

لذا باید همواره بین مطالب و محتوا با زندگی روزمره دانش‌آموزان پیوند برقرار شود و دانش‌آموزان باید بتوانند از درس مطالعات اجتماعی در جهت ارتقای مهارت‌های زندگی کمک بگیرند و این درس قصد دارد تا به آنها کمک کند تا در زندگی خود عملکرد مؤثرتر و کارآیی داشته باشند. لذا در فرایندهای تدریس و ارزشیابی، یکی از اهداف مهم این درس یعنی آموزش مهارت‌های زندگی را به‌طور جدی مدنظر قرار دهید.

در این چارچوب، حتی آموزش مفاهیم جغرافیایی، تاریخی و اجتماعی و مدنی نیز در راستای تحقق سواد جغرافیایی و تاریخی و آنچه که برای زندگی فردی و اجتماعی دانش‌آموز به کار می‌آید، معنا و مفهوم می‌یابد.

۷-۱- اخلاق

در برنامه‌درسی مطالعات اجتماعی آموزش اخلاق جایگاه خاصی دارد. با توجه به آنکه «اخلاق» یکی از پنج عنصر مهم در برنامه‌درسی ملی ذکر گردیده است، این برنامه سعی می‌کند که در سازماندهی محتوا، جهت‌گیری‌های اخلاقی و ارزشی به‌عنوان محور مهم آموزش مورد توجه قرار بگیرد لذا از شما معلمان عزیز نیز انتظار می‌رود که به مقوله «اخلاق و ارزش‌ها» در فرایند یاددهی-یادگیری بهای لازم را بدهید تا این درس به شیوه سنتی فقط به انتقال اطلاعات تاریخی و جغرافیایی و انباشتن ذهن دانش‌آموزان از داده‌ها و دانستنی‌ها نپردازد و تغییر در نگرش‌ها و باورها و مجهز شدن بچه‌ها به اخلاق در کانون توجه قرار بگیرد.

همان‌طور که در نمودار (۱) و (۲) ملاحظه کردید در این درس، چهار گروه عمده ارزش‌ها مدنظر است: عدالت‌جویی: تمایل به برقراری عدالت در جامعه و ظلم‌ستیزی در سطوح مختلف، محلی، ملی و جهانی. مسؤلیت‌پذیری و حق‌طلبی: شناخت حقوق و تکالیف فردی و اجتماعی و تمایل به احقاق حق در سطوح مختلف.

تعاون: داشتن تمایل و علاقه به همکاری و مشارکت در سطوح مختلف اجتماعی توأم با احسان و رأفت نسبت به هموعان.

میهن‌دوستی: علاقه‌مندی به کشور ایران و پیشرفت و آبادانی آن و احساس تعلق و افتخار نسبت به میهن اسلامی.

باید توجه کرد که هر گروه از ارزش‌های فوق، تعداد زیادی از ارزش‌ها را در خود جای می‌دهد برای مثال حق‌طلبی و مسؤلیت‌پذیری شامل رعایت حقوق دیگران، دفاع از مظلوم، شهادت به حق، فداکاری، امر به معروف و نهی از منکر، پایبندی به قانون و نظایر آن را دربردارد. به‌علاوه بسیاری از مفاهیم در حوزه دانستنی‌ها و مهارت‌های برنامه نیز، عین آموزش ارزش‌ها است و به توسعه آنها می‌انجامد. برای مثال مفاهیمی چون همکاری در خانواده، دفاع مقدس یا مهارت‌هایی چون مشارکت و برقراری ارتباط. با توجه به اهمیت و جایگاه اخلاق و ارزش‌ها در برنامه‌درسی مطالعات اجتماعی، شایسته است شما معلمان عزیز با روش‌های آموزش این مقوله‌ها نیز آشنایی کافی داشته باشید.

۸-۱- معلم مطالعات اجتماعی باید

چه صلاحیت‌هایی داشته باشد؟

همان‌طور که گفته شد درس مطالعات اجتماعی نقش مهمی در تربیت اجتماعی فراگیران به عهده دارد و در این زمینه صلاحیت‌ها و شایستگی‌هایی که معلم مطالعات اجتماعی باید واجد آن باشد، اهمیت زیادی دارد.

نخست آنکه معلم درس مطالعات اجتماعی نیز مانند سایر دروس باید هم صلاحیت‌های عام حرفه‌ای یعنی تسلط به دانش و اطلاعات تخصصی موضوع تدریس، توانایی و مهارت در امر تدریس و اداره کلاس و هم صلاحیت‌های عاطفی یعنی علاقه به امر تعلیم و تربیت دانش‌آموزان را داشته باشد. با این حال، معلم مطالعات اجتماعی به دلیل رویکرد و ماهیت این درس، علاوه بر صلاحیت عمومی باید الگوی مؤثر و کارآمد تربیت اجتماعی باشد. در این زمینه، فضای حاکم بر روابط متقابل عاطفی میان معلم و دانش‌آموزان از یک سو و دانش‌آموزان با یکدیگر در کلاس درس مطالعات اجتماعی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

الگو بودن: معلم الگوی دانش‌آموزان است و آنچه در شخصیت معلم جلوه دارد در وجود دانش‌آموزان نیز جلوه‌گر می‌شود؛ بر همین اساس، معلم مطالعات اجتماعی نمونه‌ عینی ارزش‌ها، صلاحیت‌ها و مهارت‌های اجتماعی برای دانش‌آموزان است. معلم مطالعات اجتماعی فردی است مسئول و متعهد، قانون‌گرا، علاقمند به پیشرفت کشور خود، منظم، اهل مطالعه و تحقیق، صاحب تفکر، خلاق و نقاد، با روحیه و با نشاط و پایبند به ارزش‌ها و اخلاق اسلامی. برای مثال، معلم نامنظم یا بی‌اعتنا به قانون نمی‌تواند نظم و قانون‌گرایی را در دانش‌آموزان تقویت کند یا معلمی که نسبت به آینده حس بی‌اعتمادی و ناامیدی دارد، این احساسات خود را نسبت به آینده یا پیشرفت جامعه خود، به دانش‌آموزان منتقل می‌کند.

معلم مطالعات اجتماعی به عنوان الگوی عملی بچه‌ها، باید رفتار و گفتار مناسب و همسویی داشته باشد تا از آثار سوء دوگانگی در رفتار و گفتار و نتایج معکوس این امر جلوگیری شود.

برقراری ارتباط مؤثر با دانش‌آموزان در فرایند آموزش: معلم مطالعات اجتماعی باید در روابط خود با دانش‌آموزان آنچنان مؤثر و سازنده عمل کند که آثار آن در شخصیت و نگرش دانش‌آموز و حتی روابط و یا خانواده و گروه همسالانش نیز متجلی شود.

نخست، معلم باید به کرامات انسانی و ارزش شخصیت هر یک از دانش‌آموزان احترام بگذارد و به این نکته که همه آنها دارای استعداد و توان شدید رشدند، معتقد باشد. به وجود آوردن فضای اعتماد و احترام متقابل و به کارگیری شیوه‌های مشارکتی در فرایند و مراحل مختلف آموزش، مهم‌ترین رکن روابط معلم و دانش‌آموز در کلاس درس مطالعات اجتماعی است. از آنجا که این درس در تقویت گرایش‌ها و باورهای اجتماعی و حس مسئولیت‌پذیری نقش مهمی ایفا می‌کند، عمل مسئولانه معلم در همه شرایط و سازماندهی مطلوب فعالیت‌های مشارکتی در فرایند آموزشی، حس مسئولیت‌پذیری و با یکدیگر کار کردن توأم با محبت را به دانش‌آموزان منتقل می‌کند. فراهم آوردن فضای مناسب برای ارائه نظرها و ایده‌های دانش‌آموزان و گوش دادن به حرف‌های آنها به‌ویژه برای کودکان دوره ابتدایی که به تقویت اعتماد به نفس و خودباوری نیاز دارند، از ویژگی‌ها و مسئولیت‌های مهم معلم مطالعات اجتماعی است. معلم مطالعات اجتماعی باید در روابط خود با دانش‌آموزان به گونه‌ای مؤثر و سازنده عمل کند که آثار آن به خوبی در روابط میان دانش‌آموزان با خانواده، گروه همسالان و غیره متجلی شود.

معلم درس مطالعات اجتماعی باید نقش اوضاع و احوال فرهنگی و جغرافیایی محل زندگی دانش‌آموزان را برای طرح مباحث مختلف در نظر بگیرد و بر آن اساس، به فهماندن مطالب اقدام کند. توجه به تفاوت‌های فردی و مشکلات خاص کودکان به‌ویژه برای معلم این درس، ضروری است، بر این اساس، معلم مطالعات اجتماعی باید برآیند و مجموعه‌ای از تحقق اهداف را با توجه به استعدادها و توان‌های مختلف دانش‌آموزان پیگیری و طلب کند و از تأکید بر توانایی همه افراد بر همه چیز بپرهیزد. آموزش شیوه صحیح فکر کردن و تقویت مهارت‌های فرایند تفکر در زمینه مسائل و روابط اجتماعی و تصمیم‌گیری‌ها باید از طریق تعامل مناسب معلمان با دانش‌آموزان در موقعیت‌های مختلف در کلاس به شیوه‌ای غیرمستقیم و مؤثر تحقق یابد.

ایجاد رابطه مؤثر بین دانش‌آموزان: معلم درس مطالعات اجتماعی باید علاوه بر برقراری رابطه مناسب و مؤثر با دانش‌آموزان، ارتباطات مفید و مؤثر میان آنها با یکدیگر را تقویت کند. معلم با توجه به ماهیت درس مطالعات اجتماعی و فعالیت‌ها و مهارت‌های مربوط به آن، تمرین زندگی اجتماعی را در محیط مدرسه پایه‌ریزی کرده و با اتخاذ شیوه‌های مناسب هنگام کارهای گروهی، موانع موجود در راه ارتباط مؤثر در گروه همسالان را از میان برمی‌دارد و روابط دوستانه و همکاری و مسئولیت‌پذیری را در بین بچه‌ها تقویت می‌کند.

به روز بودن و مطالعه مستمر: درس مطالعات اجتماعی بنا به ماهیت خود با مسائل و موضوعات اجتماعی سروکار دارد و این امر به‌طور مداوم تغییر و تحول می‌یابد؛ اخبار و گزارش‌های روزمره، تحولات مربوط به دیدگاه‌ها و نگرش‌ها، تغییرات محیطی، تصمیم‌گیری‌های سیاسی - اقتصادی و تغییرات اجتماعی که عموماً در مطبوعات و نشریات انعکاس می‌یابد.

معلم مطالعات اجتماعی بنا به ماهیت این درس باید فردی اهل مطالعه باشد و با مطالعه مستمر رویدادهای جاری و مسائل اجتماعی، محیطی، اقتصادی و فرهنگی، از آگاهی‌های لازم در این زمینه برخوردار شود، به عبارت دیگر، به روز بودن برای معلم مطالعات اجتماعی اولویت خاص دارد.

۹-۱- بسته آموزشی درس مطالعات اجتماعی

امروزه در بین صاحب‌نظران آموزش و پرورش توجه خاص به مواد آموزشی مختلف در قالب بسته آموزشی افزایش یافته است و یکی از سیاست‌های متولیان آموزش و پرورش در تولید برنامه‌های جدید درسی نیز توجه به اجزا و عناصر بسته آموزشی است. بسته آموزشی می‌تواند مجموعه‌ای از نرم‌افزارها (راهبردها، تکالیف، آزمون‌ها و...) و سخت‌افزارها (رسانه‌ها، وسایل، تجهیزات، منابع و...) باشد که با توجه به اهداف یاددهی - یادگیری برنامه درسی سازماندهی شوند.

برخی از صاحب نظران اجزای بسته آموزشی را با توجه به نقشی که ایفا می کنند به دو گروه منابع اصلی و منابع تکمیلی تقسیم بندی کرده اند. منابع اصلی شامل :

۱ کتاب درسی دانش آموز؛ ۲ کتاب کار دانش آموز؛ ۳ کتاب راهنمای معلم؛ ۴ کتاب ارزشیابی است. از منابع تکمیلی می توان منابع چاپی (کتاب های آموزشی و داستانی، مجله ها، کارت های آموزشی، اطلس ها و کتاب های مرجع و...)، منابع ابزاری معلم (ویدئو، DVD، آلبوم های عکس و اسلاید، نقشه، صوتی و...) و منابع رایانه ای (سی دی های تست و تمرین، وبسایت های مربوط به موضوع و...) را مثال زد.

از آنجایی که درس مطالعات اجتماعی با توجه به ماهیت خود با طیف گسترده ای موضوعات محیطی تاریخی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی سروکار دارد و معلم و دانش آموز در حین تدریس و فرایند کاوشگری دانش آموزان به منابع زیاد و متنوعی نیاز پیدا می کنند، لذا اجزا و عناصر بسته آموزشی مطالعات اجتماعی از وسعت و تنوع بالایی برخوردار است.

از منابع اصلی ذکر شده در بسته آموزشی، کتاب درسی، کتاب کار دانش آموز و راهنمای تدریس در اختیار شما قرار گرفته است. سایر منابع به تدریج تولید و در اختیار شما قرار خواهد گرفت.

اگرچه بخش هایی از ساختار رسمی وزارت آموزش و پرورش تولیدکننده بسته آموزشی است اما نکته ای که باید به آن توجه نمود این است که شما معلمان گرامی نیز می توانید در تولید و تکمیل اجزا و عناصر بسته آموزشی و هم در تهیه و فراهم کردن آن به وسیله مدرسه نقش مؤثری ایفا نمایید. برای مثال شما ممکن است خودتان آلبوم های عکس و اسلاید متناسب با موضوعات درسی را فراهم و در کلاس نمایش بدهید یا مدل ها و ماکت ها و چارت هایی را به کمک دانش آموزان بسازید و در هنگام تدریس برای نمایش ارتباط پدیده ها از آنها استفاده کنید یا از مناظر طبیعی و جغرافیایی یا موزه ها و مانند آن فیلم تهیه کنید.

شما می توانید اطلس ها و نقشه های جغرافیایی مورد نیاز در قطع دیواری را فهرست کنید و از مدرسه بخواهید که آنها را خریداری کنند و در اختیار کلاس قرار دهند و یا کتاب های آموزشی متناسب با سطح مخاطبان را بخرند و در کتابخانه مدرسه نگهداری کنند تا دانش آموزان در فعالیت های کاوشگری بتوانند از آنها استفاده کنند. نکته دیگری که باید به آن توجه کنیم این است که در انجام تحقیقات باید دانش آموزان را به اندازه کافی راهنمایی کنیم و منابع را به آنها معرفی و در اختیارشان قرار بدهیم. نحوه خلاصه کردن و استخراج اطلاعات مورد نیاز از کتاب حدود و ثغور تحقیق و سؤالات آن باید برای دانش آموز روشن باشد. به همین دلیل شما باید به دانش آموزان آموزش دهید که چگونه از این منابع استفاده کنند و از سوی دیگر مدیریت مدرسه را مجاب کنید که وسایل و لوازم را تهیه و در اختیار شما بگذارند.

شایان ذکر است که در این کتاب نیز در پایان آموزش هر فصل، مواد و منابعی برای مطالعه بیشتر معلمان یا استفاده در کلاس و همچنین مطالعه یا استفاده دانش آموزان معرفی شده است. این منابع را که مرتبط با محتوای آن فصل است از طریق مدیریت مدرسه تهیه و در جای مناسبی در مدرسه نگهداری کنید.

۱۰-۱- ساختار و محتوای کتاب درسی

کتاب درسی مطالعات اجتماعی پایه پنجم شامل ۵ فصل و ۲۲ درس است. به عبارت دیگر هر فصل از تعدادی درس تشکیل شده است و همان‌طور که ملاحظه کرده‌اید موضوعات آن مرتبط است.

۱ زندگی با دیگران

۲ سرزمین ما

۳ زندگی در نواحی دیگر جهان

۴ زیارت مکان‌های مقدس

۵ ایران بعد از اسلام

از تفاوت‌های این کتاب با کتاب‌های قبل می‌توان به دو مورد اشاره کرد.

■ تاریخ اسلام در قالب داستان ارائه شده که طبق تجربیات سال قبل روایت حوادث تاریخی به صورت داستان مورد علاقه دانش‌آموزان بود.

■ امسال مطالب کشورهای همسایه گسترده‌تر از سال‌های پیش مطرح شده و انواع بازی‌ها، صنایع دستی، غذا و سایر جلوه‌های فرهنگی کشورها معرفی شده است. اما نکته مهم اینجاست که دانش‌آموزان از این بخش کتاب فقط برای انجام فعالیت‌های کاربرگه و فعالیت‌های کلاسی بهره می‌گیرند و لزومی به حفظ کردن مطالب نیست و به عبارت دیگر این مطالب تدریس می‌شوند اما مورد آزمون کتبی قرار نمی‌گیرند و هدف این است که دانش‌آموزان با مطالعه ویژگی‌های طبیعی و انسانی کشورها بتوانند فعالیت‌هایی را انجام دهند و اطلاعات را تجزیه و تحلیل کنند.

روی هر جلد هر فصل از کتاب درسی، یک تصویر مرتبط با موضوع وجود دارد که خود می‌تواند انگیزه‌ای برای شروع درس باشد.

به‌طور کلی با توجه به رویکرد کاوشگری کتاب، بهتر است در شروع کلاس معلم با طراحی فعالیتی، فضای طرح سؤال و پرسش در کلاس پدید بیاورد. زیرا اگر به راستی در ذهن دانش‌آموز سؤال ایجاد شود، آنگاه زمینه مساعد برای جست‌وجو و یافتن پاسخ و در نتیجه یادگیری مطالب پدید می‌آید. لذا از شما معلم عزیز انتظار می‌رود که در شروع هر فصل، اجازه بدهید که ابتدا پرسش‌های مختلفی، در کلاس مطرح شوند. متن هر درس شامل محتوای نوشتاری و محتوای تصویری است. محتوای تصویری (عکس، نقشه، نمودار، کاریکاتور، نقاشی و...) همراه با متن نوشتاری، موضوع موردنظر را قابل درک و فهم می‌سازد. لذا محتوای تصویری از محتوای نوشتاری جدانیست و در فرایند تدریس باید نمودارها، نقشه‌ها، عکس‌ها و... توسط دانش‌آموزان مشاهده و بررسی شود.

برای هر فصل، فعالیت‌های نظام‌دار طراحی شده است. به طوری که انجام هر فعالیت توسط دانش‌آموزان، آنها را برای یادگیری مطالب مرحله بعد آماده می‌کند. از شما انتظار می‌رود که به انجام درست فعالیت‌ها اهتمام بورزید. بخش عمده‌ای از فعالیت‌های کتاب باید در حین فرایند یاددهی - یادگیری انجام شوند. البته برخی فعالیت‌ها نیز برای خارج از کلاس طراحی شده است و انجام آنها به زمان بیشتر نیاز دارد. اگرچه جمع‌بندی و ارائه آن فعالیت باید در کلاس مدنظر قرار گیرد. به طور کلی فعالیت‌ها به گونه‌ای طراحی شده است که در هر فصل هر پنج بخش مهارت‌های کاوشگری ذکر شده در صفحات قبل، حتماً موردنظر قرار بگیرد و توسط دانش‌آموزان انجام شود. نمودار هر فصل فعالیت‌هایی که مستلزم کاوش و بررسی، خلاقیت، اظهارنظر، مشارکت در برقراری ارتباط باشد مشاهده می‌شود. (رجوع شود به جدول پوشش مهارت‌های مختلف).

کاربرگه‌ها: در پایان کتاب درسی کاربرگه‌های فعالیت (کتاب کار) وجود دارد. در این کاربرگه‌ها، فعالیت‌های متنوعی طراحی شده است (تکمیل جدول، مصاحبه، نقشه‌خوانی، گفت‌وگو، خط‌زمان). این کاربرگه‌ها مازاد بر کتاب و به‌عنوان برنامه اضافی نیستند بلکه بخشی از محتوای کتاب درسی محسوب می‌شوند و کتاب با آنها تکمیل می‌شود. به طوری که به انجام فعالیت هر یک از کاربرگه‌ها، در متن کتاب درسی ارجاع داده شده است.

■ اغلب کاربرگه‌های فعالیت در فرایند تدریس و در کلاس درس اجرا می‌شوند. البته برخی از آنها نظیر جمع‌آوری عکس و چسباندن در جای مخصوص، یا پرس‌وجو... که به زمان بیشتری برای انجام نیاز دارند مخصوص خارج از کلاس هستند.

■ تمرین‌های کاربرگه‌ها طوری طراحی شده است که دانش و شناخت و مهارت‌های دانش‌آموزان را توسعه می‌دهد و آنها را به تلاش و پویایی وامی‌دارد. به دانش‌آموزان انگیزه می‌بخشد و به عبارت دیگری بخشی از محتوای آموزشی است که به تکمیل، تثبیت یا تعمیق یادگیری کمک می‌کند.

■ تمرین‌های کاربرگه‌ها در ارزشیابی آموخته‌های دانش‌آموزان نیز ابزاری مناسب به‌شمار می‌آید. پیشنهاد می‌شود که آنها در ابتدای سال یک کپی از کاربرگه‌ها تهیه کنند و پس از انجام فعالیت روی کاربرگه کپی شده، آن را به معلم تحویل دهد تا در پوشه کار گذاشته شود.

■ نکته (۱): متن همهٔ درس‌های کتاب دربردارندهٔ تمامی محتوای موردنظر و مطابق با اهداف درس نیست. همان‌طور که گفته شد بخشی از محتوا از طریق سایر اجزا و عناصر بسته آموزشی ارائه می‌شود. به‌علاوه نقش مؤثر معلم به‌عنوان مدیر یادگیری و تسهیل‌کننده آن به گونه‌ای است که برای تحقق اهداف درس باید محتوای رسمی ارائه شده را بشناسد، ابعاد گوناگون آن را تحلیل کند و سپس خود به اصلاح، تکمیل و سازماندهی مجدد آن بپردازد.

به عبارت دیگر شکل نهایی محتوا، آمیزه‌ای از محتوای کتاب درسی و کتاب کار، سایر اجزای عناصر بسته آموزشی (فیلم، اسلاید، بازدید علمی و...) اشکال سازماندهی مجدد و انطباق محتوا با شرایط و زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و جغرافیایی هر منطقه است و معلم است که با فراهم آوردن امکانات و طراحی فعالیت‌های مناسب این انطباق و تحقق اهداف را میسر می‌سازد.

بر همین مبنا، هم و غم معلمان مبنی بر تدریس مو به موی همه مطالب کتاب یا پیگیری ایرادات به اینکه برخی مطالب باید در کتاب توضیح بیشتری داشته باشد و پافشاری برای کامل و بی نقص نمودن عبارات یا مطالب کتاب به روال سنتی پسندیده نیست و ناشی از این امر است که معلم تصور کند محتوای کتاب درسی همه محتوای اصلی را تشکیل می‌دهد، حال اینکه چنین نیست.

■ نکته (۲): برای آموزش محتوای این کتاب، نیازی به استفاده از کتاب‌های تست و تمرین و پرسش و پاسخ‌های متداول موجود در بازار نیست. توجه کنید که محتوای این کتاب فعالیت محور است یعنی دانش‌ها، مهارت‌ها و نگرش‌ها از طریق انجام فعالیت‌ها توسط دانش‌آموزان، آموخته می‌شود. با توجه به تعداد و تنوع فعالیت‌ها در کتاب درسی و وجود کاربرگه در انتهای کتاب، از شما معلم عزیز درخواست می‌شود از استفاده از کتاب‌های تست و تمرین که جریان فعالیت‌های آموزشی را به سوی سؤال و جواب‌های کلیشه‌ای منحرف می‌کنند، خودداری نمایید.

۱۱-۱- اهداف کلی برنامه درسی مطالعات اجتماعی در دوره آموزشی عمومی (ابتدایی - متوسطه اول)

انتظار می‌رود دانش‌آموزان در پایان دوره آموزش عمومی

الف) در قلمرو شناخت و علم

۱ علل و عوامل دخیل در دگرگونی‌ها و تغییرات منابع، مکان‌ها، فعالیت‌های اقتصادی و نظام‌های اجتماعی را در طی زمان درک کنند. (زمان، تداوم و تغییر)

۲ از تغییر و تحولات و تداوم در زندگی اجتماعی و برخی رویدادهای مهم تاریخی قبل و بعد از اسلام در ایران آگاه شوند و روابط علت و معلولی رویدادها را دریابند. (زمان، تداوم و تغییر)

۳ با چگونگی روابط متقابل جوامع انسانی با محیط‌های طبیعی و تنوع شیوه‌های زندگی در سطوح مختلف (محلی تا ملی، قاره‌ای و جهانی) آشنا شوند و الگوهای پراکندگی پدیده‌ها و سیستم‌های طبیعی و انسانی را در این سطوح درک کنند. (فضا و مکان)

- ۴ با برخی منابع، استعدادها و توان‌ها و قابلیت‌های محیطی و انسانی کشور برای توسعه پیشرفت آشنا شوند و ضرورت و اهمیت حفاظت از محیط را در سطوح مختلف درک کنند. (فضا و مکان)
- ۵ حقوق و مسئولیت‌های فردی و اجتماعی را در محیط‌های مختلف (خانواده، مدرسه، محله، شهر و روستا، کشور، جهان) بشناسند. (نظام اجتماعی)
- ۶ ساختار، کارکرد و نحوه برقراری ارتباط مناسب را با برخی نهادها، مؤسسات و سازمان‌هایی که در تأمین انواع نیازهای فردی و اجتماعی (از خانواده و مدرسه تا نهادهای اداره‌کننده جامعه نظیر قوای سه‌گانه و حکومت) نقش دارند، بشناسند. (نظام اجتماعی)
- ۷ میراث فرهنگی به جای مانده از دوره‌های تاریخی قبل و بعد از اسلام در ایران (آداب و سنن و آثار هنری - معماری، مفاخر و شخصیت‌های علمی، فرهنگی، مذهبی و...) را بشناسند. (فرهنگ و هویت)
- ۸ عناصر و مؤلفه‌های هویت (تعلق و تعهد در سطوح مختلف: تعلق به فرهنگ بومی و محلی تا فرهنگ اسلامی - ایرانی و تعهد و احساس مسئولیت تا مقیاس جهانی) را درک کنند. (فرهنگ و هویت)
- ۹ اهمیت منابع و نقش آنها را در تأمین نیازها بشناسند و برخی شیوه‌های حفاظت و بهره‌برداری مطلوب از آنها را بدانند. (منابع و فعالیت‌های اقتصادی)
- ۱۰ با انواع فعالیت‌های اقتصادی و برخی تحولات مربوط به آنها و مسائل مربوط به اشتغال، فرهنگ کار و بهره‌وری آشنا شوند. (منابع و فعالیت‌های اقتصادی)

ب) در قلمرو کسب صلاحیت‌ها و درونی‌سازی ارزش‌ها و اخلاق

- ۱ به کشور ایران و پیشرفت و آبادانی آن، حفظ میراث فرهنگی، حفظ نظام جمهوری اسلامی و دستاوردهای انقلاب اسلامی علاقه‌مند شوند و به فرهنگ و هویت اسلامی - ایرانی خود، احساس تعلق و افتخار کنند. (میهن دوستی)
- ۲ نسبت به رعایت تکالیف اخلاقی و وظایف فردی، اجتماعی و شهروندی در سطوح مختلف (زندگی خانوادگی، مدرسه، محله، کشور، جهان) احساس و مسئولیت و تعهد کنند. (مسئولیت‌پذیری)
- ۳ به همکاری، مشارکت و همیاری در سطوح مختلف، علاقه‌مند باشند و نسبت به اعضای خانواده، اولیای مدرسه و خدمتگزاران جامعه احساس علاقه توأم با قدرشناسی و احترام داشته باشند. (تعاون توأم با رأفت و احسان)
- ۴ به برقراری عدالت و احقاق حقوق در زندگی فردی و اجتماعی علاقه‌مند و به ظلم‌ستیزی و حمایت از مظلومان، نیازمندان و مستضعفان در سطوح مختلف (محلی تا جهانی) معتقد باشند. (حق‌طلبی)

ج) در قلمرو کاوشگری محیطی و اجتماعی (مهارت‌ها)

- ۱ توانایی بررسی و کند و کاو در موضوعات محیطی و اجتماعی و مراحل مختلف آن شامل (طرح سؤالات روشن، شناسایی، منابع اطلاعات، تفسیر و تجزیه و تحلیل مدارک و شواهد، جمع‌آوری داده‌ها، مقایسه داده‌ها، طبقه‌بندی اطلاعات، نتیجه‌گیری و جمع‌بندی و...) را به‌دست آورند. (بررسی و کاوش)
- ۲ بتوانند دانش و اطلاعات را در الگوها و موقعیت‌های جدید به‌کار ببرند، روش‌ها یا محصولات جدیدی ابداع کنند، به مسائل غیرمنتظره پاسخ دهند، دربارهٔ موضوعات محیطی و اجتماعی پیشنهادهایی ارائه کنند. (خلاقیت)
- ۳ توانایی مشارکت و کارگروهی را در محیط‌ها و جوامع گوناگون (خانه، مدرسه، محله و...) به‌دست آورند. (مشارکت)
- ۴ بتوانند رابطه مؤثر و مفید با دیگران و با نهادهای مختلف در مقیاس‌های خانه، مدرسه، محله و جامعه برقرار کنند. (برقراری ارتباط)
- ۵ بتوانند ضمن برقراری ارتباط مناسب با منابع مختلف اطلاعاتی (فهم روابط علت و معلولی، توالی موضوعات، درک متن، ارتباط و عناصر یک رویداد یا پدیده و...) ایده‌ها و اطلاعات را به شکل‌های مختلف پردازش و بیان کنند. (برقراری ارتباط)
- ۶ بتوانند موضوعات محیطی و اجتماعی را بر مبنای استنباط و تلقی خویش نقد و بررسی و احساس و نظر خود را بیان و آینده ترجیحی و احتمالی را در برخی زمینه‌ها پیش‌بینی کنند. (واکنش شخصی و اظهار نظر)

۱۲-۱- اهداف کلی (برون داده‌های یادگیری) مطالعات اجتماعی — پایه پنجم ابتدایی (از منظر تلفیق حوزه‌های موضوعی)

شماره هدف	حوزه موضوعی	هدف	دروس مرتبط با اهداف
۱	زمان، تداوم و تغییر	دانش‌آموزان علل رویدادهای مهم تاریخ اسلام را از بعثت پیامبر ﷺ تا قیام عاشورا توضیح می‌دهند و معنا و مفهوم تاریخ هجری شمسی را با محاسبه نشان می‌دهند.	فصل ۴
۲		دانش‌آموزان رویدادهای مهم سیاسی و به قدرت رسیدن حکومت‌ها را در ایران پس از ورود اسلام تا پایان دوره تیموریان بیان می‌کنند و ترتیب و توالی و قلمرو آنها را روی خط زمان و نقشه نشان می‌دهند.	فصل ۵
۳	منابع و فعالیت‌های اقتصادی	دانش‌آموزان ویژگی‌ها و اهمیت برخی منابع ایران (جمعیت، منابع آب) را بیان می‌کنند و راهکارهایی برای حفاظت از منابع آب نشان می‌دهند.	فصل ۲
۴		دانش‌آموزان پراکندگی و ویژگی‌های پدیده‌های جغرافیایی (آب و هوا، ناهمواری‌ها و...) ایران را شناسایی و بیان می‌کنند.	فصل ۲
۵		دانش‌آموزان ویژگی‌های انواع راه‌ها و وسایل حمل‌ونقل را با یکدیگر مقایسه و نقش آنها را در بازرگانی و فعالیت‌های اقتصادی بیان می‌کنند.	
۶	نظام اجتماعی	دانش‌آموزان اصول برقراری ارتباط مؤثر با دیگران و تعامل مناسب در گروه را شناسایی و برخی تکالیف و مسئولیت‌ها را نسبت به خود و دیگران بیان و رعایت می‌کنند.	فصل ۱
۷		دانش‌آموزان نقش و وظایف برخی گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی (مانند شوراهای، هلال‌احمر و سازمان انتقال خون) و ویژگی‌ها و ارکان نهاد حکومت در ایران را بیان می‌کنند.	فصل ۱ و ۲
۸	فرهنگ و هویت	دانش‌آموزان آموزه‌های اخلاقی و اجتماعی اسلامی را با توجه به فضائل پیامبر ﷺ و ائمه علیهم‌السلام و رویدادهای تاریخ صدر اسلام را در کشور شناسایی و به کار می‌گیرند.	فصل ۴
۹		دانش‌آموزان برخی آثار فرهنگی و پیشرفت‌های هنری و علمی تاریخ ایران را از ورود اسلام تا پایان دوره تیموری شناسایی می‌کنند و نشان می‌دهند.	فصل ۵
۱۰	فضا و مکان	دانش‌آموزان ویژگی‌های طبیعی و انسانی برخی از کشورهای همسایه ایران و تنوع شیوه‌های زندگی در قاره آسیا را بررسی و مقایسه می‌کنند و روی نقشه نمایش می‌دهند.	فصل ۳
۱۱		دانش‌آموزان نتایج حرکات وضعی و انتقالی زمین را شناسایی و موقعیت مکانی پدیده‌ها و خطوط فرضی (استوا، نصف‌النهار مبدأ، مدارها و نصف‌النهارات) را ترسیم می‌کنند و نشان می‌دهند.	فصل ۳

۱۳-۱- ملاحظات و نکات مهم مربوط به آموزش

الف) یاددهی و یادگیری مبتنی بر کاوشگری را در پیش بگیرید.

- یادگیری مبتنی بر کاوشگری بر تفکرات سازنده گرای در آموزش و تولید دانش تأکید دارد.
  - یادگیری بهتر در موقعیت‌های گروهی ایجاد می‌شود. از این رو بر مشارکت گروهی تأکید می‌شود.
  - معلم به انتقال دانش سازمان یافته نمی‌پردازد بلکه کمک می‌کند تا دانش‌آموزان خودشان یاد بگیرند.
- معلم نقش هدایت‌کننده و تسهیل‌کننده فرایند آموزش را به عهده دارد.
- به‌طور کلی در همهٔ انواع کاوشگری کم و بیش مراحل ۱ شناسایی موضوع و طرح سؤال، گردآوری منابع و مدارک و اطلاعات، ۲ تجزیه و تحلیل و ۳ جمع‌بندی و نتیجه‌گیری سروکار داریم. در این فرایند شما معلم گرامی باید به هر سه مرحله توجه نموده و مهارت‌های هر سه مرحله را در دانش‌آموزان پرورش دهید و تقویت کنید.

ب) به تربیت اجتماعی و مهارت‌های زندگی توجه کنید.

هدف از آموزش مطالعات اجتماعی تربیت اجتماعی و مجهز نمودن دانش‌آموزان به مهارت‌های زندگی و به‌عبارت دیگر کسب صلاحیت‌های لازم برای زندگی است. این هدف را همواره در حین تدریس و ارزشیابی مدنظر قرار دهید. این موضوع موجب می‌شود که دنبال این نباشیم که فقط دانش‌آموزانی داشته باشیم که ذهن آنها گنجینه‌ای از اطلاعات و دانستنی‌ها است و به همه پرسش‌ها خوب جواب می‌دهند. به‌عبارت دیگر در دانش‌آموز شما در پایان سال مهارت‌ها و کاوشگری (بررسی، کاوش، خلاقیت، اظهارنظر و مشارکت) بروز و ظهور می‌کند.

اگر آموزش این درس‌ها موجب شده است که دانش‌آموز به دانش و مهارت‌های مورد نیاز برای زندگی‌اش مجهز شود، آن وقت می‌توانید بگویید که از آموزش این درس خرسند هستید و به تحقق اهداف برنامه کمک کرده‌اید.

پ) از روش‌ها و ابزار متنوع استفاده کنید.

- از آنجایی که در درس مطالعات اجتماعی، با موضوعات متنوع و گوناگونی سروکار داریم، لازم است که از انواع روش‌ها و وسایل در آموزش استفاده کنیم.
- اگر بخواهیم به شیوه بسیار سنتی کلاس‌ها را به عرصه سخنرانی معلم و ساکت و خاموش بودن بچه‌ها تبدیل کنیم و یا به روش بسیار غلط از آنها بخواهیم جزوه بنویسند یا این درس را به محدوده یادداشت نمودن سؤال و جواب‌های کلیشه‌ای روی کتاب تبدیل کنیم خطایی بزرگ مرتکب شده‌ایم.

از شما معلم عزیز انتظار می‌رود که از روش‌های فعال استفاده کنید و به انجام تک‌تک فعالیت‌ها که هر یک با هدف خاص طراحی شده‌اند همت گمارید. فراموش نکنید که رویکرد این برنامه درسی رویکرد کاوشگری است باید اجازه دهید که مرحله به مرحله دانش‌آموزان از طریق جمع‌آوری اطلاعات و بررسی آنها به کمک شما، پاسخ سؤال‌ها را پیدا و جمع‌بندی کنند، این فعالیت‌ها باید در حین فرایند تدریس انجام شوند و دانش‌آموزان در فرایند یادگیری حضور فعال داشته باشند.

ت) از فضاهای مختلف برای آموزش این درس کمک بگیریم.

با توجه به اهداف و ماهیت درسی مطالعات اجتماعی و در نظر گرفتن اینکه مطالعات اجتماعی دانش‌آموزان را برای زندگی در اجتماع آماده می‌سازد، بدیهی است که مؤثرترین فضای آموزشی برای این درس، محیط‌های واقعی زندگی دانش‌آموزان است. دانش‌آموزان در انواع اجتماعات محلی پیرامون خود خواهند توانست به تجربیات دست اول، دست یابند و به‌طور ملموس و عینی با واقعیات و پدیده‌های محیطی و اجتماعی روبه‌رو شوند؛ به همین منظور، بازدید از محیط‌های اطراف مدرسه و برگزاری جلساتی از درس مطالعات اجتماعی در فضای خارج از مدرسه کاملاً ضروری است. مکان‌های اوقات فراغت در محل زندگی دانش‌آموزان چون پارک‌ها، فرهنگ‌سراها، موزه‌ها و مساجد، نهادها و مراکز خدماتی چون آتش‌نشانی و دفاتر پست، جمعیت هلال‌احمر، سازمان انتقال خون، مراکز تولیدی و خدماتی چون کارگاه‌های تولید پوشاک و غذا و فروشگاه‌ها، ایستگاه‌های مسافری و پایانه‌های حمل و نقل عمومی، واقعی‌ترین فضاها برای آموزش مفاهیم و موضوعات درسی مطالعات اجتماعی‌اند.

مهم‌ترین فایده آموزش در محیط‌های واقعی زندگی، همان مواردی است که نظریه‌پردازان یادگیری به آنها تأکید کرده‌اند. این موارد عبارت‌اند از: یادگیری پایدار به دلیل عینی بودن و استفاده از تجربه‌های حسی و لمسی مستقیم مسائل و پدیده‌ها، عدم تحمیل فضاهای خستگی‌آور و ملالت‌بار کلاس‌های رسمی، ایجاد انگیزش برای یادگیری و مشاهده دقیق. به‌علاوه این شبکه از آموزش یعنی آموزش در محیط‌های واقعی به دلیل پیوند میان درس و زندگی، موجب کاربردی‌تر شدن محتوای آموزش می‌شود.

■ در کلاس‌های رسمی مدرسه نیز از آنجا که درس مطالعات اجتماعی بر تعامل گروهی تأکید دارد، از نظر فضای کالبدی، نحوه آرایش و چیدن میز و نیمکت‌های کلاس باید به گونه‌ای باشد که امکان کارگروهی دانش‌آموزان را فراهم آورد، بدین منظور باید بتوان در مواقع لزوم به راحتی و با سرعت، آرایش موردنظر را برای دور هم نشستن گروه‌های دانش‌آموزان در کلاس، ایجاد کرد.

دیوارها و فضای کلاس مطالعات اجتماعی باید جذابیت لازم را برای دانش‌آموزان ایجاد کند و نباید خالی از تصویر، افسرده و بی‌روح باشد. در این زمینه، تابلوهای مخصوص برای نصب آثار و کارها و فعالیت‌های دانش‌آموزان و به نمایش گذاشتن نتایج و گزارش‌های کارگروهی، قفسه‌ها و ویترین‌های مناسب برای نگهداری نقشه‌ها، آلبوم‌ها و مدل‌ها، نرم‌افزارها، فیلم و اسلاید، عکس‌ها، یا ماکت‌ها و مدل‌هایی که توسط دانش‌آموزان ساخته شده است، به جذابیت و کیفیت فضای آموزشی کمک می‌کند.

به‌طور کلی، معلم مطالعات اجتماعی باید با توجه به تنوع و مضمون درس‌ها و با توجه به استفادهٔ بهینه و مؤثر از امکاناتی که در اختیار دارد، فضای مطلوب و مؤثری را برای تدریس هر موضوع پیش‌بینی و تدارک ببیند.

شایسته است معلم برای نیل به این منظور، به تنوع بخشیدن فضای کالبدی یادگیری توجه کرده، با ایجاد آرایش‌های مختلف میز و نیمکت‌ها یا آموزش برخی واحدهای یادگیری در فضاها و محیط‌های خارج از کلاس و خارج از مدرسه، از تکرار و یکنواختی جلوگیری کند.

پس، فضای کلاس درس مطالعات اجتماعی نیز مانند سایر دروس باید برانگیزاننده باشد و مجموعه عوامل بتواند دانش‌آموز را به کاوشگری و تفکر ترغیب کند.

ث) آموزش را با شرایط بومی و محلی انطباق دهید.

■ از شما معلمان عزیز انتظار می‌رود که تدریس موضوعات را با شرایط محلی و بومی منطبق کنید. توجه داشته باشید که کتاب و فعالیت‌های آن تنها الگوها و کلیاتی را در اختیار شما قرار می‌دهد. برای مثال در آموزش نکات ایمنی در خانه و مدرسه و محیط زندگی، اگر شما در روستایی زندگی می‌کنید که خطر سقوط در چاه آب یا نزدیک شدن به دکل‌های برق فشار قوی یک عامل تهدیدکننده است شما نباید خود را به آموزش نکاتی که در کتاب گفته شده مقید کنید و لازم است در درجه نخست آنچه را در این زمینه ضروری‌تر است آموزش دهید و بر آن تأکید کنید. برای مثال در آموزش نکات مربوط به رفتار با همسایگان و مراقبت از اموال عمومی و امکانات محله‌ای که در آن زندگی می‌کنید، نخست باید رفتار مناسب و ضرورت‌ها را با توجه به همان شرایط آموزش دهید تا بین درس و نیازهای واقعی دانش‌آموزان پیوند برقرار کنید.

ج) به تفاوت‌های فردی توجه کنید.

■ علاوه بر طراحی فعالیت‌های مناسب برای پاسخ‌گویی به نیازهای خاص مناطق، شما معلم عزیز باید پیش‌زمینه‌های تحصیلی و آموزشی و تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان را در نظر بگیرید و آموزش خود را با آن منطبق و هماهنگ سازید.

تنوع فعالیت‌ها در این کتاب حاکی از توجه همین موضوع است. برای مثال ممکن است دانش‌آموز شما در بیان شفاهی یا نوشتن یک متن کوتاه دربارهٔ یک موضوع ضعیف‌تر عمل کند اما در درست کردن یک کارت پستال یا پوستر و نمایش پیام به صورت نقاشی، قوی‌تر باشد. در نتیجه شما باید نقاط قوت را در نظر بگیرید و اجازه دهید دانش‌آموز، آموخته‌های خود را با روشی که به آن علاقه‌مندتر و مسلط‌تر است، بیان نماید. اگرچه تلاش کنید که دانش‌آموز بتواند نقاط ضعف خود را نیز برطرف نماید. همان‌طور که در جدول صفحات ۳۵ الی ۴۶ کتاب مشاهده می‌کنید هر یک از فعالیت‌های طراحی شده در این کتاب یکی از هوش‌های چندگانه را تقویت می‌کند.

ج) مشارکت خانواده‌ها را جلب کنید.

■ همان‌طور که گفتیم هدف عمده بعضی از فعالیت‌های این کتاب مهارت‌های زندگی و تربیت اجتماعی است و بدون همراهی و همکاری خانواده‌ها این امر به درستی تحقق نمی‌یابد. البته ناگفته نماند که تضاد میان آموزش‌های مدرسه و خانه نیز اثرات نامطلوبی بر دانش‌آموز به جای می‌گذارد. برای مثال وقتی همدلی با همسایه‌ها یا مراقبت از اموال عمومی محله یا نریختن زباله در محیط‌زیست و... را آموزش می‌دهید، خانواده‌ها باید از این آموزش حمایت کنند و با آن‌ها همگام شوند. شما می‌توانید از طریق تشکیل جلسات (حداقل سه جلسه در طی سال) نوشتن پیام برای آن‌ها و سایر روش‌ها، اهداف درس را برای آن‌ها تبیین کنید و از آن‌ها بخواهید در مواردی که ذکر شد دانش‌آموزان را راهنمایی و با آن‌ها همراهی کنند. شایان ذکر است که مشارکت خانواده‌ها در ارزشیابی دانش‌آموزان نیز نباید نادیده گرفته شود. در سنجش بخشی از اهداف به ویژه اهداف مهارتی و نگرشی از والدین کمک بگیرید. آن‌ها می‌توانند به شما بگویند که تغییرات و آثار مطلوب در دانش‌آموزان ظهور و بروز نموده یا نه؟

به آموزش مهارت‌های مربوط به عکس‌خوانی، نقشه‌خوانی و خط زمان توجه کنید.

■ نقشه در آموزش جغرافیا یک عنصر کلیدی است. به طور کلی هرآنچه را که بتوانیم بر روی نقشه به نمایش بگذاریم، جغرافیایی است. زیرا جغرافیا با پراکندگی یا نحوه توزیع پدیده‌ها در مکان سر و کار دارد. در پایه چهارم دانش‌آموزان با جهت‌های جغرافیایی و همچنین درک موقعیت مکان‌ها در فضای واقعی و روی نقشه و همچنین ترسیم نقشه کلاس یا اتاق خانه و دید عمودی از بالا و چگونگی تهیه نقشه و بهره‌گیری از نقشه و همچنین راهنمای نقشه آشنا شده‌اند امسال به آن‌ها نقشه‌هایی که اطلاعات کاربردی است آموزش داده می‌شود. مانند پراکندگی جمعیت در ایران، پراکندگی رودهای ایران، توزیع جغرافیایی بنادر ایران و... توصیه می‌شود دانش‌آموزان را وادار به ترسیم نقشه‌های ایران نکنید. اصولاً نقشه اگر کپی نشود و ذهنی یا با نگاه کردن به نقشه‌ای ترسیم شود فاقد اعتبار و نقشه‌ای غلط می‌باشد. دانش‌آموزان را وادار به ترسیم نقشه‌های اضافی نکنید.

■ عکس‌ها نیز نقش مهمی در آموزش مطالعات اجتماعی دارند. مشاهده و بررسی بعضی از عکس‌های کتاب آنقدر اهمیت دارند که با حذف آنها فرایند تدریس مختل می‌شود.

اصولاً بهره‌گیری صحیح از عکس نیز یک مهارت موردنظر در این درس است. در مواردی که عکس‌های کتاب کیفیت لازم را از نظر وضوح و چاپ نداشته باشند شما می‌توانید خودتان در ارتباط با موضوعات مختلف عکس‌هایی تهیه کنید و به کلاس ببرید.

■ آشنایی با خط زمان و سیر رویدادها نیز پایه و اساس فهم گذشته و درس تاریخ است و نباید بدون فراهم کردن مقدمات لازم دانش‌آموزان را وارد مباحث تاریخی کنیم.

به‌طور کلی برای درک زمان گذشته ما باید بتوانیم رویدادهای مختلف را برحسب نظم زمانی (قدیمی‌ترین به جدیدترین) مرتب کنیم که به آن «نظم کروئولوژیکی» می‌گویند.

یکی از شیوه‌های مفید برای مرتب کردن وقایع برحسب نظم زمانی، استفاده از خط زمان است. برای مثال نمودار خط زمان صفحه ۹۲ را که در آن حکومت‌های غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان را نشان می‌دهد روی مقوایی ترسیم و به دیوار کلاس نصب کنید تا همواره جلوی چشم دانش‌آموزان باشد.

۱۴-۱- ملاحظات و نکات مربوط به ارزشیابی

ارزشیابی یکی از مهم‌ترین بخش‌ها در فرایند آموزش محسوب می‌شود و مانند آینه‌ای می‌تواند پیشرفت دانش‌آموزان و معلمان را در تحقق اهداف برنامه درسی نشان دهد.

«ارزشیابی» را فرایند جمع‌آوری اطلاعات از آموخته‌های دانش‌آموزان و قضاوت در مورد حدود آموخته‌ها تعریف کرده‌اند. «سنجش» فرایند جمع‌آوری اطلاعات از دانش‌آموز و مقایسه عملکرد با معیار معین است. در مورد ارزشیابی و سنجش دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد. برای آنکه بدانیم دیدگاه برنامه درسی مطالعات اجتماعی درباره ارزشیابی چیست و در ارزشیابی مناسب از این درس چه انتظاراتی وجود دارد، ابتدا اصول و ویژگی‌های مربوط به ارزشیابی مناسب و موردنظر مختصراً بیان می‌شود:

● ارزشیابی و ثبت و ضبط وضعیت یادگیری دانش‌آموزان تنها برای تعیین برنامه‌ها و فعالیت‌های یاددهی-یادگیری بعدی انجام می‌شود نه کشف و نمایان ساختن نقایص یادگیری دانش‌آموزان برای خودشان و دیگران. ارزشیابی شروع کار تلقی می‌شود و نقطه پایانی نیست. در واقع با ارزشیابی می‌خواهیم جریان یادگیری را به سمت رفع کمبودها و نواقص هدایت کنیم و ارزشیابی باید راه جبران را باز کند. ارزشیابی نقطه شروع برای یادگیری‌های بعدی به حساب می‌آید.

● ارزشیابی باید اطلاعات موثق و معتبری از دانش‌آموزان را در ارتباط با تحقق نتایج یادگیری فراهم نماید.

ارزشیابی باید مبتنی بر عدالت اجتماعی باشد و به دانش‌آموزان اجازه دهد با شیوه‌های مختلف نتایج یادگیری را بروز و ظهور دهند. بر همین مبنا در طراحی ارزشیابی‌ها باید سبک‌های یادگیری مختلف و سوابق و زمینه‌های اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی دانش‌آموزان مدنظر قرار گیرد.

● ارزشیابی باید در تناسب کامل با اهداف، رویکرد و دیدگاه حاکم بر برنامه درسی باشد. همان‌طور که گفته شد، اهداف اصلی برنامه درسی مطالعات اجتماعی، تربیت فردی و اجتماعی و مجهز شدن به مهارت‌های زندگی، کسب مهارت‌های کاوشگری به منظور یادگیری مستمر و مادام‌العمر و تربیت شهروند مطلوب است. با این دیدگاه بدیهی است صرفاً به خاطر سپردن مجموعه‌ای از اطلاعات ارزش چندانی ندارد و آنگاه این دانستنی‌ها مطلوب هستند که پشتوانه‌ای داشته باشند و این پشتوانه همانا عمل و ایمان است. لذا ارزشیابی نباید محدود به اهداف شناختی و دانشی شود.

● ارزشیابی باید با محتوای آموزشی تجارب و فعالیت‌های یادگیری و روش‌های تدریس هماهنگی و تناسب داشته باشد. به همین دلیل ما حق نداریم چیزی را ارزشیابی کنیم که آن را آموزش نداده‌ایم. برای مثال نمی‌توانیم به دانش‌آموزانی که در بحث کلاسی ضعیف هستند نمره کمی اختصاص بدهیم در حالی که روش مباحثه کردن را به آنها نیاموخته‌ایم.

● در ارزشیابی باید از ابزار و موقعیت‌های متنوع و مناسب برای جنبه‌های گوناگون یادگیری استفاده کرد. محدود کردن آن به استفاده از یک ابزار، کار صحیحی نیست.

● ارزشیابی وسیله‌ای باشد برای تحریک و تشویق دانش‌آموزان به یادگیری بیشتر. دانش‌آموزان و اولیا باید از محورها، چگونگی و ابزار ارزشیابی درس اطلاع کافی داشته باشند. خلاصه آنکه نباید با آزمون‌ها و امتحانات مشکل و دلهره آور، پرسش کردن از جزئیات و مانند آن احساس ناخوشایندی نسبت به درس مطالعات اجتماعی بدید آید. به عبارت دیگر دانش‌آموزان نباید در این درس که به منظور توانمند کردن آنها در زندگی فردی و اجتماعی برنامه‌ریزی شده است، احساس ناتوانی به شکست بکنند. بلکه به عکس انتظار می‌رود که دانش‌آموزان به‌طور سرزنده و پویا در کلاس‌های درس مطالعات اجتماعی شرکت و از آموختن درس‌ها لذت ببرند.

ارزشیابی مستمر باید بازخورد مناسبی به معلم بدهد تا بتواند فعالیت‌های مناسب‌تری برای دانش‌آموز طراحی کند. ارزشیابی مستمر نباید به رتبه‌بندی و دسته‌بندی دانش‌آموزان بیانجامد و یا معلم از طریق آن دانش‌آموز را به ناتوانی متهم کند، بلکه باید به معلم و دانش‌آموز بفهماند که دانش‌آموز در کجا قرار دارد و برای پیشرفت او در یادگیری، چه تمهیداتی باید اندیشیده شود.

ارزشیابی مستمر یا سازنده بخشی از فرایند آموزش است که معلم و دانش‌آموز به‌طور مرتب با آن درگیر هستند.

ارزشیابی مستمر چگونه صورت می‌گیرد؟

ارزشیابی مستمر براساس فعالیت‌هایی که دانش‌آموز در کلاس یا خارج از کلاس در طی یک دوره آموزشی انجام می‌دهد صورت می‌گیرد و هدف آن این است که به معلم بفهماند که نقاط قوت و ضعف دانش‌آموز چیست و برای مراحل بعدی تدریس، چه کارهایی لازم است و چگونه باید به دانش‌آموز کمک شود تا نقاط ضعف خود را رفع نماید. از آنجایی که فعالیت‌هایی که دانش‌آموزان در درس مطالعات اجتماعی انجام می‌دهند، متعدد و گوناگون می‌باشد، لذا ارزشیابی مستمر از این درس نیز محورهای مختلف و همچنین شیوه‌ها و ابزارهای متنوع را می‌طلبد.

به‌طور کلی مراحل عمده ارزشیابی مستمر را می‌توان به شرح زیر در نظر گرفت :

مرحله (۱) : اهداف و انتظارات یادگیری هر درس را به‌خوبی و به‌طور دقیق مدنظر قرار دهید.

مرحله (۲) : انواع فعالیت‌های یاددهی - یادگیری را که برای تحقق اهداف و انتظارات طراحی شده‌اند در نظر بگیرید.

مرحله (۳) : شیوه‌ها و ابزار مناسب را برای جمع‌آوری اطلاعات دربارهٔ انجام فعالیت‌ها توسط دانش‌آموزان طراحی کنید.

مرحله (۴) : اطلاعات جمع‌آوری شده را بررسی و جمع‌بندی کنید و برای کمک به دانش‌آموز در رفع نقایص و مرحله بعدی آموزش تصمیم‌گیری کنید.

برای سهولت کار اهداف و انتظارات یادگیری هر فصل کتاب در این راهنمای تدریس درج شده است. توجه و اطلاع کافی از ماهیت اهداف و انتظارات موجب می‌شود تا ارزشیابی با اهداف پیوند برقرار کند و به بیراهه نرود.

به‌طور کلی فعالیت‌های این درس را به چند گروه می‌توان تقسیم کرد :

الف) فعالیت‌های کتاب درسی

همفکری، مشارکت، گفت‌وگو و تبادل نظر، بحث، بیان ایده‌ها و اظهارنظر و...

پرس‌وجو و تحقیق، گردآوری اطلاعات، مصاحبه، رسم جدول و نمودار و نقشه و...

درست کردن ماکت و مدل، پوستر، روزنامه دیواری، کارت پستال، نوشتن متن و نامه و گزارش، برپایی نمایشگاه و...

به کار بستن آموخته‌ها در زندگی روزمره و... (برای مثال رفتار با همسایه‌ها یا مشارکت در محله)

ب) فعالیت‌های کاربرگه‌های پایان کتاب

این فعالیت‌ها نیز انواع فعالیت‌های فوق را شامل می‌شوند.

ج) فعالیت‌هایی که توسط معلم برای داخل یا خارج از کلاس طراحی می‌شود.

همه این فعالیت‌ها ممکن است به‌طور گروهی یا فردی طراحی شده باشند.

دانستید که فعالیت‌های متنوعی به‌منظور آموزش طراحی می‌شود. لذا برای ارزشیابی مستمر از این

فعالیت‌ها به شیوه‌ها و ابزار گوناگون نیاز داریم.

از چه ابزارها و شیوه‌هایی استفاده می‌کنیم؟

انواع فهرست مشاهدات (سیاهه‌های ارزیابی) که توسط معلم طراحی و تکمیل می‌شود، برگه‌های خودارزیابی که توسط دانش‌آموزان پر می‌شود، برگه‌های ارزیابی توسط والدین که توسط خانواده‌ها تکمیل می‌شوند، پرسش‌های کلاسی که توسط معلم طراحی و توسط دانش‌آموزان پاسخ داده می‌شوند، از عمده‌ترین ابزارها به‌شمار می‌آیند.

اگر به انواع فعالیت‌هایی که در مرحله قبلی توضیح داده شد، توجه کنید، ملاحظه می‌کنید که برای ارزشیابی مستمر بسیاری از فعالیت‌ها نیاز به «فهرست مشاهدات و فهرست ارزیابی» نیاز داریم.

دقت کنید که هیچ‌الگوی مشخصی برای تنظیم فهرست مشاهدات و فهرست ارزیابی از فعالیت‌های دانش‌آموزان وجود ندارد و مهم این است که معلم در انجام یک فعالیت معین از حدود انتظارات خود از دانش‌آموزان، آگاه باشد. معلم از طریق تنظیم فهرست‌ها و ادار می‌شود تا به جزئیات فرایند آموزش دقت کند و اطلاعات حاصل از آن به معلم کمک می‌کند تا گام بعدی را برای تدریس بهتر بردارد.^۱

از دیگر ابزارها و شیوه‌های ارزشیابی، ارزیابی شفاهی، برگه‌های خودارزیابی، برگه‌های مربوط به ارزشیابی از والدین و آزمون‌های عملکردی می‌باشد.

در این مرحله درباره پیشرفت و نقاط قوت و ضعف دانش‌آموز متناسب با ملاک‌ها و معیارها و انتظارات، جمع‌بندی و قضاوت می‌شود. این قضاوت به‌صورت کیفی و توصیفی است. به هر ترتیب ارائه بازخورد مناسب به دانش‌آموز، والدین و معلم به خود مهم‌ترین بخش این مرحله است.

۱- برای مشاهده انواع چک لیست‌ها و اطلاع از نمره طراحی آن رجوع کنید به سایت گروه مطالعات اجتماعی

پوشه کار

«پوشه کار مجموعه‌ای از کارهای دانش‌آموزان است که به معلم و دانش‌آموز کمک می‌کند تا در مورد روند یادگیری قضاوت کنند. معمولاً انتخاب کارهایی که در پوشه قرار می‌گیرد باید با توجه به انعکاس پیشرفت دانش‌آموز باشد. روی نمونه‌های انتخابی، تاریخ و اظهار نظر معلم ثبت شده باشد. موارد مختلفی را می‌توان در پوشه کار گذاشت :

تصاویری از فعالیت‌های عملی دانش‌آموزان که امکان نگهداری آنها در پوشه نیست مثل روزنامه دیواری، نمونه تحقیق دانش‌آموز، کاربرگ‌های فعالیت، نتایج آزمون‌ها یا فهرست‌های مشاهده و بررسی کارها با اظهار نظر معلم نمونه‌های نوشتاری دانش‌آموز مثل مقاله، متن و ... .

شایسته است معلم در پایان هر ماه محتوای پوشه کار هر دانش‌آموز را در حضور خود او بررسی کند با هم برای بهبود فرایند آموزش تصمیم بگیرند. محتوای این پوشه همچنین باید با والدین بررسی و مشاهده شود.

نمونه برگه خودارزشیابی (نگرش‌ها و رفتار)

هنوز نه	بله	نام و نام خانوادگی : آریتا یوسفی پور کلاس :
		می‌دانم چه چیزها یا کارهایی مرا شاد می‌کند.
		من نکات مربوط به خوب گوش دادن را رعایت می‌کنم.
		من ترس‌های نابجای خودم را می‌شناسم و سعی می‌کنم آنها را از بین ببرم.
		من به همکلاسی‌هایی که در درس ضعیف هستند، کمک می‌کنم.

در اجرای «خودارزشیابی» به وسیله دانش‌آموزان نگران عدم صداقت آنها نباشید و به آنها اعتماد کنید و صبور باشید. از آنها بخواهید که صادقانه پاسخ دهند و به آنها اطمینان دهید که خودشان باید روی کاستی‌ها و ضعف‌ها قضاوت کنند و پیشنهاد بدهند برای برطرف کردن آن ضعف چه باید بکنند و شما این آزمون‌ها را برای کمک به آنها طراحی کرده‌اید تا مشکلات خود را تشخیص بدهند.

توجه داشته باشید که در نمونه‌هایی مانند نمونه بالا، که بیشتر به نگرش‌های دانش‌آموزان می‌پردازد، معلم در واقع با طراحی عبارات تأکیدی، نگرش‌های مطلوب و مورد نظر را نیز به دانش‌آموزان القا می‌کند و چه بسا فرد با فکر کردن روی این عبارات، متوجه کاستی‌های خود شود و سعی در نگرش و رفتار خود بنماید. از دیگر ابزارهای مناسب برای ارزشیابی مستمر، ارزشیابی از طریق والدین است. به ویژه درباره کاربرد مفاهیم و مهارت‌ها در زندگی روزمره، از آنجا که معلم نمی‌تواند در فضای خارج از کلاس و محیط‌های واقعی، دانش‌آموزان را مشاهده کند و این خانواده است که در تمام لحظات در جریان دقیق رفتار و اعمال بچه‌ها قرار می‌گیرد، ارزشیابی از طریق والدین می‌تواند اطلاعات خوبی برای تصمیم‌گیری‌ها و آغاز تمهیدات مناسب توسط معلم، فراهم نماید.

والدین گرامی

همان طور که مستحضربید فرزند شما از طریق درس سوم کتاب با چگونگی همدلی و درک شرایط دیگران در موقعیت‌های مختلف آشنا می‌شود و انتظار می‌رود تغییراتی در نگرش‌ها و رفتار وی به وجود بیاید. درباره این تغییرات، قبلاً در جلسه حضوری با شما گفت‌وگو کرده‌ایم. اکنون خواهشمندیم فرم ارسالی را تکمیل و به مدرسه بازگردانید.

نمونه برگه ارزشیابی از طریق والدین که توسط معلم طراحی و به والدین داده می‌شود تا پر کنند:
نام و نام خانوادگی دانش آموز:

توضیحات	بلی	خیر	تا حدی	پرسش‌ها
				آیا در فرزند شما نسبت به همدلی و کمک به افراد سالمند خانواده تغییری در رفتار به وجود آمده است؟ در چه مواردی؟
				آیا فرزند شما نسبت به همدلی با اعضای خانواده، علاقه نشان می‌دهد؟
				آیا در فرزند شما نسبت به همدلی با کودکانی که ناتوانی‌هایی دارند، احساس همدلی و کمک به وجود آمده است؟
				آیا فرزند شما با همسایگان رفتار مناسب دارد؟

آزمون‌های عملکردی: نظریه‌های شناختی جدید بر جنبه‌های فکری و خودنظم‌دهی فراگیر تأکید می‌کنند. بنابراین، امروزه توجه بیشتری معطوف به این است که چگونه فراگیران دانش را تفسیر می‌کنند و به کار می‌گیرند تا مسائل پیچیده را حل کنند. این گونه مهارت‌ها با آزمون‌های سنتی مثل آزمون چند گزینه‌ای، قابل سنجش نیستند.

ارائه یک سخنرانی، ایفای نقش، تولید یک مدل یا ماکت، رسم نقشه و نمودار، تهیه یک پوستر یا روزنامه دیواری نمونه‌هایی از تکالیف عملکردی هستند.

تکالیف عملکردی می‌تواند تکالیفی باشد که در زمان کوتاه یا طولانی، قابل انجام است. برای مثال اگر در یک آزمون عملکردی کتبی از دانش‌آموز بخواهیم اطلاعات داده شده را به صورت نمودار نشان دهد، از آزمون عملکردی کوتاه مدت استفاده کرده‌ایم. اما اگر بخواهیم در خارج از مدرسه مصاحبه‌ای انجام دهند و تغییرات یک محله را دریابند این کار به زمان طولانی‌تری نیاز دارد. در طراحی آزمون‌های عملکردی نیز باید ابتدا اهداف و انتظارات درس را مطالعه کنیم. بخشی از اهداف را می‌توانیم از طریق آزمون‌های کتبی اندازه‌گیری کنیم. اما برای مهارت‌هایی مثل ترسیم یک نمودار یا تولید کارت پستال، باید ابزار بخش مناسب عملکردی طراحی کنیم.

سپس معیارهایی برای ارزیابی در نظر بگیریم و به عبارت «فهرست ارزیابی» از آن عملکرد را تهیه کنیم. برخی از صاحب نظران معتقدند که تهیه ملاک‌های یکسان برای همه دانش‌آموزان کار صحیحی نیست و باید تفاوت‌های فردی در نظر گرفته شود. به علاوه، نمره دانش‌آموز باید نشانگر مقایسه او با قبل و به عبارت دیگر میزان پیشرفت او باشد. بعضی از صاحب نظران آموزش معتقدند که در ارزشیابی‌های عملکردی باید فرایند انجام کار و تلاش دانش‌آموز به اندازه کار او در نظر گرفته شود.

نمونه سؤال آزمون‌های عملکردی (کتبی و عملی)

۱ از دانش‌آموزان بخواهید چند مرحله از ساختن یک ساعت آفتابی را نمایش دهند.

۲ پرسشنامه‌ای طراحی کنید و به دانش‌آموزان بدهید تا آن را در مدرسه تکمیل و نتایج را به دست بیاورند.

برای مثال پرسشنامه‌ای درباره این که دانش‌آموزان با چه وسیله‌ای به مدرسه می‌آیند؟ یا خانواده دانش‌آموزان کلاس متولد همان مکان هستند یا مهاجرند و از شهر یا روستای دیگر به این مکان آمده‌اند؟ چه تعداد از دانش‌آموزان دوست دارند بیشتر با کدام وسایل حمل و نقل مسافرت کنند؟

۳ نقشه گنگ کشورهای همسایه ایران را در اختیار آنها قرار دهید و بخواهید کشورهای همسایه را با رنگ‌های متفاوت رنگ‌آمیزی کنند و نام آنها را روی نقشه بنویسند.

مطالعات اجتماعی پایه پنجم

جدول یونیش درس در زمینه مهارت های کارشگری و مهارت های زندگی و پرورش هوش های چندگانه

فصل	درس	فعالیت	مهارت های کارشگری و مهارت های اجتماعی و مهارت های زندگی	مهارت های سواد خواندن	مهارت های حسابی و عددی	پرورش هوش های چندگانه	
اول : زندگی با دیگران	۱- من با دیگران ارتباط برقرار می کنم.	نوشتن جمله مودبانه و محترمانه برای عبارت های بیان شده (ص ۵)	مهارت اجتماعی	خواندن متن		هوش بصری	
		بیان موقعیت های مختلف گفت و گو و تشخیص دانش آموزان در کدام متن ها اصول گفت و گو رعایت نشده است (ص ۶)	مهارت زندگی	خواندن متن		هوش بصری	
		شماره گذاری حالت های مختلف ارتباطی با استفاده از تصاویر (ص ۶)	مهارت زندگی	مهارت زندگی	خواندن متن		هوش بصری
		بررسی درباره رعایت حریم شخصی توسط دانش آموزان و چگونگی آن (ص ۶)	مهارت زندگی	مهارت زندگی			هوش بصری
		انجام فعالیت به کار بینیم درباره اجرای پانومیم و بیان حالت های ارتباطات غیرکلامی (ص ۶)	مهارت زندگی	مهارت زندگی			هوش جسمانی و حرکتی
		ذکر نام، دلیل و اهمیت افرادی که با آنها در ارتباط هستید به ترتیب اهمیت (ص ۳)	مهارت های کارشگری				
		با راههای معلم یکی از دانش آموزان موضوعی را انتخاب و درباره آن صحبت کند و در پایان صحبت، نظر دانش آموزان پرسیده شود که آیا نکات صحیح گفت و گو توسط گوینده و شنونده رعایت شده است (ص ۵)	مهارت های کارشگری و ارتباط				
		برقراری ارتباط	مهارت زندگی				
		کاوش و برقراری ارتباط	مهارت زندگی				
		کاوش و برقراری ارتباط	مهارت زندگی				

جدول پودیش درس در زمینه مهارت‌های کوشگری و مهارت‌های زندگی و پرورش هوش‌های چندگانه

فصل	درس	فعالیت	مهارت‌های کوشگری	مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه	
اول : زندگی با دیگران	۲- اخصاسات ما	بین اخصاسات در برابر گرفتن حالت‌های شادی، غم، ترس (ص ۷)	برقراری ارتباط				هوش بصری	
		تکمیل جدول که حالت‌های مختلف اخصاسات را نشان می‌دهد. نوشتن جمله مؤدبانه و محترمانه برای عبارت‌های بیان شده (ص ۵)	برقراری ارتباط و کوشش و بررسی و					هوش بیانی
		انجام فعالیت شماره ۲ به کار بنشینم درباره بیان کارهایی که می‌تواند اعضای خانواده، معلم و کارکنان مدرسه را خوشحال کند (ص ۸)	برقراری ارتباط					هوش بیانی
		بین سه موقعیت که دچار غم و اندوه شده‌اید و ارائه آن به معلم (ص ۹)	بررسی و کوشش و برقراری ارتباط					هوش بیانی
		بین موقعیت‌های ترس بجا و نابجا (ص ۱۰)	مهارت زندگی					هوش بیانی
		کاربرگه شماره ۲ بیان موضوعات که شما از آن می‌ترسید و درجه ترس آنها (ص ۱۱)	مهارت زندگی					هوش بیانی
		بین نمونه‌هایی از همدلی با اعضای خانواده و همکلاسی‌ها و دیگران (ص ۱۵)	مهارت اجتماعی					هوش بیانی
		بازدید از جمعیت هلال احمر به همراه معلم و دعوت از یکی از کارکنان آن سازمان درباره فعالیت‌هایی که در آن سازمان انجام می‌شود (ص ۱۷)	شناخت مؤسسات اجتماعی					هوش بیانی
		۳- همدلی با دیگران	مهارت اجتماعی					هوش بیانی

جدول پیش‌نویس درس در زمینه مهارت‌های کارشناسی و مهارت‌های زندگی و پرورش هوش‌های چندگانه

فصل	درس	فعالیت	مهارت‌های کارشناسی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه	
اول : زندگی با دیگران	۴- من عضو گروه هستم	با توجه به تصویر مشخص کنید هر گروه چه فعالیتی انجام می‌دهند (ص ۱۶)	مهارت اجتماعی	مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه	
		افراد این گروه‌ها چه اهداف مشترکی دارند (ص ۱۶)	مهارت زندگی	مهارت‌های اجتماعی	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه	
		تشخیص دانش آموز درباره گروه بودن یا نبودن بدون ارائه شده (ص ۱۷)	مهارت زندگی	مهارت‌های اجتماعی	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه	
		بیان دو مورد از همکاری در گروه‌های مدرسه و ارائه نتایج این همکاری (ص ۱۸)	مشارکت و همکاری	مشارکت و همکاری	مشارکت و همکاری	مشارکت و همکاری	مشارکت و همکاری
		تشکیل گروه حفاظت از محیط زیست و بیان نتایج مشورت از طریق تصمیم‌گیری (ص ۱۸)	مشارکت و همکاری	مشارکت و همکاری	مشارکت و همکاری	مشارکت و همکاری	مشارکت و همکاری
اول : زندگی با دیگران	۴- من عضو گروه هستم	بررسی و کاوش برقراری ارتباط و مشارکت	مشارکت	مشارکت	مشارکت	مشارکت	
		بررسی و کاوش برقراری ارتباط و مشارکت	مشارکت	مشارکت	مشارکت	مشارکت	مشارکت
		بررسی و کاوش برقراری ارتباط و مشارکت	مشارکت	مشارکت	مشارکت	مشارکت	مشارکت
اول : زندگی با دیگران	۴- من عضو گروه هستم	بررسی و کاوش برقراری ارتباط و مشارکت	مشارکت	مشارکت	مشارکت	مشارکت	
		بررسی و کاوش برقراری ارتباط و مشارکت	مشارکت	مشارکت	مشارکت	مشارکت	مشارکت

جدول پیشنهادی درس در زمینه مهارت‌های کوشنگری و مهارت‌های زندگی و پرورش هوش‌های چندگانه

فصل	درس	فعالیت	مهارت‌های کوشنگری	مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه	
دوم : سوزمین‌ها	۵- جمعیت ایران	فعالیت ۳: به کار بستیم درباره انتخاب نماینده هر کلاس و ویژگی‌های یک نماینده و نحوه رأی‌گیری و اعلام نتایج (ص ۱۹)	برقراری ارتباط	مشارکت و همکاری				
		فعالیت ۴: تشکیل گروه‌های همگامی و تعیین هدف‌های این گروه با مسورت و همکاری (ص ۱۹)	برقراری ارتباط	مشارکت و همکاری				
		بیان جمعیت کلاس (ص ۲۲)	بررسی				مهارت‌های حسابی	
		بررسی و جو درباره جمعیت کلاس و مدرسه (ص ۲۲)	بررسی و کوش				مهارت‌های حسابی	
		مطابقت جمعیت کلاس‌ها با یکدیگر (ص ۲۲)	بررسی				مهارت‌های حسابی	
		کاربرگ شماره ۳، ترسیم نمودار پرجمعیت‌ترین و کم‌جمعیت‌ترین دانش‌آموزان در پایه‌های مختلف (ص ۲۲)	بررسی			مهارت‌های حسابی		
		جمعیت شهر یا روستای محل زندگی	بررسی	آشنایی با محل زندگی		مهارت‌های حسابی		
		با توجه به نقشه ایران از نواحی ۲ و ۳ چند شهر را مثال بزنید (ص ۲۴)	بررسی و کوش	مکان‌یابی			هوش بصری- فضایی	
		با کمک معلم محل تقریبی زندگی خود را روی نقشه با دایره مشخص کنید و بگردید چقدر کدام نواحی جمعیت ایران است (ص ۲۴)	بررسی و کوش	مکان‌یابی			هوش بصری- فضایی	

جدول پرباشش دروس در زمینه مهارت‌های کوشنگری و مهارت‌های زندگی و پرورش هوش‌های چندگانه

فصل	درس	فعالیت	مهارت‌های کوشنگری	مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
فصل دوم : سوزمین‌ها	۵- جمعیت ایران	افزایش تعداد جمعیت شهرها و روستاها در کوهپایه‌های البرز نسبت به نواحی مرکزی ایران و ذکر دلیل آن	بررسی و کاوش	مهارت‌های اجتماعی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
		با استفاده از تصاویر عوامی که موجب مهاجرت و ترک محل زندگی و جذب به محیط جدید می‌شود را بیان کند (ص ۲۶)	بررسی و کاوش	مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
		اگر بتوانیم جمعیت در همان‌جا بماند و به ناحیه دیگری مهاجرت نکند چه اقداماتی باید انجام دهیم؟ (ص ۲۶)	مطالعه نظر شخصی	مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
		برس‌وجو از اعضای خانواده منی بر اینکه آیا شما متولد همین مکان هستید یا از جای دیگری به اینجا مهاجرت کرده‌اید و ارائه آن به کلاس (ص ۲۶)	بررسی و کاوش	مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
		با اعضای خانواده مشورت کنید و فرض کنید اگر در یک روز از زندگی شما آب نیامد چه مشکلی برای شما به وجود خواهد آمد فهرست کنید و در کلاس ارائه کنید (ص ۲۷)	مطالعه نظر شخصی	مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
۶- منابع آب ایران	دلیل اینکه مهم‌ترین تمدن‌ها در کنار رودها به وجود آمده چیست؟ (ص ۲۷)	اهمیت نواحی کوهستانی (ص ۲۸)	بررسی و کاوش	مهارت‌های اجتماعی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
		با استفاده از تصویر مراحل تشکیل رود را توضیح دهید (ص ۲۸)	بررسی	مهارت‌های اجتماعی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
		اهمیت نواحی کوهستانی (ص ۲۸)	بررسی و کاوش	مهارت‌های اجتماعی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
فصل سوم : آب و هوا	۷- آب و هوا	اهمیت نواحی کوهستانی (ص ۲۸)	بررسی و کاوش	مهارت‌های اجتماعی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
		با استفاده از تصویر مراحل تشکیل رود را توضیح دهید (ص ۲۸)	بررسی	مهارت‌های اجتماعی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه

جدول ارزش‌دهی در زمینه مهارت‌های کوشگری و مهارت‌های زندگی و ارزش‌های چندگانه

فصل	درس	فعالیت	مهارت‌های کوشگری	مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	برورش هوش‌های چندگانه
فصل دوم : سوزمین‌ها	درس منابع آب ایران	تأمین آب مردم شهر تهران	بررسی	شناخت محیط زندگی			هوش بیانی
		سه رودی که به دریای خزر می‌ریزد	بررسی	حفاظت از محیط زیست			هوش بیانی
		رودهای کارون و زاینده‌رود از کدام شهرها عبور می‌کنند؟	بررسی	حفاظت از محیط زیست			هوش بیانی
		سفیدرود از به هم پیوستن کدام رودها به وجود می‌آیند؟	بررسی	شناخت محیط زندگی			هوش بیانی
		روستائینشان و شهرتینشان از آب رودها برای چه کارهایی استفاده می‌کنند (ص ۳۰)	بررسی و کوشش	شناخت محیط زندگی			
		برس‌وجو کبک در نزدیکی محل زندگی شما چه رودی وجود دارد (با ذکر نام). چه استفاده‌ای از این رود می‌شود؟ (ص ۳۰)	بررسی و کوشش	شناخت محیط زندگی			
		فعالیت ۱ و ۲ به کار بیندیم	بررسی و کوشش	حفاظت از محیط زیست			
		تکمیل جدول مصرف آب خانگی در یک روز	بررسی و کوشش	حفاظت از محیط زیست			
		تهیهٔ بوستر دربارهٔ هشدار دربارهٔ مصرف نادرست آب (ص ۳۱)	بررسی و کوشش	حفاظت از محیط زیست			
		مناسب نبودن بعضی رودها برای کشاورزی	بررسی و کوشش	شناخت محیط زندگی			
		راه‌های جلوگیری از آن را بیان کنید (ص ۳۱) و دربارهٔ سرگذشت یک رود، انشا بنویسید و مسئلهٔ آلودگی آب	کوشش و اظهار نظر شفاهی	حفاظت از محیط زیست			هوش بیانی

جدول پیش‌بینی دروس در زمینهٔ مهارت‌های کاونسنگری و مهارت‌های زندگی و پرورش هوش‌های چندگانه

فصل	درس	فعالیت	مهارت‌های کاونسنگری	مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
سوم : زندگی در نواحی دیگر جهان	۱۲- کشورهای همسایه (۲)	گردش زمین به دور خود چند ساعت طول می‌کشد (ص ۶۷) بر اساس آمیخته‌های قبلی، جاه‌جایی خورشید در طول روز می‌رویزد به حرکت خورشید است یا زمین؟ توضیح دهید. (ص ۶۷) انجام فعالیت شماره ۱ به کار بیندیش (ساختن ساعت آفتابی) (ص ۶۷) شما تا کیون چندبار دور خورشید چرخیده اید؟ چگونه به آن می‌برده اید؟ نتیجهٔ حرکت چرخشی و انتقالی زمین (ص ۶۸) کرهٔ جغرافیایی به کلاس بیاورید و با راهنمای معلم خط‌ها را پیدا کنید (ص ۷۰)	بررسی	خواندن متن	خواندن متن	مهارت‌های حرکتی - فضایی	هوش هیپری - فضایی
	۱۱- کشورهای همسایه (۱)	آیا تاکنون به کشورهای همسایه سفر کرده اید؟ (ص ۵۶) انجام کارگهٔ شماره ۱۰ بعد از مطالعهٔ درس‌های ارمنستان و آذربایجان (نقشه‌خوانی) (ص ۶۱) انجام کارگهٔ شماره ۱۱، بعد از مطالعهٔ درس‌های پاکستان و ترکمنستان (ص ۶۵)	بررسی	خواندن متن	خواندن متن	مهارت‌های حرکتی - فضایی	هوش هیپری - فضایی
	۱۱- کشورهای همسایه (۱)	آیا تاکنون به کشورهای همسایه سفر کرده اید؟ (ص ۵۶) انجام کارگهٔ شماره ۱۰ بعد از مطالعهٔ درس‌های ارمنستان و آذربایجان (نقشه‌خوانی) (ص ۶۱) انجام کارگهٔ شماره ۱۱، بعد از مطالعهٔ درس‌های پاکستان و ترکمنستان (ص ۶۵)	بررسی	خواندن متن	خواندن متن	مهارت‌های حرکتی - فضایی	هوش هیپری - فضایی
	۱۱- کشورهای همسایه (۱)	آیا تاکنون به کشورهای همسایه سفر کرده اید؟ (ص ۵۶) انجام کارگهٔ شماره ۱۰ بعد از مطالعهٔ درس‌های ارمنستان و آذربایجان (نقشه‌خوانی) (ص ۶۱) انجام کارگهٔ شماره ۱۱، بعد از مطالعهٔ درس‌های پاکستان و ترکمنستان (ص ۶۵)	بررسی	خواندن متن	خواندن متن	مهارت‌های حرکتی - فضایی	هوش هیپری - فضایی

جدول پویشش دروس در زمینه مهارت‌های کارشنگری و مهارت‌های زندگی و پرورش هوش‌های چندگانه

فصل	درس	فعالیت	مهارت‌های کارشنگری	مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
چهارم : زیارت مکان‌های مقدس	۱۴- زندگی در نواحی مختلف جهان	به نقشه توجه کنید. نام قاره‌ها و اقیانوس‌های جهان را بنویسید (ص ۷۳)	بررسی				هوش بصری - فضایی
		همسایه‌های ایران در کدام قاره‌ها هستند (ص ۷۳)	بررسی				هوش بصری - فضایی
چهارم : زیارت مکان‌های مقدس	۱۵- بازگشت از سفر حج	چرا اقیانوس آرام دوباره روی نقشه نوشته شده است (ص ۷۳)	بررسی و کاوش				هوش بصری - فضایی
		با توجه به نقشه شماره ۱، دریاهای اطراف شبه‌جزیره عربستان را نام ببرید (ص ۸۳)	بررسی				هوش بصری - فضایی
چهارم : زیارت مکان‌های مقدس	۱۵- بازگشت از سفر حج	با توجه به توضیحات پدر سارا، عربستان چه نوع آب و هوایی دارد؟ (ص ۸۳)	بررسی				هوش بصری - فضایی
		ترسیم جهت قبله بر اساس نقش‌های نقشه در شهرهای تبریز، بندرعباس و مشهد	بررسی				هوش جسمانی - حرکتی
چهارم : زیارت مکان‌های مقدس	۱۵- بازگشت از سفر حج	علت احساس خطر کافران از گسترش بررسی دین اسلام (ص ۸۴)	بررسی				هوش بصری - فضایی
		رفار کافران در برابر آزار و اذیت کافران	بررسی				هوش بصری - فضایی
چهارم : زیارت مکان‌های مقدس	۱۶- مدینه شهر پیامبر	نشانی رویدادهای تاریخی بر روی خط زمان (ص ۸۴)	بررسی				هوش بصری - فضایی
		بیان دو مسجد مهم جهان اسلام (ص ۸۷)	بررسی				هوش بصری - فضایی
چهارم : زیارت مکان‌های مقدس	۱۶- مدینه شهر پیامبر	انجام فعالیت‌های شماره ۳، به کار ببندیم درباره پرس و جوی نام مکان‌های زیارتی که اعضای خانواده در سفر حج از آن بازدید کرده‌اند (ص ۸۷)	بررسی				هوش بصری - فضایی
		بیان ویژگی‌های اخلاقی پیامبر اکرم (ص ۸۷)	بررسی	خواندن متن			هوش بصری - فضایی

جدول پیش‌نویس درس در زمینه مهارت‌های کارشناسی و مهارت‌های زندگی و پرورش هوش‌های چندگانه

فصل	درس	فعالیت	مهارت‌های کارشناسی	مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های حسابی و عددی	پرورش هوش‌های چندگانه
	۱۷- سفر به کربلا (۱)	مطالعه متن جمهوری عراق و انجام کار برگه شماره ۱۳ که در مورد کشور عراق است (ص ۹۰)	بررسی		خواندن متن و نوشتن		هوش بیانی
	۱۸- سفر به کربلا (۲)	انجام کار برگه شماره ۱۶ درباره جنگ صفین (ص ۹۴)	بررسی		خواندن متن و نوشتن		هوش بیانی
	۱۹- سفر به کربلا (۳)	عزت قیام امام حسین (ع) علیه حکومت یزید (ص ۹۴)	بررسی		خواندن متن و نوشتن		هوش بیانی
		دریافت پیام از واقعه عاشورا (ص ۹۵)	بررسی و کاوش				هوش بیانی
	۱۹- ایرانیان مسلمان، حکومت تشکیل می‌دهند	کار برگه شماره ۱۴ درباره خط زمان تاریخ و شخصیت‌های اسلام (ص ۹۵)	بررسی و کاوش		خواندن متن و نوشتن		هوش تصویری - فضایی
		چرا ایرانیان بنی عباس را به قدرت رساندند و چرا از حکومت بنی عباس راضی شدند؟ (ص ۱۰۱)	بررسی				هوش بیانی
		چرا هنر و زبان فارسی در دوره‌های حکومت ایرانی رونق پیدا کرد (ص ۱۰۱)	بررسی و کاوش		خواندن متن و نوشتن		
		با توجه به آموزه‌های کتاب فارسی، یک نمونه از هوش‌های هوش‌های ابداعی سینارا تعریف کنید.	بررسی				هوش بیانی

جدول پیش‌بینی در زمینه مهارت‌های دانشجویان و پرورش هوش‌های چندگانه

مهارت‌های حساسی و عدلی	مهارت‌های سواد خواندن	مهارت‌های اجتماعی و مهارت‌های زندگی	مهارت‌های کارشناسی	فعالیت	درس	فصل
پرورش هوش‌های چندگانه						
هوش پهلوی			بررسی	سه حکومت ترکیار را با توجه به خط زمان نام ببرید و بگنیدد دوره حکومت کدامیک طولانی‌تر بوده است (ص ۱۰۵)	۲۰- وزیر کاروان	
			بررسی	چگونگی به قدرت رسیدن ترکان در ایران (ص ۱۰۵)		
			بررسی	مطالعه متن درس و بیان اینکه کدامیک از سه حکومت غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان، اهمیت بیشتری دارد؟ (با ذکر دلایل آن) (ص ۱۰۵)	شهرهای آباد	
			بررسی	هفتی ایرانیان در اداره امور کشور در زمان سلسله‌های ترک‌نبار و ذکر دلایل آن (ص ۱۰۵)		
هوش جسمانی-حرکی	خواندن متن و نوشتن		بررسی	انجام فعالیت شماره ۱ به کار بستیم درباره نگارن ساینستامه‌های کوتاه درباره ورود بازیگرانی که از جانب چنگیز به ایران آمده و نحوه برخورد حاکم آنرا با آنان	۲۱- کیمرو گشایان	پنجم : زندگی در نواحی دیگر چنان
هوش پهلوی			بررسی و اظهار نظر شخصی	دلایل حمله مغول‌ها به ایران (ص ۱۰۸)		
هوش پهلوی			بررسی و کاربرد	توضیح درباره اینکه حمله‌های چنگیز و تیمور چه پیامدهای را برای ایران داشت (ص ۱۰۸)		
هوش پهلوی			بررسی	راه توفصضاتی درباره اینکه ایرانیان چه تأثیراتی بر جانشینان چنگیز و تیمور داشتند؟ (ص ۱۱۱)		
			بررسی و کاربرد	با توجه به همکار سکه‌های دوره ایلخانان، کلمه‌های الله و محمد نشان‌دهنده چیست؟ (ص ۱۱۱)		
هوش پهلوی			بررسی و کاربرد	با توجه به مطالبی که درباره خواجه نصیرالدین طوسی در کتاب فارسی خواندید، دلیل این مرد دانشمند و ابداعات او را با انحصار بیان کنید (ص ۱۱۱)	۲۲- بازیگری ویرانه‌ها	
هوش پهلوی	خواندن متن و نوشتن		بررسی	انجام کاریزه شماره ۱۷ با استفاده از کلمات داده شده درباره تشخیص‌های ایرانی، یعنی کوتاه نوشته شود.		

بخش دوم

راهنمای تدریس فصول کتاب مطالعات اجتماعی
پایه پنجم ابتدایی

فصل اول

زندگی با دیگران

درس ۱	من با دیگران ارتباط برقرار می‌کنم
درس ۲	احساسات ما
درس ۳	همدلی با دیگران
درس ۴	من عضو گروه هستم

مفاهیم کلیدی	راهبردها یا حوزه‌های موضوعی
<ul style="list-style-type: none"> ← رعایت حریم شخصی دیگران ← احساس همدلی با دیگران ← عضو مؤثر گروه بودن ← مسئولیت در قبال خود (احساس ترس، غم و اندوه، شادی و...) ← بیان نقش و وظایف هلال احمر و سازمان انتقال خون ایران 	<p>مسئولیت‌ها و تکالیف نقش‌ها، گروه‌ها و مؤسسات اجتماعی</p> <p>نظام اجتماعی</p>
<ul style="list-style-type: none"> ← آموزه‌های قرآنی 	<p>میراث فرهنگی</p> <p>فرهنگ و هویت</p>
<ul style="list-style-type: none"> ← احساس مسئولیت نسبت به همکلاسی‌ها و افرادی که با آنها زندگی می‌کنیم. ← همکاری در گروه و مشارکت در کارهای دسته‌جمعی 	<p>مسئولیت‌پذیری</p> <p>ارزش‌ها و اخلاق</p> <p>تعاون</p>
<p>بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، مشارکت، واکنش شخصی و اظهارنظر</p>	<p>مهارت‌های کاوشگری</p>

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :

- ۱ علت نیاز انسان به ارتباط با دیگران را بیان کنند.
- ۲ نام افرادی را که با آنها ارتباط دارند به ترتیب اهمیت بنویسند و علت مهم بودن این ارتباط را توضیح دهند.
- ۳ نکات خوب گوش کردن و خوب صحبت کردن را رعایت کنند.
- ۴ مفهوم حریم شخصی را بیان و حریم شخصی دیگران را رعایت کنند.
- ۵ مصادیقی از ارتباط غیرکلامی را بیان و در ارتباط با دیگران به‌طور مؤثر از حالات تن و چهره استفاده کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، کاربرگه شماره ۱

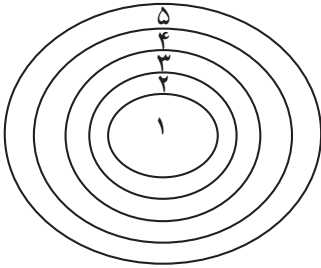
پیشنهادهایی برای شروع و پیشبرد درسی‌ها

آماده کنید

تصاویر کتاب یکی از بهترین ابزارها برای درک مفاهیم است. تصاویر دختر با مادر، دانش‌آموز با معلم، فروشنده با مشتری و دو هم‌کلاس، صفحه ۲ را به دانش‌آموزان نشان دهید و از آنها بخواهید حدس بزنند این افراد در مورد چه چیزی با هم صحبت می‌کنند؟ از آنها بپرسید هریک از این گفت‌وگوها یا برقراری ارتباط چه اهمیتی دارد؟ اگر انسان نمی‌توانست ارتباط برقرار کند، چه اتفاقی می‌افتاد؟

آموزش دهید

استفاده از نمودار صفحه ۳، به شناخت دانش آموز در اهمیت موضوع ارتباط با دیگران کمک می کند. از بچه ها بخواهید این فعالیت را انجام دهند و علت اهمیت هریک از این رابطه ها را در جلوی عدد آن بنویسند.
مثال:

۱ مادر و پدر: چون از من مراقبت و نیازهای مرا رفع می کنند.

۲ خواهر و برادر

۳ مادربزرگ و پدربزرگ

۴ هم کلاسی ها

۵ دایی، خاله، عمه و عمو

ممکن است ترتیب افراد در نوشته های بچه ها متفاوت باشد، مثلاً دانش آموزان تک فرزندی در ردیف ۲، نام افراد دیگر را بنویسند. بنابراین تکمیل این نمودار با توجه به شرایط دانش آموزان متفاوت خواهد بود. مهارت های گفت و گو (خوب گوش کنیم و خوب صحبت کنیم) صفحه ۴ را بخوانید و توضیح دهید. از بچه ها بخواهید فعالیت ۲ صفحه ۵، را انجام دهند. این فعالیت اهمیت زیادی دارد. دانش آموزان از طریق انجام این فعالیت، نقد و بررسی را یاد می گیرند و با روش مشاهده دقیق آشنا می شوند. حداقل یک جلسه کامل را به اجرای این فعالیت، اختصاص دهید.

در مرحله بعد، فعالیت ۳ صفحه ۵ را انجام دهید. هدف از انجام این فعالیت تمرین رعایت ادب و احترام در گفت و گو با دیگران است. پاسخ فعالیت ها، مثال:

۱ آیا ممکن است آن مجله را بردارم؟ اجازه دارم؟

۲ معذرت می خوام باید تلفن را جواب بدهم.

۳ خواهش می کنم، وظیفه من است.

۴ معذرت می خواهم (بیخشنید، حواسم نبود).

● کلمه «حریم شخصی» را روی تخته بنویسید و درباره آن توضیح دهید. بحث حریم شخصی اهمیت زیادی دارد و همه مطالب مربوط به آن در کتاب نوشته نشده است.

به بخش دانستنی های معلم در پایان این درس توجه کنید.

اکنون برای تحکیم یادگیری از دانش آموزان بخواهید فعالیت ۴ و ۶ صفحه ۶ را انجام دهند.

فعالیت ۴ صفحه ۶

- دقت و توجه به سخنان
- انتخاب زمان مناسب برای گفت‌وگو
- قطع نکردن حرف گوینده
- حفظ حریم شخصی
- برای آموزش مبحث ارتباط غیرکلامی توجه دانش‌آموزان را به تصاویر صفحه ۶ جلب کنید و از آنها بخواهید حدس بزنند، هر یک از حالت‌های چهره در این تصاویر چه پیامی را منتقل می‌کند؟ توضیح دهید که ما در ارتباط با دیگران فقط از زبان و کلمه استفاده نمی‌کنیم، بلکه بخشی از پیام‌های خود را با اندام و حالات چهره منتقل می‌کنیم.
- از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت شماره ۱، به کار ببندیم را در کلاس اجرا کنند. دانش‌آموزانی که آمادگی بیشتری دارند می‌توانند داوطلبانه نمایش پانتومیم در کلاس اجرا کنند و دانش‌آموزان موضوع نمایش را حدس بزنند و بیان کنند.
- این فعالیت برای بچه‌ها جذاب است و موجب نشاط در کلاس می‌شود. از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت شماره ۵ صفحه ۶ را انجام دهند.

فعالیت ۵

شماره گذاری کنید.

۱- ترس ۲- خجالت ۳- نادی ۴- تعجب

۵- انزوه ۶- اخم ۷- عصبانیت

۶- آیا شما در ارتباط با دیگران، حریم شخصی آنها را رعایت می‌کنید؟ چگونه؟

۷- کاربرگی شماره ۱ را انجام دهید.

۸- فعالیت شماره ۱ به کار ببندیم را اجرا کنید.

به پایان ببرید

- با مرور و جمع‌بندی مطالب درس، اهمیت ارتباط و آداب گفت‌وگو را مطرح کنید.
- مباحث مربوط به رعایت حریم شخصی را جمع‌بندی و مرور کنید.
- به عنوان تکلیف پایانی کاربرگ شماره ۱ (خودتان را ارزیابی کنید) را به آنها بدهید تا انجام دهند. برای تکمیل این کاربرگ عجله نکنید. ممکن است لازم باشد این کاربرگ را به منظور خودارزیابی دانش‌آموزان چندبار در طی سال تحصیلی کپی بگیرید و به آنها بدهید. زیرا انتظار می‌رود در طی سال، مهارت‌ها و نگرش‌های آنها به سمت بهتر شدن، تغییر کند و بنابراین تغییراتی در پاسخ‌ها به وجود آید.
- از دانش‌آموزان بخواهید کاربرگ را صادقانه کامل کنند و بگویند خودشان ارزیاب رفتار خود هستند.

محورهای عمده ارزشیابی

محورهای عمده ارزشیابی در این درس، بیشتر مهارت‌های عملی خوب گوش کردن، خوب صحبت کردن، رعایت حریم شخصی دیگران است. لذا ارزشیابی مستمر و استفاده از آزمون‌های عملکردی توصیه می‌شود. برای تحقق اهداف و انتظارات یادگیری در این درس، باید زمان بیشتری به بچه‌ها بدهید و با ارزیابی مستمر و دریافت نقایص و نقاط ضعف، آنها را به سمت پیشرفت و بهبود عملکردهایشان هدایت کنید.

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم

● تقویت مهارت‌های خوب گوش کردن و خوب صحبت کردن، نیاز به زمان بیشتری حتی تا پایان سال تحصیلی دارد. لذا پرونده این فصل تا پایان سال باز است و تمرین در این مهارت‌ها را در جلسات بعد هم تکرار کنید. به خصوص دانش‌آموزان گوشه‌گیر و خجالتی که در مهارت‌های مکالمه و صحبت کردن ضعیف هستند و اعتماد به نفس کافی ندارند، باید مورد توجه قرار بگیرند.

آموزش رعایت ادب در گفت‌وگو به‌ویژه با بزرگ‌ترها و رعایت حریم شخصی دیگران نیز از جمله موضوعاتی است که باید در طی سال تحصیلی، همواره مدنظر قرار بگیرد.

● یکی از موضوعات مهم این درس، رعایت حریم شخصی است. این موضوع با توجه به برخی محدودیت‌ها در کتاب درسی، کاملاً باز نشده است. یکی از جنبه‌های مهم حریم شخصی افراد، حریم جسمانی است. فاصله مناسب هنگام گفت‌وگو و فعالیت با دیگران باید رعایت شود. موضوع آزار جنسی و سوءاستفاده جنسی از جمله مواردی است که کودکان را تهدید می‌کند. کودکان آسیب‌دیده در این موضوعات، دچار مشکلات زیادی چون افسردگی، اضطراب، احساس گناه و ترس می‌شوند و ممکن است این مشکلات تا بزرگسالی ادامه پیدا کند. از معلم‌ان عزیز درخواست می‌شود جلسه‌ای با خانواده‌ها برگزار نمایند و در صورت امکان از یک مشاور یا روان‌شناس تربیتی نیز کمک بگیرند و خانواده‌ها را در این زمینه توجیه کنند. از والدین به‌ویژه مادران بخواهید به این نکات توجه کنند:

■ به بچه‌ها بیاموزند که با غریبه‌ها، باب‌آشنایی را باز نکنند و با آشنایان نیز بدون اجازه و نظارت والدین، ارتباط و همراهی نزدیک نداشته باشند؛

■ به بچه‌ها بیاموزند که بدن آنها جزء حریم شخصی آنها است و کسی حق ندارد آنها را لمس کند؛

■ سعی کنند دوستان فرزند خود و خانواده‌های آنها را به خوبی بشناسند؛

■ کودکان را برای خرید به مراکز مورد اعتماد بفرستند؛

■ به بچه‌ها آموزش دهند که بدون اجازه سوار ماشین هیچ‌کس حتی آشنایان نشوند؛

■ با بچه‌ها رابطه صمیمانه داشته باشند تا آنها بتوانند صادقانه در مورد مسائل خود با والدین گفت‌وگو کنند؛

■ به خانواده‌ها، توصیه کنید در صورت امکان، فیلم سینمایی «هیس، دخترها فریاد نمی‌زنند» را ببینند.

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند:

- ۱ انواع احساسات خوشایند و ناخوشایند را نام ببرند.
- ۲ راه‌های مناسبی برای شاد کردن خود و دیگران پیشنهاد کنند.
- ۳ راه‌های برطرف کردن غم و اندوه را بیان کنند.
- ۴ ترس‌های بجا و نابجا را از هم تشخیص بدهند و راه‌های مقابله با ترس را بیان کنند.
- ۵ ترس‌های نابجای خود را شناسایی کنند و برای رفع آنها اقداماتی انجام دهند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، تصاویر کاریکاتوری از شادی، غم و ترس، کاربرگ شماره ۲

پیشنادهایی برای شروع و پیشبرد درس‌ها

آماده کنید

از دانش‌آموزان کلاس بخواهید چند اتفاق که در هفته‌های گذشته رخ داده و احساسات مختلفی (ترس، غم، شادی، اضطراب و ...) در آنها به وجود آورده است را در ذهن خود مرور و بعضی از آنها را در کلاس بیان کنند. استفاده از (ماسک) صورتک‌هایی که شادی، غم و ترس را نشان می‌دهند، می‌تواند ایجاد انگیزه خوبی برای شروع درس باشد. آنها را روی صورت خود بزنید و از بچه‌ها بخواهید حالت آن صورتک را بیان کنند.

آموزش دهید

فعالیت ۱ صفحه ۷ را انجام دهید. از دانش‌آموزان بخواهید روی تصاویر و عبارات دقت نمایند و هر یک از تصاویر را به عبارت مورد نظر مربوط کنند. با انجام این فعالیت دانش‌آموزان در مورد موقعیت‌های مختلف که احساساتی مختلف از خود بروز می‌دهند، فکر می‌کنند. دانش‌آموزان باید احساسات مورد نظر را در پراتنز بنویسند.

الف) غم و اندوه   ب) عصبانیت   پ) ترس   ت) شادی

پس از انجام این فعالیت توجه بچه‌ها را به احساسات خوشایند و ناخوشایند، جلب کنید. دانش‌آموزان را به تفکر دربارهٔ موضوع «شادی» وادارید و به آنها بگویید همیشه نمی‌توانیم منتظر باشیم تا دیگران امکان شادی را برای ما فراهم کنند. ما می‌توانیم تلاش کنیم تا خودمان برای خود، لحظه‌های شادی به وجود بیاوریم.

سپس از آنها بخواهید به طور انفرادی فعالیت ۲ صفحه ۸ را انجام دهند و جدول را پر کنند. هدف از انجام این فعالیت این است که دانش‌آموزان فکر کنند با دیدن و شنیدن چه چیزهایی شاد می‌شوند و چگونه می‌توانند به موضوعات شادی آفرین فکر کنند.

هدف دیگر این فعالیت این است که پس از خواندن ستون‌های جدول توسط دانش‌آموزان، بچه‌ها از یکدیگر الگو می‌گیرند و می‌توانند با توجه به ایده‌های یکدیگر، انگیزه‌های جدیدی برای شاد کردن خود جست‌وجو کنند.

به عنوان تکلیف منزل از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت ۳ یا ۴ را به طور داوطلبانه انتخاب کنند و انجام دهند. دانش‌آموزانی که مهارت زبانی قوی‌تری دارند، ممکن است موضوع انشا را انتخاب کنند. فعالیت شماره ۲ به کار بندیم نیز به بچه‌ها یاد می‌دهد که دربارهٔ کارهایی که می‌توانند از طریق آنها اعضای خانواده، دوستان، هم‌کلاسی‌ها و معلمشان را شاد کنند فکر کنند و به عبارت دیگر، مهارت‌های شاد کردن دیگران را نیز تمرین کنند.

● جلسهٔ دوم را به دو احساس ناخوشایند غم و اندوه و ترس اختصاص دهید. در این درس بچه‌ها باید یاد بگیرند چطور بر غم و اندوه خود غلبه کنند. با انجام فعالیت ۵ از بچه‌ها بخواهید اندوه خود را بیان کنند. شما می‌توانید جعبه‌ای چوبی یا مقوایی را به کلاس ببرید و آن را روی میز بگذارید و روی جعبه بنویسید «سنگ صبور» و از دانش‌آموزان بخواهید نوشته‌های خود را داخل صندوق بیندازند.

توجه کنید که ما باید به دانش‌آموزان یاد بدهیم خوب است احساس اندوه خود را با افراد دیگر مثلاً پدر، مادر، دوست، معلم و به ویژه افرادی که صلاحیت دارند در میان بگذارند. از سوی دیگر باید راه‌هایی برای برطرف کردن غم و اندوه به آنها آموزش دهیم.

در یک فرصت مناسب، نوشته‌های دانش‌آموزان را از جعبه بیرون بیاورید و بخوانید و سعی کنید در کلاس بدون اشاره صریح به موضوعاتی که آنها را اندوهگین می‌کند، راه‌حل‌هایی متناسب با نوشته‌ها بیان کنید.

● مبحث دیگر ترس است که در این سن، بسیار اهمیت دارد، زیرا بچه‌ها در این سن از خیلی موارد ناشناخته می‌ترسند، دلیلی برای این ترس ندارند. بهتر است برای آموزش این مبحث، ترس‌ها را به دو گروه بجا و نابجا، تقسیم کنند. به دانش‌آموزان بفهمانید که ترس‌های نابجا و نادرست به طور دائمی و طولانی مشکلاتی برای ما به وجود می‌آورد مثل ترس از تاریکی خانه، ترس از امتحان، ترس از آمپول ...

با انجام فعالیت صفحه ۱۰، مفهوم ترس‌های بجا و نابجا را بهتر می‌توانید در ذهن دانش‌آموزان جا بیندازید.

- کودکی دستش را در لانه زنبور فرو ببرد (انگشت‌های دستش آسیب می‌بیند).
  - حمید بخواهد با تشویق دوستش از یک جای بلند بپرد (امکان دارد پایش بشکند و بدنش صدمه جدی ببیند).
  - حسن به وسط خیابان بدود یا روی ریل راه‌آهن راه برود (با خودرو یا قطار تصادف می‌کند - زخمی شدن یا مرگ).
  - دانش‌آموزی در خیابان به حرف فرد غریبه گوش بدهد و همراه او برود (فرد غریبه به او صدمه بزند).
- (ب) بله، زیرا در تمامی شرایط فرد دچار صدمه و آسیب می‌شود.
- (پ) خیر، او فردی عاقل است، زیرا از موارد خطرناک می‌ترسد.

در ادامه درس، گفت‌وگوی دانش‌آموز با معلم را در صفحه ۱۱ با صدای بلند در کلاس بخوانید. انجام کاربرگ شماره ۲ به بچه‌ها کمک می‌کند فکر کنند و اگر از موضوعی می‌ترسند آن را بنویسند و بجا و نابجا بودن آن را مشخص و میزان ترس خود را نیز معین کنند.

دانش‌آموزان باید درک کنند هر چیزی که سلامت و امنیت آنها را به خطر بیندازد، ترس از آن بجاست، اما چیزهایی مانند ترس از تاریکی، رفتن به دندانپزشکی، ترس از امتحان، همه آنها نابجاست.

پیشنهاد می‌شود از کاربرگ شماره ۲، کپی بگیرید. تا چند ماه پس از تدریس این درس بتوانید مجدداً میزان ترس بچه‌ها را بررسی کنید و با مقایسه دو کاربرگ در دو زمان مختلف میزان برطرف شدن ترس‌های نابجای دانش‌آموزان را اندازه‌گیری کنید.

به پایان ببرید

با مرور و جمع‌بندی مفاهیم عمده درس، خلاصه راهکارها را روی تابلو بنویسید. به عنوان فعالیت پایانی از دانش‌آموزان بخواهید به سه گروه تقسیم شوند و هر گروه چند راهکار برای شاد بودن، مقابله با ترس و مقابله با غم و اندوه را روی یک مقوا بنویسند و به دیوار کلاس نصب کنند.

محورهای عمده ارزشیابی

این درس نیز مانند درس گذشته بیشتر بر ارزشیابی مستمر و استفاده از آزمون عملکردی مبتنی است. در فرایند تدریس میزان مشارکت و همکاری دانش‌آموزان و همچنین انجام فعالیت‌ها و پاسخ‌گویی به پرسش‌ها می‌تواند ملاک صحیحی برای ارزشیابی باشد.

ابزارهای ارزشیابی شامل چک‌لیست مشاهده و بررسی، بحث و گفت‌وگو و بررسی انجام فعالیت‌های کتاب و انجام کاربرگه است.

ملاحظات تدریس/ دانستنی‌های معلم

- تقویت مهارت‌های غلبه بر ترس و اندوه‌نیاز به زمان دارد. لذا پرونده این درس نیز تا پایان سال باز است و مراقب باشید دانش‌آموزان در زمان‌ها و جلسات دیگر نیز به مهارت‌های کنترل خود بپردازند. از شما معلم گرامی انتظار می‌رود این مباحث را بهانه‌ای برای کمک به دانش‌آموزانی که مشکلاتی دارند، قرار دهید و از طریق مشاوره با والدین و افراد صاحب‌نظر برای رفع مشکلات آنها چاره‌جویی نمایید.

- به طور کلی ترس تا وقتی از حد عادی و طبیعی نگذرد، مشکلی ایجاد نمی‌کند، اما گاهی اوقات در کودکان ترس‌هایی به وجود می‌آید که در صورت درمان نشدن، مشکلاتی برای آنها ایجاد می‌کند.

معمولاً ترس از حیوانات، ناشناخته‌ها، هیولا، خواب‌های بد، جدایی از کسانی که دوست‌شان دارند، ترس از معاینه پزشکی و دندانپزشکی و آزمایشگاه، ترس از آب‌وهوا (باد، رعد و برق) و ترس از تنهایی در بین کودکان متداول است. در هریک از این موارد راهکارهایی برای غلبه بر ترس وجود دارد. برای مطالعه بیشتر به پایگاه اینترنتی گروه مطالعات اجتماعی، بخش دانستنی‌های معلم مراجعه کنید.

- با توجه به اهمیت این درس، در زمینه خودشناسی و تقویت مهارت‌های کنترل احساسات، بهتر است جلسه‌ای با خانواده‌ها ترتیب دهید و با کمک مدرسه، از یک مشاور یا روان‌شناس خبره کمک بگیرید تا والدین را در زمینه شناخت مسائل روحی و روانی دانش‌آموزان و نحوه برخورد صحیح با این مسائل آشنا کنند.

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند:

- ۱ در موقعیت‌های مقتضی با دیگران همدلی کنند.
- ۲ مفهوم همدلی را بیان کنند و نمونه‌هایی از همدلی افراد با یکدیگر را بیان کنند.
- ۳ کار و نقش جمعیت هلال احمر و سازمان انتقال خون را در کمک به هموعان توضیح دهند.
- ۴ با راهنمایی معلم به طور گروهی از جمعیت هلال احمر محل زندگیشان بازدید و گزارش مختصری از آن تهیه کنند.
- ۵ نسبت به تعاون و همدلی با دیگران، حساس باشند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، تصاویری از امداد رسانی سازمان هلال احمر در موقعیت‌های مختلف، در صورت امکان بروشورها یا پوسترهایی از سازمان جمعیت هلال احمر یا سازمان انتقال خون. نمایش فیلم‌های همدلی در کلاس (لوح فشرده ضمیمه کتاب)

آماده کنید

بهترین آغاز برای این درس، انجام فعالیت ۱ صفحه ۱۲ است. از دانش‌آموزان بخواهید هر یک از موقعیت‌ها را بخوانند، درباره آن فکر کنند و کاری را که لازم است انجام شود، بیان کنند. با انجام این فعالیت، دانش‌آموزان برای درک مفهوم همدلی و مصادیق آن آمادگی پیدا می‌کنند و از سوی دیگر توجه آنها به شرایط و اوضاع و احوال دیگران و لزوم درک آنها بیشتر می‌شود. از گروه‌ها بخواهید پاسخ‌های خود را در کلاس بخوانند.

در این فعالیت، در موقعیت الف، ب و پ، ضرورت همدلی با افرادی پیش می‌آید که از چیزی ناراحت هستند، اما در موقعیت ت، همدلی با فردی است که در زمینه‌ای موفق بوده است. به عبارت دیگر هدف این است که بفهمانیم شدن در شادی دیگران و به آنها تبریک گفتن و ابراز احساسات نیز مصداق همدلی است.

آموزش دهید

پس از آماده‌سازی با توجه به پاراگراف پایین صفحه ۱۳، جمع‌بندی کنید و به بچه‌ها بیاموزید ما بدون آنکه وارد حریم شخصی افراد شویم با دیگران همدلی می‌کنیم، معنا و مفهوم همدلی را توضیح دهید. با توجه به موقعیت‌های صفحه ۱۴، ۳ موقعیت را که لازم است دانش‌آموزان در آنها، همدلی را یاد بگیرند، تدریس کنید.

موقعیت ۱، همدلی با هم‌کلاسی‌ها و دوستان

موقعیت ۲، همدلی با افرادی که دچار ناتوانی یا معلولیت‌هایی هستند.

موقعیت ۳، همدلی با سالمندان

موقعیت ۱، لزوم بی‌تفاوت نبودن نسبت به دوستان و هم‌کلاسی‌ها؛ برای مثال اگر یکی از آنها مشکلات درسی دارد به او کمک کنیم.

موقعیت ۲، متأسفانه در سطح خانواده‌ها و در همهٔ جامعه و محیط‌هایی چون سینما، پارک و... بچه‌ها یاد نگرفته‌اند که با افرادی که دچار معلولیت یا ناتوانی‌هایی هستند، چگونه رفتار کنند. گاهی مشاهده می‌شود که حتی در خانواده، بچه‌ها از داشتن خواهر یا برادر معلول خجالت می‌کشند. با توضیح دربارهٔ موقعیت ۲، و چند موقعیت مشابه به آنها آموزش دهید که موظف‌اند در برخورد با افرادی که دچار ناتوانی‌اند، صبوری و تحمل و مدارا نشان بدهند، به آنها کمک کنند و همدلی داشته باشند.

موقعیت ۳، بی‌تفاوت نبودن و احساس مسئولیت نسبت به سالمندان خانواده، فامیل و همسایه، لزوم احترام گذاشتن و کمک به آنها در حدی که توانایی دارند را آموزش دهید.

بخش بعدی آشنایی با مؤسسه اجتماعی یعنی «جمعیت هلال احمر» و «سازمان انتقال خون» است. در صورت امکان با نمایش اسلاید از فعالیت‌های این سازمان‌ها و نشان دادن بروشورها یا بوسترهای مربوطه این دو مؤسسه و وظایف آنها را معرفی کنید.

سعی کنید فعالیت شماره ۳ یعنی بازدید از جمعیت هلال احمر را با هماهنگی مدرسه اجرا کنید. دانش‌آموزان از طریق بازدید به فعالیت در جمعیت هلال احمر و کمک به هم‌نوعان خود، حساس‌تر می‌شوند و درک بهتری از وظایف این سازمان پیدا می‌کنند.

به پایان ببرید

با مرور و جمع‌بندی مصادیق و مفهوم همدلی، به عنوان تکلیف پایانی، تشکیل یک گروه همدلی در یک موضوع (فعالیت ۴ به کار ببندیم صفحه ۱۸) را تعیین کنید.
از بچه‌ها بخواهید نتایج تشکیل گروه همدلی را بعد از ۲ یا ۳ هفته به کلاس ارائه دهند.

محورهای عمده ارزشیابی

متناسب با انتظارات یادگیری، بیان مفهوم همدلی و مصادیق آن، بیان شرح و وظایف سازمان‌های انتقال خون و جمعیت هلال احمر و حساس شدن و به طور عملی همدلی کردن با دیگران در موقعیت‌های مقتضی از محورهای عمده ارزشیابی این درس است.
به همین منظور، ارزشیابی مستمر و آزمون‌های عملکردی در این درس، نقش پررنگ‌تری دارند. پرسش و پاسخ شفاهی و چک‌لیست مشاهده و بررسی انجام فعالیت‌ها و بحث و گفت‌وگو و مشارکت دانش‌آموزان از مهم‌ترین ابزارهای ارزشیابی این درس است.

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :

- ۱ مفهوم گروه را بیان کنند و گروه را از غیر گروه تشخیص دهند.
- ۲ نکات مربوط به عضو مؤثر گروه بودن را بیان و رعایت کنند.
- ۳ با راهنمایی معلم، یک گروه تشکیل دهند و فعالیت‌هایی انجام دهند.
- ۴ درباره انتخاب و خصوصیات نماینده و انتظارات خود از شورای دانش‌آموزی مدرسه، اظهار نظر کنند.
- ۵ معنی و مفهوم شورا را بیان کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، مقوا و ماژیک، تعدادی تصویر از فعالیت‌های گروه‌های مختلف اجتماعی.

آماده کنید

تصویر صفحه ۱۶ را به دانش‌آموزان نشان دهید و از آنها بخواهید در مورد این تصاویر با یکدیگر گفت‌وگو کنند و فعالیت ۱ و ۲ را انجام دهند. شما می‌توانید تصاویر بیشتری از فعالیت‌های گروه‌های مختلف مثلاً گروه هلال احمر و غیره را به دانش‌آموزان، نشان دهید. سپس با جمع‌بندی فعالیت ۱ و ۲، مفهوم گروه را توضیح دهید.

آموزش دهید

برای تحکیم یادگیری و اینکه مطمئن شوید دانش‌آموزان مفهوم گروه را درک می‌کنند و آن را از جمعی که گروه نیستند تشخیص می‌دهند، فعالیت ۳ صفحه ۱۷ را اجرا کنید.

پاسخ فعالیت‌های صفحه ۱۷

فعالیت ۳

- دانش‌آموزان که به یک اردو می‌روند، گروه هستند؛ چون دارای فعالیت و هدف مشترکی هستند.
- افرادی که در یک فروشگاه بزرگ مشغول خریدند، گروه نیستند؛ چون هرکدام برای خودشان خرید می‌کنند.
- بیمارانی که در مطب یک پزشک منتظر نشسته‌اند، گروه نیستند؛ زیرا پس از ملاقات پزشک به منزل خود می‌روند و فعالیت و هدف مشترکی ندارند.
- دانش‌آموزانی که یک روزنامه دیواری تهیه می‌کنند، گروه هستند؛ چون دارای فعالیت و هدفی مشترک هستند.

فعالیت ۴: از بچه‌ها بخواهید اگر عضو گروه‌های دیگری هستند در کلاس توضیح دهند؛ مانند عضویت در گروه تئاتر، گروه سرود و یا تیم والیبال و نظایر آن.

فعالیت ۵: از دانش‌آموزان بپرسید اگر در کارهای گروهی دچار مشکل شده‌اند به‌عنوان تجربه برای دوستان خود بازگو کنند.

یکی از نکات مهم در بحث گروه‌ها و فعالیت‌های گروهی، میزان مشارکت و تأثیرگذاری آنها در این امر است. شاید خود شما هم تجربه کرده‌اید که در کارهای گروهی یک یا دو نفر از اعضا، همیشه فعال و پرجنب‌وجوش هستند، اما افراد دیگر هیچ نوع فعالیتی انجام نمی‌دهند و از امتیازات دیگران استفاده می‌کنند. بنابراین، یکی از مشکلات کارهای گروهی، عدم مشارکت همگانی در فعالیت‌ها است. پس از آنکه دانش‌آموزان در مورد مشکلات کار گروهی، طرح مسئله کردند، نکات مهم، «عضو مؤثر بودن در گروه» را آموزش دهید. سپس از دانش‌آموزان بخواهید با خط خوش این نکات را روی مقوا بنویسند و به دیوار کلاس نصب کنید تا برای مدتی این نکات جلوی چشمان آنها باشد.

● با خواندن آیه ۳۸ سوره شورا، اهمیت مشورت و همفکری را برای بچه‌ها بازگو کنید. با ذکر مثال‌هایی به انجام بهتر کارها و استفاده از توان افراد و قدرت تفکر دیگران اشاره کنید. از دانش‌آموزان بخواهید اگر در کارهایی با پدر و مادر یا دوستان خود مشورت کرده و از این مشورت، بهره برده‌اند، در کلاس تعریف کنند. برای آنکه دانش‌آموزان یک کار مشورتی انجام دهند، از آنها بخواهید فعالیت ۷ را انجام دهند. در این فعالیت قرار است بچه‌ها با هم مشورت کنند و یک نام برای گروه محیط‌زیستی خود انتخاب نمایند. وقتی همه دانش‌آموزان نظر خود را بگویند و برای نامی که انتخاب می‌کنند، دلیل بیاورند، می‌توانند بر روی یک نام به توافق برسند. این نکته که آنها به نظرات یکدیگر توجه کنند، هدف اصلی این فعالیت است.

● در این بخش توضیح دهید مشورت کردن فقط در سطح خانه و مدرسه، صورت نمی‌گیرد؛ بلکه در محله، کارخانه، شهر و روستا نیز افراد برای اداره بهتر کارها و حل مشکلات با یکدیگر مشورت می‌کنند و شورا تشکیل می‌دهند.

یکی از موارد مهمی که باید آموزش داده شود بحث شوراهای دانش‌آموزی است. نکته قابل توجه این است که تدریس این موضوع، تقریباً هم‌زمان با اجرای انتخابات شورای دانش‌آموزی در مدارس است. دانش‌آموزان از پایه سوم می‌توانند در انتخابات شرکت کنند و نامزد شورای مدرسه شوند. از مسئولان مدرسه به خصوص مدیر بخواهید که این انتخابات به‌طور جدی در مدرسه برگزار شود. پس از انتخابات، پیگیر برگزاری جلسات شورای دانش‌آموزی باشید، زیرا دانش‌آموزان در این شرایط سنی، رأی دادن و برگزاری انتخابات صحیح و سالم را تجربه می‌کنند و یاد می‌گیرند که نظرات و خواسته‌های خود را با رأی دادن بیان کنند.

از بچه‌ها بخواهید فعالیت ۳ به کار ببندیم صفحه ۲۰ را انجام دهند و در کلاس نماینده‌ای را نامزد (کاندیدا) کنند. داوطلبان باید برنامه‌هایی برای اداره بهتر مدرسه، پیشنهاد کنند. سپس، فعالیت‌های شماره ۸ و ۹ و ۱۰ را از طریق بحث و گفت‌وگو در کلاس انجام دهید.

به پایان ببرید

دانش‌آموزان را راهنمایی کنید تا فعالیت شماره ۴ صفحه ۲۰ به کار ببندیم را در کلاس اجرا کنند و دانش‌آموزان هر گروه باید بتوانند فرم مخصوص گروه خود را پر کنند؛ سپس درباره فعالیت‌های گروه خود به معلم گزارش دهند. برونده این فعالیت تا پایان سال تحصیلی باز است و شما فعالیت‌های دانش‌آموزان را در نظر بگیرید.

محورهای عمده ارزشیابی

مطابق با انتظارات یادگیری، بیان مفهوم گروه، تمیز گروه از غیرگروه، رعایت نکات کار گروهی، انتخاب نماینده، اظهارنظر و بحث گروهی از محورهای عمده ارزشیابی این درس است و همان‌طور که ملاحظه می‌شود، بیشتر در حیطه ارزشیابی مستمر و آزمون عملکردی و ارزیابی از طریق چک‌لیست مشاهده و بررسی رفتار و فعالیت قرار می‌گیرد.

مثال :

<p>نام گروه : مهربانی نام اعضای گروه : پریسا آینه‌وند، زهرا اربابی، مهسا محمدی، نیلوفر رشیدی، آیدا دل افروز</p>
<p>هدف گروه : همدلی با کودکان دچار معلولیت</p>
<p>مقررات گروه :</p>
<p>وظیفه هر یک از اعضای گروه :</p> <p>۱</p> <p>۲</p>

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم

مبحث عضو مؤثر بودن گروه در کتاب پایه پنجم، فرصت خوبی برای تربیت اجتماعی در زمینه کار گروهی فراهم می‌کند. این فرصت را مغتنم بشمارید و با آموزش نکات و جنبه‌هایی که دانش‌آموزان باید در کارهای گروهی رعایت کنند، در طی سال تحصیلی، مهارت‌های آنها را در مشارکت در زمینه‌های مختلف ارتقا دهید.

سرزمین ما

فصل دوم

درس ۵	جمعیت ایران	درس ۸	راه‌ها و حمل و نقل (۱)
درس ۶	منابع آب در ایران	درس ۹	راه‌ها و حمل و نقل (۲)
درس ۷	نواحی صنعتی مهم ایران	درس ۱۰	کشور ما چگونه اداره می‌شود؟

مفاهیم کلیدی	راهبردها یا حوزه‌های موضوعی
<ul style="list-style-type: none"> ← تغییرات و تحول صنایع در طول زمان ← افزایش جمعیت در طی سال‌های گذشته ← تغییر و تحول در وسایل حمل و نقل در طی زمان ← حق شرکت در انتخابات، قانون اساسی، قوانین و مقررات حمل و نقل جاده‌ای ← مصرف بهینه آب، رعایت مقررات ایمنی در حمل و نقل ← قوه مقننه، قوه قضائیه، قوه مجریه 	<p>زمان، تداوم و تغییر</p> <p>نظام اجتماعی</p>
مفاهیم کلیدی	راهبردها یا حوزه‌های موضوعی
<ul style="list-style-type: none"> ← رابطه انسان با منابع آب ← رابطه انسان با منابع و مواد اولیه برای تولید کالا ← پراکندگی رودهای ایران ← پراکندگی انواع راه‌ها در کشور ← پراکندگی جمعیت در ایران و علل آن ← پراکندگی صنایع مادر و مصرفی در کشور ← حفاظت از منابع آب ← مفهوم صادرات و واردات ← صنایع مادر و مصرفی ← آشنایی با محاسن و معایب انواع وسایل حمل و نقل ← آشنایی با مشاغل مرتبط با انواع حمل و نقل 	<p>فضا و مکان</p> <p>منابع و فعالیت‌های اقتصادی</p>
<ul style="list-style-type: none"> ← مسئولیت در قبال منابع آب و مصرف صحیح آن 	<p>ارزش‌ها و نگرش‌ها</p>
<p>بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت، مشارکت، واکنش شخصی و اظهارنظر</p>	<p>مهارت‌های کاوشگری</p>

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند:

- مفهوم جمعیت را از طریق پرس‌وجو دربارهٔ تعداد جمعیت مدرسه و کلاس و نظایر آن، بیان کنند.
- چگونگی افزایش جمعیت و چند مورد از مزایای افزایش جمعیت در کشور ما را بیان کنند.
- با توجه به نمودار، تعداد جمعیت ایران در دهه‌های گذشته و حال را با هم مقایسه کنند.
- علل پراکندگی جمعیت در ایران را توضیح دهند و در مورد هر ناحیه، مثالی بزنند.
- دلایل مهاجرت جمعیت از یک مکان به مکان دیگر را فهرست کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، نقشهٔ ایران، کاربرگهٔ شمارهٔ ۳، پوستری که عوامل جاذبه و دافعهٔ جمعیت را نمایش بدهد.

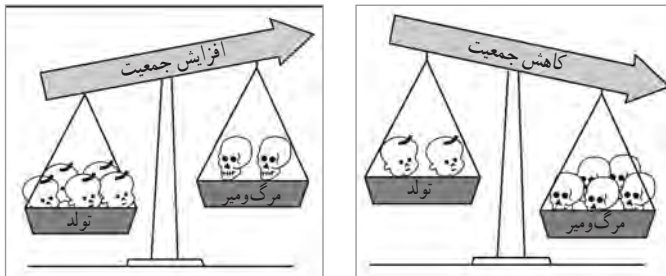
آماده کنید

با نشان دادن تصاویر صفحهٔ ۲۲، توجه بچه‌ها را به مفهوم «جمعیت» جلب کنید. سپس از آنها بپرسید کلمهٔ «جمعیت» چه مفهومی را به ذهن آنها می‌آورد. با استفاده از روش بارش مغزی، پاسخ‌ها را روی تخته بنویسید. برای آمادگی این درس از آنها بخواهید به چند گروه تقسیم شوند و فعالیت‌های ۱، ۲ و ۳ را انجام دهند. قبلاً با مسئولین مدرسه صحبت کنید که هنگام مراجعهٔ دانش‌آموزان برای پرس‌وجو دربارهٔ جمعیت کلاس‌ها و مدرسه، با آنها همکاری کنند.

وقتی دانش‌آموزان این فعالیت‌ها را انجام دادند، مفهوم «جمعیت» را تعریف کنید و همچنین تعداد جمعیت شهر یا روستای محل زندگی آنان را (فعالیت ۵) به آنها بگویید.

آموزش دهید

به طور کلی، برای محاسبهٔ رشد یا افزایش جمعیت، دو عامل «موالید» و «مرگ و میر» را در نظر می‌گیرند.

با فهم این دو نکته، دانش‌آموزان با کاهش و افزایش جمعیت در یک مکان آشنا می‌شوند. از دانش‌آموزان بخواهید نمودار افزایش جمعیت صفحه ۲۴ را بخوانند. توجه کنید خواندن نمودار یکی از مهارت‌های لازم برای فهم مطالب است. به آنها توضیح دهید که در این نمودار، هر آدمک معادل ۵ میلیون نفر است و اجازه دهید بچه‌ها آدمک‌ها را در هر ستون بشمارند. سپس توضیح دهند که از این نمودار نتیجه می‌گیرند که جمعیت کشورها، همواره در حال افزایش بوده است. این نمودار، میزان جمعیت کشور را در هفت دوره سرشماری نشان می‌دهد.

● در مرحله بعد از دانش‌آموزان بخواهید نظرات افراد را در صفحه ۲۳ درباره خوبی‌های افزایش جمعیت بخوانند و نظر خود را نیز بیان نمایند و در این زمینه گفت‌وگو کنند.

● یکی از مفاهیم عمده در آموزش جغرافیا مفهوم «پراکندگی» است که با استفاده از نقشه، آموزش داده می‌شود. از دانش‌آموزان بخواهید نقشه صفحه ۲۵ را با دقت مشاهده کنند و با استفاده از راهنمای نقشه بگویند در کدام نواحی تراکم نقاط زیاد و در کدام نواحی تعداد نقاط کم است و نتیجه‌گیری کنید که توزیع جمعیت در ایران یکسان نیست. سپس آنها را به چهار گروه تقسیم کنید و بخواهید هر کدام ویژگی‌های جمعیت یک ناحیه را بررسی و علل تراکم کم یا زیاد را در آن ناحیه، توضیح دهند.

برای تحکیم یادگیری از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت‌های ۶، ۷ و ۸ را انجام بدهند.

۶ ناحیه ۱، تهران و کرج؛ ناحیه ۲، رشت، ساری و گرگان؛ ناحیه ۳، تبریز، اصفهان و مشهد؛ ناحیه ۴، برای اطلاع معلم طبس و بیرجند.

● آموزش مفهوم مهاجرت ممکن است در ابتدا ساده نباشد. بهتر است از جلسه قبل از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت شماره ۱۱ صفحه ۲۶ را انجام دهند و نتیجه را با علل آن در کلاس بگویند. به این ترتیب، شما به آنها می‌فهمانید که ممکن است تعدادی از آنها خود یا خانواده‌شان در مکان دیگری متولد شده و بعداً در این شهر یا روستا ساکن شده باشند. البته این پدیده در شهرهای بزرگ بیشتر مشاهده می‌شود.

می‌توانید از آنها بپرسید اگر قرار باشد در آینده برای زندگی به مکان دیگری بروند، کجا را انتخاب می‌کنند؟ چرا؟ با این پرسش مفهوم مهاجرت بهتر درک می‌شود.

یکی از روش‌های مؤثر آموزش، تصویرخوانی است. از تصاویر صفحه ۲۶ استفاده کنید. بهتر است شما عوامل دافعه و جاذبه جمعیت را روی ۲ مقوای جداگانه تهیه کنید (ترسیم کنید یا تصاویری را بچسبانید) و در کلاس نصب کنید. شما می‌توانید موارد دیگری نیز به تصاویر بخش جاذبه یا دافعه اضافه کنید. توجه دانش‌آموزان را به تصویر افرادی که ناحیه «الف» را ترک می‌کنند و به ناحیه «ب» می‌روند، جلب کنید و فعالیت‌های ۹ و ۱۰ صفحه ۲۶ را انجام دهید.

۹ الف خشکسالی، کمبود آب، کمبود درآمد و شغل، جنگ، کاهش بارندگی و ...
 ب) شرایط شغلی بهتر، درآمد بیشتر، امکانات درمانی و تحصیلی و رفاهی بهتر (دانشگاه، بیمارستان، فروشگاه، مراکز تفریحی و ...).

در فعالیت شماره ۱۰، بچه‌ها را در یک موقعیت جدید، قرار دهید و از آنها بخواهید پیشنهادهایی برای ماندن در سرزمین «الف» و مهاجرت نکردن به سرزمین «ب»، ارائه کنند. با این فعالیت دانش‌آموزان تفکر و جست‌وجوی راه حل و پیشنهاد را تمرین می‌کنند.

۱۰ دانش‌آموزان ممکن است نظرات مختلفی بیان کنند. برای مثال:

- در سرزمین «الف»، روش‌هایی برای اینکه آب را ذخیره کنند و یا آن را هدر ندهند، به وجود بیاورند؛ شغل ایجاد کنند؛ امکانات آموزشی بهتر مانند دانشگاه به وجود بیاورند؛ امکانات تفریحی مثل بوستان، شهر بازی، کتابخانه، سینما ایجاد کنند و درمانگاه‌ها و بیمارستان‌های مجهز بسازند و ...

به پایان ببرید

مفاهیم مهم درس را مرور و خلاصه کنید. به عنوان تکلیف پایانی، از دانش‌آموزان بخواهید کاربرگ شماره ۳ را در طی چند روز کامل کنند. به آنها فرصت کافی بدهید تا بتوانند به دفتر مدرسه مراجعه کنند. کاربرگ‌ها را کنترل کنید و مطمئن شوید که دانش‌آموزان مهارت پر کردن جدول و رسم نمودار را که از مهارت‌های مهم کاوشگری است، به خوبی یاد گرفته‌اند.

شما ممکن است یک فعالیت که جنبه خلاقیتی دارد به دانش‌آموزان بدهید تا انجام دهند. برای مثال از افراد داوطلب بخواهید یک نقاشی درباره مهاجرت بکشند و در صورت امکان عوامل جاذبه یا دافعه که موجب این مهاجرت شده‌اند را در تصویر خود نمایش دهند.

محورهای عمده ارزشیابی

دانش‌آموزان باید در بیان معنای جمعیت، چگونگی افزایش جمعیت، بحث در مورد مزایای افزایش جمعیت در ایران، خواندن نمودار افزایش جمعیت در ایران، توضیح علل پراکندگی جمعیت در ایران با توجه به نقشه و بیان مفهوم مهاجرت و عوامل جاذبه و دافعه در مهاجرت، توانایی داشته باشند. برای این منظور از ابزارهایی چون چک‌لیست مشاهده رفتار و بررسی فعالیت‌های کاوشگری و آزمون شفاهی و کتبی استفاده می‌شود.

ملاحظات تدریس/ دانستنی‌های معلم

- برای انجام فعالیت‌های کاوشگری این درس که شامل سرشماری جمعیت کلاس‌های مدرسه و تهیه جدول و نمودار است، مسئولین مدرسه را توجیه کنید که با دانش‌آموزان همکاری کنند و آمارها را در اختیار آنها قرار دهند.
- برای انجام فعالیت مربوط به پرس‌وجو درباره مهاجرت، خانواده‌ها را توجیه کنید که اطلاعات لازم را درباره مهاجرت خود یا افراد فامیل و علل آن در اختیار دانش‌آموزان قرار دهند.
- به طور کلی برای محاسبه رشد جمعیت دو عامل «موالید» و «مرگ و میر» را در نظر می‌گیرند.

$$۱۰۰ \times (\text{میزان مرگ و میر} - \text{میزان موالید}) = \text{رشد طبیعی جمعیت}$$

میزان مرگ و میر - میزان موالید : مثال

$$\text{در هزار } ۲۱ = ۱۸ (\text{در هزار}) - ۳۹ (\text{در هزار})$$

$$\text{درصد رشد طبیعی } ۲/۱\% = \frac{۲۱}{۱۰۰} \times \frac{۱۰۰}{۱}$$

جمعیت ثابت می‌ماند $\rightarrow$ مرگ و میر = موالید

جمعیت افزایش می‌یابد $\rightarrow$ مرگ و میر > موالید

جمعیت کاهش می‌یابد $\rightarrow$ مرگ و میر < موالید

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :
- چگونگی تشکیل یک رود را بیان کنند و روی مدل نشان دهند.
  - منابع آب شیرین را نام ببرند و توضیح دهند.
  - روی نقشه پراکندگی رودها، رودهای مهم ایران، مصب یا شهرهایی که از آنها عبور می‌کنند را نشان دهند و نام ببرند.
  - علل کم‌آبی کشور ایران را بیان کنند.
  - چند مورد از عوامل آلوده‌کننده آب را فهرست کنند.
  - چگونگی حفاظت از منابع آب را بیان کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، کره جغرافیایی، کاربرگه شماره ۴، مدل تشکیل رود از سرچشمه تا مصب، نمایش فیلم و اسلاید از رودهای محل زندگی.

آماده کنید

درس را با فعالیت شماره ۱ صفحه ۲۷ شروع کنید. از دانش‌آموزان بخواهید به طور گروهی همفکری و مشکلات یک روز بدون آب را فهرست کنند.

آنها ممکن است به مواردی چون تشنگی، نظافت شخصی، شست‌وشوی میوه و سبزی و پختن غذا و حتی غذا خوردن اشاره کنند. این تصورات به بچه‌ها کمک می‌کند که به اهمیت آب بیشتر پی ببرند.

فعالیت ۲ نیز نوعی ارزشیابی تشخیصی است که دانش‌آموزان با استفاده از معلومات سال قبل خود پاسخ می‌دهند که مهم‌ترین تمدن‌ها در کنار رودها شکل گرفته‌اند، زیرا امکان کشاورزی و تولید غذا که اساس وجود تمدن‌های گذشته بوده، با وجود آب امکان‌پذیر می‌شده است.

آموزش دهید

یک کرهٔ جغرافیایی به کلاس ببرید و اقیانوس‌ها و دریاها را روی کره نشان دهید تا ملاحظه کنند که بیشتر سطح زمین ($\frac{2}{3}$) را آب‌ها پوشانده‌اند. از آنها بپرسید چرا این آب‌ها برای آشامیدن، کشاورزی و شست‌وشو، قابل استفاده نیستند. سپس نتیجه‌گیری کنید که انسان آب شیرین مورد نیاز خود را از برف و باران به دست می‌آورد.

روی تابلو این موارد را بنویسید.

به منظور آموزش چگونگی تشکیل رود، تصویر صفحهٔ ۲۸ را با کمک دانش‌آموزان توضیح دهید و شماره‌ها را که مراحل تشکیل رود از سرچشمه تا مصب است با آنها مرور کنید (بهرتر است با کمک دانش‌آموزان مدل سه‌بعدی را با استفاده از گچ، گل رس یا کاغذ بسازید و آن را رنگ‌آمیزی کنید و از بچه‌ها بخواهید روی مدل، بخش‌های مختلف را نشان و توضیح دهند).
فعالیت‌های ۳، ۴ و ۵ صفحهٔ ۲۸ را در کلاس انجام دهید.

فعالیت ۳:

- ۱ منبع‌های سرچشمه رود؛
- ۲ تشکیل جویبار؛
- ۳ به هم پیوستن جویبارها و تشکیل رود؛
- ۴ ورود به دریا.

فعالیت ۴: زیرا منبع ذوب برف‌ها و جاری شدن آنها به صورت آب است.

فعالیت ۵: به منظور تحکیم یادگیری این بخش از بچه‌ها بخواهید کاربرگه شماره ۴ را کامل کنند. بخش مهم این کاربرگه، ارائه پیشنهاد توسط دانش‌آموزان است. پاسخ‌ها ممکن است متفاوت باشند. مثال:

کاربرگه‌ی شماره‌ی ۴

تشکیل یک رود

الف- جای هر یک از موارد زیر را بر روی تصویر با شماره مشخص کنید.

- ۱- سرچشمه‌ی رود
- ۲- جویبار
- ۳- رود
- ۴- دهانه‌ی رود
- ۵- دریا
- ۶- زمین‌های زراعی
- ۷- دریاچه
- ۸- روستا

ب- به نظر شما مردم روستا برای استفاده‌ی بهتر از آب چه کارهایی می‌توانند انجام دهند؟ به آنها پیشنهاد دهید.

- ۱- در موقع تابش شدید آفتاب مزارع خود را آبیاری نکنند.
- ۲- مراقب بهداشت آب باشند و از ریختن زباله در آب‌ها خودداری نمایند.
- ۳- .....

■ آب‌ها را آلوده نکنند. زباله‌ها را در آب نریزند؛
 ■ محصولاتی کشت کنند که به آب زیاد نیاز نداشته باشد؛
 ■ از آبیاری قطره‌ای برای آبیاری مزارع استفاده کنند؛
 ■ موقع بارندگی، آب باران را در فضایی مناسب ذخیره کنند و نگذارند آب‌ها به هدر بروند؛
 ■ در صورت امکان، روی فضاهایی که آب گذر می‌کند را بیوشانند تا از تبخیر آن جلوگیری شود.
 دانش‌آموزان در سال گذشته، در کتاب علوم با چگونگی تشکیل آب‌های زیرزمینی آشنا شده‌اند.
 شما می‌توانید با نمایش تصاویر و اسلایدهایی از قنات و چشمه و توضیحی دربارهٔ آنها، این دو پدیدهٔ طبیعی و انسانی را توضیح دهید.

اگر در محل زندگی شما قنات یا چشمه‌ای وجود دارد، حتماً دانش‌آموزان را به دیدن آنها ببرید.
 ● به منظور شناخت بهتر دانش‌آموزان از رودهای مهم ایران و پراکندگی ایران، فعالیت نقشه‌خوانی صفحهٔ ۲۹ را انجام دهید. اجازه دهید دانش‌آموزان با مشاهدهٔ نقشه، خود پاسخ پرسش‌ها را پیدا کنند.

۱ اروندرود

۲ زربنده‌رود، سیمینه‌رود، تلخه‌رود

۳ جاجرود و کرج

۴ اترک، ارس و سفیدرود

۵ کارون (اهواز)، زاینده‌رود (اصفهان)

۶ قزل‌اوزن و شاهرود

● پس از آشنایی با رودهای مهم و مکان و موقعیت آنها روی نقشه، بحث و گفت‌وگو ترتیب دهید و فعالیت‌های ۷ و ۸ کتاب را انجام دهید.

روستانشینان برای آبیاری مزارع و باغ‌ها، دامپروری، شست‌وشو، پختن غذا، آشامیدن و... شهرنشینان برای شست‌وشو، پختن غذا، کارخانه‌ها، آبیاری بوستان‌ها و فضاهای سبز و آشامیدن استفاده می‌کنند.

دامنهٔ بحث را به موضوع ایران، کشوری کم‌آب بکشانید.

بحران آب یکی از مهم‌ترین مشکلات کشور ما در آینده خواهد بود. بنابراین، به موضوع کم‌آبی به طور جدی توجه کنید و دانش‌آموزان را نسبت به آن حساس نمایید.

از طریق پرسش و پاسخ، علل کم آب بودن ایران را از دانش آموزان جویا شوید :

- میزان بارندگی کم (کمتر از ۲۵۰ میلی متر در سال)؛
- وسعت ناحیه گرم و خشک (بخش عمده‌ای از کشور ما را بیابان‌ها و کویرها تشکیل می‌دهند)؛
- کم بودن رودهای پرآب و دائمی؛
- خشک شدن رودهای فصلی در تابستان و دوره گرم؛
- شور بودن آب بعضی از رودها به دلیل عبور از نمکزارها.

برای فهم بهتر نمونه‌هایی از مصرف نادرست آب، از تصاویر صفحه ۲۸ استفاده کنید. از دانش آموزان بخواهید هر تصویر را توضیح دهند و سپس پیشنهادی برای جلوگیری از آن روش غلط ارائه کنند. برای مثال به جای استفاده از شیلنگ آب، از جارو برای تمیز کردن حیاط استفاده شود. به جای استفاده از شیلنگ آب با چند سطل آب، خودرو را بشویند.

بهتر است شما از تصاویر دیگری علاوه بر تصاویر کتاب برای فهم بهتر موضوع استفاده کنید. از عوامل مهم دیگری که موجب می‌شود ما منابع آب را از دست بدهیم و با کمبود آب مواجه شویم، آلوده کردن آب‌ها است.

از دانش آموزان بخواهید تصویر پایین صفحه ۳۱ را توضیح دهند و بگویند رود در این تصویر با چه آلودگی‌هایی مواجه می‌شود؟ در هر مورد چه کار درستی را پیشنهاد می‌کنند؟ ورود سموم کشاورزی به داخل آب، ورود فاضلاب‌های خانه‌های مسکونی، ورود پساب و فاضلاب سمی کارخانه‌ها، ورود نخاله‌های ساختمانی و زباله به آب.

فعالیت ۱۱ : زیرا این رودها از نمکزارها و نواحی شور عبور می‌کنند.

به پایان ببرید

مفاهیم اصلی درس را خلاصه و مرور کنید. به عنوان تکلیف منزل از دانش آموزان بخواهید همه آنها فعالیت ۱ به کار ببندیم صفحه ۵۴ را انجام دهند. سپس دانش آموزان را به چند گروه تقسیم کنید و از هر گروه بخواهید به طور داوطلبانه یکی از فعالیت‌های شماره ۱۲ صفحه ۳۱ که یک فعالیت خلافتی است را دانش آموزانی که داوطلب هستند و ذوق و علاقه نوشتن دارند، انجام دهند.

محورهای عمده ارزشیابی

متناسب با انتظارات یادگیری، توضیح مراحل تشکیل رود و نمایش آن بر روی کاغذ

ملاحظات تدریس / دانستنی های معلم

- برای آموزش مؤثر این درس لازم است که خانواده‌ها نیز نسبت به مصرف بهینه آب حساس شوند و از روش‌های مصرف بهینه و جلوگیری از اسراف آب، آگاه شوند. بهتر است جلسه‌ای با خانواده‌ها بگذارید و آنها را نسبت به موضوع توجیه کنید.
- انتظار می‌رود با آموزش مؤثر این درس، تغییری در نگرش و رفتار دانش‌آموزان نسبت به موضوع آب پدید بیاید. در طی سال تحصیلی این نگرش و رفتار را در محیط مدرسه زیر نظر بگیرید و از خانواده‌ها نیز تغییر رفتار را از طریق فرم‌های ارزیابی، جویا شوید.
- میزان مصرف مجاز آب برای یک فرد در شبانه‌روز 15° لیتر تعیین شده است، اما در ایران متوسط مصرف در شبانه‌روز بین 25° تا 30° لیتر است.
- قنات یکی از ابداعات ایرانیان باستان است. بیش از دوهزار سال پیش، مردم ایران برای مقابله با کمبود آب در نواحی خشک، قنات حفر می‌کردند و از آب‌های زیرزمینی استفاده می‌نمودند. بعدها دانش و مهارت حفر قنات از ایران به کشورهای دور دست و هم‌جوار منتقل شد.

ساختمان قنات

انتظارات یادگیری

- از دانش‌آموزان انتظار می‌رود با یادگیری این درس بتوانند:
- مفهوم صنعت (تبدیل مواد اولیه به کالا در کارخانه) را توضیح دهند و با ذکر مثال داده‌ها و ستانده‌ها را در یک کارخانه مثال بزنند.
  - تفاوت کارگاه‌های کوچک در قدیم را با صنایع کارخانه‌ای امروزی، بیان کنند.
  - تفاوت صنایع مادر و صنایع مصرفی را با ذکر مثال بیان کنند.
  - بر روی نقشه، پراکندگی صنایع مادر را نشان دهند و دو صنعت مهم مادر کشور ایران را نام ببرند.
  - پس از بازدید از یک کارخانه، درباره آن گزارشی تهیه کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

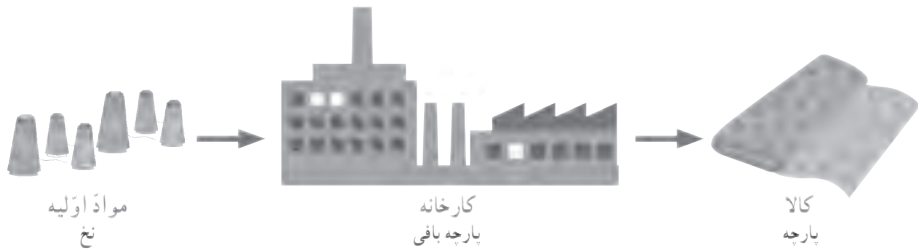
کتاب درسی، نقشه صنایع ایران، کاربرگ شماره‌های ۵ و ۶. نمایش فیلم صنایع مادر و فیلم کارخانه تولید کفش در کلاس (لوح فشرده ضمیمه کتاب)

آماده کنید

در روز ارائه این درس، چند کالا که محصول کارخانه‌ای هستند را به کلاس ببرید (مانند بشقاب، پارچه، رب گوجه‌فرنگی، اسباب‌بازی، انبردست، دفتر، مداد و ...). دانش‌آموزان در سال سوم ابتدایی با منابع مختلف طبیعی و نقش آنها در تولید کالاها آشنا شده‌اند. برای مرور مطالب، از آنها بخواهید بگویند برای تولید هر یک از این کالاها از کدام منابع استفاده شده است؟ برای مثال، پارچه از نخ درست شده و نخ ممکن است طبیعی یا مصنوعی باشد. نخ طبیعی از گیاه پنبه یا پشم گوسفند به دست می‌آید. در قوطی رب گوجه‌فرنگی، فلز به کار رفته است که فلز را از معادن استخراج کرده‌اند و گوجه‌فرنگی از مزرعه کشاورزی به دست آمده است.

حالا سؤال کنید این منابع طبیعی در کجا و چگونه تبدیل به این کالاها شده‌اند؟ دانش‌آموزان باید به «کارخانه» اشاره کنند.

با اشاره به مفهوم کارخانه و تصویر صفحه ۳۲ کتاب، مفهوم صنعت را توضیح دهید.

صنعت: مواد اولیه را به کارخانه می‌برند و تغییراتی روی آنها به وجود می‌آورند و آنها را به کالای مورد نیاز تبدیل می‌کنند. به منظور تحکیم یادگیری این بخش و تأکید بر تغییر مواد اولیه، از دانش‌آموزان بخواهید کاربرگ شماره ۵ را در کلاس انجام دهند.

رب گوجه‌فرنگی	←	گوجه‌فرنگی، ورقه فلزی (بسته‌بندی)
ماکارونی	←	آرد گندم، پلاستیک (بسته‌بندی)
پنیر و ماست	←	شیر، پلاستیک (بسته‌بندی)
کتاب	←	کاغذ
خودرو	←	فولاد، شیشه، پلاستیک، چرم، مس، ورقه فلزی
پتو	←	پشم، نخ
قابلمه	←	پلاستیک، ورقه فلزی
مداد	←	چوب، زغال
تنگ و لیوان	←	شیشه
مبلمان	←	چوب + پارچه + چرم
کیسه زباله	←	پلاستیک
کیف	←	چرم، پارچه، پلاستیک، فلز

آموزش دهید

● یک کلاه بافتنی دست‌باف دانش‌آموزان را به آنها نشان دهید و بگویید به نظر شما مادر دانش‌آموز چقدر وقت صرف بافتن آن نموده است؟ سپس توضیح دهید که این کالا با دست تولید شده است، اما در کارخانه در مدت کوتاهی، تعداد بسیار زیادی از آنها تولید می‌شود. توجه دانش‌آموزان را به تصاویر کارگاه کوچک کفش‌دوزی و کارخانه تولید کفش جلب کنید و از آنها بخواهید متن را بخوانند.

شما ممکن است در مورد کالاهای تولید شده در کارگاه‌های کوچک و کارخانه‌های بزرگ مثال‌های دیگری بیاورید. مثلاً یک مغازهٔ خیاطی که دو سه دست لباس در روز تولید می‌کند و کارگاه بزرگ تولیدی که تعداد زیادی افراد در آن مشغول به کارند و تولید انبوه دارند.

● هر کارخانه دارای ورودی و خروجی (input – output) یا داده و ستاده است. بهتر است تصویر صفحهٔ ۳۳ کتاب را با کمک دانش‌آموزان روی سه ورق مقوا ترسیم کنید. در بخش کالا ممکن است تصاویر دیگری روی مقوای آنان بچسبانید. سه تکه مقوا را روی تخته بچسبانید و از دانش‌آموزان بخواهید داده‌ها یا هر آنچه که یک کارخانه برای تولید کالا به آن نیاز دارد را نام ببرند. هریک از داده‌ها را توضیح دهید. برای مثال برای خرید زمین کارخانه و دستگاه‌ها به پول نیاز داریم. . . . به منظور فهم بهتر موضوع کاربرگ شمارهٔ ۶ را در کلاس اجرا کنید.

اجازه بدهید دانش‌آموزان متن را با دقت بخوانند و عوامل تولید (داده‌ها) را از متن استخراج کنند و در جدول بنویسند.

نیروی کار :	۶۵۰۰ کارگر	۹۰۰ نفر کارمند
انرژی مورد نیاز :	برق	
مواد اولیه :	پلاستیک، فولاد، چرم، چوب، شیشه و . . .	
سرمایه، ماشین‌آلات :	ساختمان کارخانه، ۷ سالن تولید، ماشین‌آلات، پول برای خرید مواد اولیه و دستمزد کارکنان	

در صورت امکان فعالیت ۳، بازدید از یک کارخانه را اجرا کنید تا دانش‌آموزان از نزدیک با فعالیت‌های یک کارخانه، بخش‌های مختلف تولید، تعداد کارکنان و کارگران و . . . آشنا شوند و بتوانند تولید کالا را مشاهده نمایند و با کارگران هر بخش گفت‌وگو کنند. سپس گزارش نویسی مختصر در قالب یک جدول را به آنها آموزش دهید.

● پس از آنکه دانش‌آموزان به خوبی با مفهوم صنعت و فعالیت‌های یک کارخانه آشنا شدند، انواع صنایع را به آنها آموزش دهید. به طور کلی صنایع به دو گروه صنایع مادر و صنایع مصرفی تبدیل می‌شوند. در کتاب درسی توضیح کامل دربارهٔ تفاوت این دو صنعت همراه با مثال آورده شده است.

بعد از تدریس این بخش به منظور تحکیم یادگیری، فعالیت شمارهٔ ۵ صفحهٔ ۳۶ را انجام دهید.

پتروشیمی (مادر)   فرش (مصرفی)   کفش (مصرفی)   قند و شکر (مصرفی)
فولاد (مادر)   پارچه‌بافی (مصرفی)

نقشه صفحه ۳۵ یکی از ابزارهای مهم آموزش پراکندگی صنایع است. دانش‌آموزان را به چند گروه تقسیم کنید و فعالیت نقشه خوانی را با طرح پرسش‌هایی انجام دهید.

۱ چند استان صنعتی کشور را نام ببرید.

۲ با توجه به راهنمای نقشه، صنایع مهم ذوب‌آهن و تولید فولاد در کدام استان‌ها قرار دارند؟

۳ دو استان که دارای بیشترین کارخانجات ماشین‌سازی و ابزار هستند، روی نقشه نشان دهید.

۴ روی نقشه، مجتمع‌های پتروشیمی را نشان دهید و استان‌های مربوطه را نام ببرید.

در ادامه فعالیت ۶ را در کلاس انجام دهید:

پتروشیمی (بوشهر، بندر ماهشهر) ذوب‌آهن (اصفهان، اهواز) ماشین‌سازی (تبریز، اراک)

● همان‌طور که مشاهده می‌شود صنایع مادر در تعدادی از استان‌ها فعال‌اند، اما صنایع مصرفی در همه استان‌ها و تقریباً در جوار اغلب شهرها وجود دارند.

توجه دانش‌آموزان را به نمودار صنایع مصرفی جلب کنید و از آنها بخواهید ۳ استان که بیشترین صنایع مصرفی را در خود جای داده‌اند، نام ببرند.

سپس سؤال فعالیت ۴ را مطرح کنید و ببینید چرا در اطراف شهرهای بزرگ صنایع مصرفی زیادی تأسیس می‌شود؟

زیرا این شهرها، جمعیت زیادی دارند و نیاز آنها به کالاهای مختلف زیاد است، به عبارت دیگر بازار مصرفی بزرگ‌تری دارند. از سوی دیگر، این کارخانه‌ها می‌توانند نیروی کار ماهر خود را از همین شهرها، تأمین کنند.

به پایان ببرید

مفاهیم صنعت، داده‌ها و ستانده‌ها در یک کارخانه، انواع صنایع (مادر، مصرفی) و پراکندگی جغرافیایی صنایع مهم را خلاصه و مرور کنید.

به عنوان تکلیف پایانی از دانش‌آموزان بخواهید با کمک خانواده و بزرگ‌ترها پرس‌وجو کنند و کارخانه‌ای را در محل زندگی خود شناسایی و در مورد کالاهای تولیدی آن و مکان و تعداد کارکنان و ... تحقیق کنند و نتیجه را به کلاس بیاورند.

محورهای عمده ارزشیابی

بیان مفهوم و تعریف صنعت، شناسایی و تمیز صنایع مادر از صنایع مصرفی، ساختن مدل از عوامل و فرایند تولید و توضیح اجرای آن، نشان دادن صنایع مهم بر روی نقشه بازدید از کارخانه یا پرس‌وجو درباره یک کارخانه و ارائه گزارش به کلاس از محورهای عمده ارزشیابی این درس است که از طریق آزمون کتبی و شفاهی و چک‌لیست مشاهده رفتار و بررسی فعالیت‌ها قابل سنجش است.

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند:
- نقش راه‌ها را در زندگی روزمره مردم، بیان کنند.
  - تغییر و تحول وسایل حمل‌ونقل را در طی زمان با مثال بیان کنند.
  - درباره انواع وسایل حمل‌ونقل درون‌شهری و مزایا و معایب هریک بحث و گفت‌وگو کنند.
  - مفاهیم بازرگانی، صادرات و واردات را تعریف کنند و مثال بیاورند.
  - انواع وسایل حمل‌ونقل زمینی را نام ببرند.
  - نکات ایمنی در جاده‌ها را به صورت پوستری، کاردستی و نظایر آن نمایش دهند.
  - درباره وسایل رفت و آمد دانش‌آموزان و کارکنان به مدرسه، پرسش‌نامه‌ای را تکمیل نمایند و داده‌های آن را استخراج کنند و به صورت نمودار نشان دهند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، نقشه راه‌های ایران در قطع دیواری، کاربرگ شماره ۷، تصاویری از وسایل حمل‌ونقل در گذشته، بروشورهایی در زمینه ایمنی و ترافیک جاده‌ای که توسط پلیس حمل‌ونقل جاده‌ای تولید شده است، تعدادی وسایل حمل‌ونقل اسباب‌بازی، نمایش فیلم نکات ایمنی و پلیس راهنمایی و رانندگی در کلاس (لوح فشرده ضمیمه کتاب)

آماده کنید

به منظور شروع درس بهتر است توجه دانش‌آموزان را به تصویر صفحه ۳۷ جلب کنید و از آنها بپرسید راه‌ها کدام نیازها را برطرف می‌کنند؟

دانش‌آموزان به مواردی چون رفتن به مدرسه، رفتن به مسجد، رفتن به مناطق تفریحی و مسافرت، حمل کالاها از کارخانه‌ها به فروشگاه، حمل محصولات کشاورزی از مزرعه به مغازه‌ها و رفتن به محل کار و...، اشاره می‌کنند.

پاسخ‌ها را جمع‌بندی کنید و بگویید :
 پس راه برای جابه‌جایی «مردم» و «کالاها» لازم است. به وسایلی که مردم و کالاها را جابه‌جا می‌کنند، وسایل حمل‌ونقل می‌گویند.

آموزش دهید

درس را با سیر تحول و پیشرفت وسایل حمل‌ونقل، ادامه دهید. البته گنجایش کتاب، تنها برای نمایش سه تصویر بوده است، اما پیشنهاد می‌شود تصاویری از حمل‌ونقل با چهارپایان، درشکه و ارابه و گاری، و اولین اتومبیل‌های قدیم تا اتومبیل‌های پیشرفته امروزی تهیه کنید و آنها را در کلاس به نمایش بگذارید. از دانش‌آموزان بخواهید از افراد سالمند خانواده خود درباره وسایل حمل‌ونقل در گذشته و تفاوت آنها با وسایل امروزی، پرس‌وجو کنند (فعالیت ۱) و نتیجه را در کلاس بیان کنند.

● موضوع بعدی حمل‌ونقل درون‌شهری است. این بخش را با پرسش و پاسخ شروع کنید. از دانش‌آموزان بخواهید وسایل حمل‌ونقل درون‌شهری محل زندگی خود (شهر یا شهر مجاور روستای محل زندگی) را نام ببرند.

نام وسایل حمل‌ونقل را روی تخته بنویسید: تاکسی، اتوبوس، مترو، تاکسی‌آژانس، دوچرخه، مینی‌بوس، سرویس مدرسه و ... .

سپس بحث و گفت‌وگو با محور فعالیت ۲، ترتیب دهید.

اجازه بدهید دانش‌آموزان امتیازات وسایل نقلیه درون‌شهری را با توجه به موضوع آلودگی هوا، هزینه، ترافیک و ... مورد بحث قرار دهند و پیشنهاد خود را برای آینده حمل‌ونقل درون‌شهری، بیان کنند.

● فعالیت ۳، بخشی از مهارت‌های کاوشگری است. در این فعالیت دانش‌آموزان با گردآوری داده‌ها از طریق پرسش‌نامه، استخراج داده‌ها و نمایش آنها در قالب نمودار آشنا می‌شوند. دانش‌آموزان را به خوبی راهنمایی و کاربرگ‌ها را کنترل کنید و فرصت کافی (حداقل ۲ هفته) برای تکمیل آن، اختصاص دهید.

کاربرگی شماری ۷

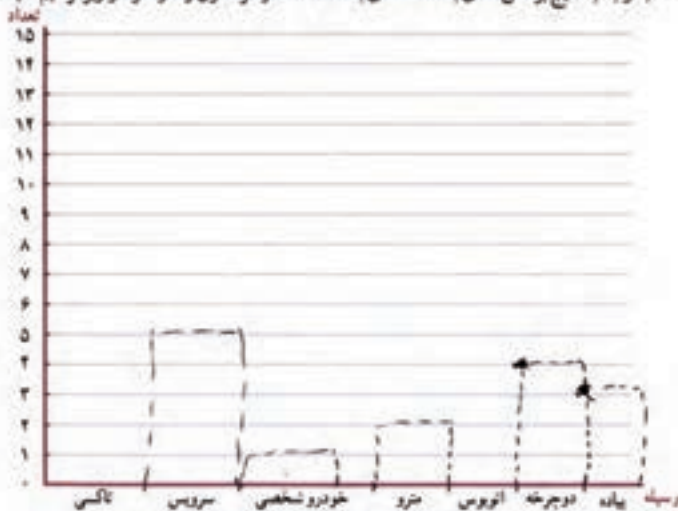
رفت و آمد به مدرسه

۱- از ۱۵ نفر دانش‌آموزان و کارکنان مدرسه پرسید که برای رفت و آمد به مدرسه از چه وسیله‌ای استفاده می‌کنند.

ردیف	نام و نام خانوادگی	پایه	دوچرخه	اتوبوس	قطار شهری (مترو)	خودرو شخصی	سرویس مدرسه	تاکسی	سایر موارد
۱	امید حسن زاده	۸					X		
۲	علی نوریان	۴	X						
۳	مسیح آسمانیان	۴				X			
۴	سحر برزگی	۴					X		
۵	پریا شاکری	۵					X		
۶	امیر احمدی	۶					X		
۷	صادق زاهدی	۷					X		
۸	راشد رشیدی	۸	X						
۹	کوروش کتبی	۹			X				
۱۰	پویا کتبی	۱۰	X						
۱۱	نیلوفر حسینی	۱۱			X				
۱۲	شیرین رضوی	۱۲							
۱۳	علی کتبی	۱۳	X						
۱۴	سید محمد حسینی	۱۴							
۱۵	صادق احمدی	۱۵	X						
جمع									

تعداد پاسخ‌های هر ستون را جمع کنید. از این برش‌نامه چه نتیجه‌ای می‌گیرید؟

۲- با توجه به نتایج برش‌نامه‌ی بالا، عددی‌های به‌دست آمده در هر ستون را در نمودار زیر ترسیم کنید.

- جلسه بعدی درس را به موضوع بازرگانی و نقش راه‌ها در آن اختصاص دهید. دانش‌آموزان را راهنمایی نمایید که با انجام فعالیت ۴، به درک نقش راه‌ها در رفع نیازهای مادی برسند.

فعالیت ۴ تصویرخوانی: نقش راه‌ها در دسترسی کارگران و کارکنان کارخانه به کارخانه، نقش راه‌ها در حمل مواد اولیه به کارخانه، نقش راه‌ها در حمل کالاهای تولید شده به فروشگاه‌ها. تعدادی از کالاهایی را که در نواحی دیگر غیر از محل زندگی شما تولید شده مانند بیسکویت، کیک، نوشیدنی، کنسرو، میوه‌هایی مانند موز و آناناس را به کلاس ببرید و بگذارید دانش‌آموزان، بسته‌بندی این کالاها را مشاهده کنند و محل تولید آنها را روی بسته‌بندی بخوانند. سپس بپرسید به نظر شما این بیسکویت که در تبریز تولید شده یا این رب گوجه‌فرنگی که در مشهد تولید شده، چگونه به مغازه‌های محل زندگی ما رسیده و در دسترس ما قرار گرفته است.

همچنین مقداری از میوه‌هایی که عمدتاً وارد می‌شوند، مانند انبه، موز و آناناس را نشان دهید و بگویید که این میوه‌ها که در خارج از کشور ما تولید شده، چگونه به مغازه‌های محل زندگی ما، حمل شده‌اند؟ به هر ترتیب، برای دانش‌آموزان جالب است بدانند همه کالاهایی که مصرف می‌کنند، در محل زندگی آنها تولید نمی‌شود. برای مثال در استان یزد در فصل زمستان از مرکبات استان مازندران یا فارس استفاده می‌شود یا در مناطق مرطوب خزری انگور شاهرود و پسته کرمان و رفسنجان، مصرف می‌شود.

همچنین به دانش‌آموزان توضیح دهید که محصولات محل زندگی آنها در نواحی دیگر کشور، توزیع و فروخته می‌شود. چند نمونه از سوغاتی‌ها و محصولات بومی را از دانش‌آموزان بپرسید و نتیجه‌گیری کنید. پس ما همواره برخی از کالاهای مورد نیاز خود را از مناطق دیگر وارد و برخی کالاهای تولیدی خود را به مناطق دیگر صادر می‌کنیم (می‌فرستیم).

با این مثال‌ها، مفهوم واردات و صادرات را توضیح دهید. در متن کتاب به نمونه‌ای از صادرات و واردات استان گیلان اشاره شده است، اما بهتر است شما به صورت عینی کالاهای وارداتی و صادراتی منطقه خود را در کلاس، محور آموزش قرار دهید.

فعالیت ۵ را انجام دهید

دانش‌آموزان روی بسته‌بندی یک کالا را می‌خوانند و سپس شهر محل تولید آن را روی نقشه پیدا می‌کنند (از نقشه صفحه ۴۲ استفاده کنید و در صورتی که آن شهر روی نقشه نبود، محل تقریبی آن را برای دانش‌آموزان معین کنید) و مسیری از آن شهر تا محل زندگی خود را ترسیم می‌کنند.

● **انواع وسایل حمل و نقل:** به منظور آموزش انواع وسایل حمل و نقل تعدادی اسباب‌بازی وسایل حمل و نقل را روی میز کلاس قرار دهید (شما می‌توانید جلسه قبل از دانش‌آموزان بخواهید تا هر وسیله حمل و نقل اسباب‌بازی دارند به کلاس بیاورند، مانند قطار، بالگرد، کامیون، هواپیما، کشتی، قایق، اتومبیل، اتوبوس، مینی‌بوس، تریلی و...).

به دانش‌آموزان بگویید این وسایل را طبقه‌بندی کنند. آنها می‌توانند وسایل را با توجه به نوع راه در سه طبقه زمینی، هوایی و آبی، دسته‌بندی نمایند. همچنین، وسایل زمینی را در دو گروه جاده‌ای و ریلی قرار دهند. این جلسه را به راه‌های جاده‌ای، اختصاص دهید. تفاوت بزرگراه با راه‌های معمولی بیان می‌شود. از بچه‌ها بخواهید روی نقشه صفحه ۴۲، راه‌های اصلی و برخی مسیرهای آزادراه را نشان دهند.

● یکی از اهداف بسیار مهم این درس آموزش نکات ایمنی حمل و نقل جاده‌ای است. برای ایجاد علاقه و انگیزه در دانش‌آموزان پس از توضیح رعایت نکات ایمنی، از دانش‌آموزان داوطلب و علاقمند بخواهید به صورت یک پوستر یا مدل رعایت نکات مهم ایمنی را با استفاده از هنر خط و نقاشی یا کاردستی نمایش دهند. پوسترها و مدل‌ها را در کلاس به نمایش بگذارید.

به پایان ببرید

نکات مهم و کلیدی درس به ویژه نکات ایمنی در سفرهای جاده‌ای را مرور کنید. به عنوان فعالیت منزل از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت ۶ صفحه ۴۱ را با کمک و راهنمایی بزرگ‌ترها انجام دهند. همچنین درباره فعالیت ۴ به کار ببندیم صفحه ۵۴ فکر کنند و پاسخ را به کلاس بیاورند.

محورهای عمده ارزشیابی

بیان مفاهیم صادرات و واردات و بازرگانی با ذکر مثال، بحث و گفت‌وگو درباره مزایا و معایب انواع وسایل حمل و نقل درون‌شهری، بیان انواع راه‌ها و وسایل حمل و نقل، انواع راه‌های زمینی جاده‌ای و نشان دادن آنها روی نقشه و فهرست نمودن و بیان نکات ایمنی در سفرهای جاده‌ای از مهم‌ترین محورهای ارزشیابی این درس است که با استفاده از ابزارهایی چون چک‌لیست ارزیابی فعالیت‌ها و مشاهده رفتار و آزمون‌های کتبی و عملکردی و شفاهی قابل سنجش است.

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم

● همان‌طور که می‌دانید کشور ما جزء کشورهای است که در آن میزان تصادفات و سوانح جاده‌ای و تلفات انسانی بسیار بالا است. به همین دلیل آموزش افراد و نهادینه‌سازی فرهنگ ایمنی و ترافیک و احترام به مقررات رانندگی از دوران کودکی باید مورد توجه قرار بگیرد. در این زمینه توجه خانواده‌ها و جلب توجه آنها به رعایت نکات ایمنی (به ویژه جلسه توجیهی با پدرها) در جاده‌ها ضروری است. زیرا هماهنگی آموزش در مدرسه با رفتار خانواده‌ها به یادگیری مؤثر این موارد کمک می‌کند و به عکس هر نوع ناهماهنگی موجب خنثی شدن آموزش‌های مفید در این حوزه می‌شود. برای مثال خوب است که همه افراد خانواده حتی سرنشینان عقب خودروی خود را به بستن کمربند ایمنی ملزم کنند و یا سرعت و سبقت غیرمجاز یا صحبت با تلفن همراه در نزد همه افراد خانواده، کاری ناپسند تلقی شود.

دانستنی‌های معلم (دریاها و نقش بنادر در حمل و نقل بین‌المللی)

حمل و نقل دریایی عاملی مهم در توسعه و شکوفایی اقتصادی کشورها به‌شمار می‌رود. حمل و نقل از طریق دریا مسیری مطمئن برای تأمین انرژی، مواد غذایی و کالا به‌شمار می‌رود. امروزه جابه‌جایی حدود ۹۰ درصد از تجارت جهانی برحسب وزن توسط شرکت‌های کشتیرانی انجام می‌شود. توسعه حمل و نقل دریایی کالاها مزایای بی‌شماری را برای مصرف‌کنندگان به‌ویژه در خصوص قیمت‌های رقابتی کالاها به ارمغان می‌آورد.

ایران با دارا بودن ۴۶۹۵ کیلومتر خط ساحلی سرزمین اصلی و ۱۰۹۵ کیلومتر خط ساحلی با توجه به رودها و جزایر در کرانه‌های خلیج فارس دریای عمان و دریای خزر امکان بهره‌مندی از فرصت حمل و نقل در تجارت بین‌المللی را فراهم کرده است. درحال حاضر استان‌های گیلان، مازندران و گلستان با دسترسی به دریای خزر در شمال و استان‌های خوزستان، بوشهر، هرمزگان و سیستان و بلوچستان در جنوب با دسترسی به آب‌های خلیج فارس و دریای عمان استان‌هایی هستند که امکان استفاده از روش حمل و نقل دریایی را برای تجارت فرامرزی فراهم می‌کنند. در جنوب کشور از خلیج چابهار در جنوب شرقی تا بندر خرمشهر و در جنوب غربی ایران، وجود خط ساحلی باعث شده است تا بیشترین درصد تجارت بین‌المللی کشور در جنوب، فقط از طریق حمل و نقل دریایی میسر شود؛ درحالی که در شرق و غرب ایران تنها از طریق روش‌های حمل و نقل ریلی جاده‌ای و خط لوله امکان‌پذیر است.

مزایای حمل و نقل دریایی

۱ مزیت در قیمت با توجه به طول مسیر : حمل کالا با کشتی باصرفه‌ترین روش در جابه‌جایی کالا در مسافت‌های طولانی است. از نظر اقتصادی استفاده از کامیون برای مسیرهای کم مقرون به صرفه است در حالی که کشتی بهترین گزینه حمل کالا برای مسافت‌های بسیار طولانی است.

۲ مزیت در ظرفیت حمل کالا : حمل و نقل دریایی به دلیل ویژگی‌های عملیاتی اش امکان ساخت و بهره‌برداری از کشتی‌ها در اندازه‌های بسیار بزرگ را دارد. این ویژگی منجر به افزایش ظرفیت و کاهش قیمت تمام شده حمل در مقایسه با دیگر روش‌های حمل و نقل می‌شود. برای مثال اگر چه یک کامیون در مقایسه با کشتی می‌تواند کالا را از در ورود تا در خروج حمل کند اما از نظر ظرفیت حمل یک کشتی پاناماکس ظرفیتی معادل ۲۱۱۶ کامیون دارد.

بندر چیست و چه خدماتی ارائه می‌دهد؟ بندر مکانی از یک شهر ساحلی است که کشتی‌ها برای تردد و پهلوگیری و نیز تخلیه بارگیری و نگهداری کالاهای ورودی و خروجی در آنها هستند. هر بندر به دو محدوده خشکی و محدوده آبی تقسیم می‌شود. محدوده خشکی هر بندر از در ورود و خروج و حصارهای پیرامونی آن شروع و به اسکله‌ها ختم می‌شود و ارائه خدمات به کالاهای در این محدوده انجام می‌شود.

۱ ارائه خدمات به کشتی‌ها

۲ ارائه خدمات به صادرکنندگان و واردکنندگان کالا

از مهم‌ترین بنادر ایران می‌توان به بنادر امیرآباد و انزلی در سواحل دریای خزر و بنادر امام خمینی، شهیدرجایی (بندرعباس) و بوشهر در سواحل خلیج فارس اشاره کرد. بندر چابهار تنها بندر اقیانوسی ایران نیز در سواحل دریای عمان است که قابلیت فوق‌العاده برای توسعه تجارت دریایی ایران را دارد.

درس ۹

راه‌ها و حمل و نقل (۲)

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند:
- بر روی نقشه شبکه حمل و نقل راه آهن ایران، خطوط و پایانه‌های مهم را نشان دهند.
  - انواع وسایل حمل و نقل زمینی، هوایی و دریایی را با توجه به مزایا و معایب هر یک، مقایسه کنند.
  - مهم‌ترین کالاهای صادراتی ایران را نام ببرند.
  - درباره انتخاب وسیله حمل و نقل برای سفر با ذکر دلیل اظهار نظر کنند.
  - نقش دریا‌های جنوبی ایران را در اقتصاد کشور توضیح دهند.

مواد و وسایل مورد نیاز

نقشه راه آهن سراسری ایران، نقشه فرودگاه‌های کشور، کتاب درسی، کاربرگ شماره ۸، در صورت امکان دعوت از یکی از بستگان یا والدین دانش‌آموزان که شغل آنها لوکوموتوران، کاپیتان کشتی، خلبان یا رانندگی کامیون یا اتوبوس است.

آماده کنید

چند شهر یا ناحیه از ایران مانند (جزیره کیش، مشهد، تبریز، بروجرد، ملایر، جزیره قشم و...) را انتخاب کنید. از دانش‌آموزان بخواهید برای رفتن به این مناطق یک وسیله حمل و نقل و یک نوع راه (آبی، زمینی و هوایی) انتخاب کنند. نتیجه‌گیری کنید برای رفتن به نواحی مختلف کشور پهناور ایران می‌توان از وسایل حمل و نقل مختلف استفاده کرد. از دانش‌آموزانی که تاکنون تجربه سفر با قطار یا هواپیما را داشته‌اند، بخواهید خاطره و برداشت خود را از سفر با قطار یا هواپیما در کلاس بیان کنند.

آموزش دهید

اجازه بدهید دانش‌آموزان متن مربوط به کار لوکوموتوران را بخوانند. توجه کنید که این متون فقط برای مطالعه و آگاهی دانش‌آموزان درج شده و در آزمون مورد پرسش قرار نمی‌گیرند. اکنون فعالیت نقشه‌خوانی (۴-۱) صفحه ۴۵ را با مراجعه دادن دانش‌آموزان به نقشه راه آهن سراسری و پایانه‌های بندری آن در کلاس انجام دهید.

آموزش این نقشه اهمیت زیادی دارد؛ زیرا خطوط راه آهن سراسری و همچنین بنادر سواحل شمال و جنوب ایران نقش مهمی در بازرگانی داخلی و خارجی ایران دارند و ضروری است دانش‌آموزان با این موارد به خوبی آشنا شوند.

پاسخ فعالیت صفحه ۴۵

۱ بندر ترکمن

۲ بندر خرمشهر، بندرعباس، بندر امام خمینی

۳ راه آهن

۴ پاسخ‌ها متفاوت است. ضروری است نکات ایمنی با توجه به شرایط بومی آموزش داده شود: روی ریل قطار بازی نکنیم و راه نرویم، در مسیر قطار نایستیم، به سمت قطار چیزی پرتاب نکنیم، از اموال عمومی محافظت کنیم و به حق سلامتی مسافران احترام بگذاریم.

پیشنهادات: با زرده یا حفاظ فضای مسکونی و آمد و شد بچه‌ها و مردم را از فضای حرکت قطار جدا کنند، تابلوهای هشداردهنده نصب شود و ...

شما می‌توانید پرسش‌های بیشتری از نقشه طراحی کنید؛ برای مثال:

- بنادر مهم ایران در سواحل دریای خزر را روی نقشه نشان دهید و نام ببرید.
- بنادر مهم ایران در سواحل خلیج فارس و دریای عمان را روی نقشه نشان دهید و نام ببرید.

با توجه به درس گذشته که دانش‌آموزان مفهوم صادرات و واردات را فرا گرفته‌اند، به آنها توضیح دهید چون حجم این کالاها بسیار زیاد است، بنابراین از حمل و نقل آبی برای این موضوع استفاده می‌کنند. از تصاویر صفحه ۴۵ استفاده کنید و با نشان دادن آنها به اهمیت حمل و نقل آبی اشاره کنید.

مشاغلی چون لوکوموتیورانی، ناخدا یا خلبانی و مهمانداری هواپیما در این سن دانش‌آموزان جذابیت زیادی دارد، در صورت امکان اگر والدین یا آشنایان دانش‌آموزان به این نوع مشاغل اشتغال دارند از آنها دعوت کنند تا به کلاس بیایند و راجع به شغلشان و ویژگی‌های آن به دانش‌آموزان اطلاعاتی بدهند، سپس در مورد ویژگی‌های حمل و نقل هوایی و مزایای آن توضیحاتی به دانش‌آموزان بدهید. همچنین در مورد وظایف و مسئولیت‌های یک خلبان در زمان پرواز به بچه‌ها توضیح دهید.

فعالیت صفحه ۴۸

۱ انجام کاربرگ شماره ۸، ضمیمه درس است.

۲ امکان حمل و نقل دریایی وجود نداشت و بسیاری از هزینه‌های حمل و نقل گران می‌شد.

۳ دانش‌آموزان را در مورد فاصله‌ها توجه کنید و در انتخاب وسیله حمل و نقل آنها را راهنمایی کنید.

توجه دانش‌آموزان را به نقشه فرودگاه‌های داخلی و بین‌المللی ایران جلب کنید و از آنها بخواهید شهرهایی که دارای فرودگاه بین‌المللی درجه ۱ هستند را مشخص کنند و علت آن را توضیح دهند.

به پایان ببرید

نکات مهم و کلیدی درس یعنی مقایسه انواع وسایل حمل و نقل را مرور کنید و مزایا و ویژگی‌های هریک را نام ببرید. از دانش‌آموزان بخواهید کاربرگ شماره ۸ را انجام دهند و در کلاس در مورد آن بحث و گفت‌وگو کنند.

محورهای عمده ارزشیابی

بیان ویژگی‌های وسایل حمل و نقل و مقایسه آنها با یکدیگر، نشان دادن بنادر مهم ایران در شمال و جنوب کشور، پیدا کردن چند ایستگاه راه آهن بر روی نقشه راه آهن و نشان دادن شهرهایی که دارای فرودگاه‌های بین‌المللی درجه ۱ و درجه ۲ و داخلی هستند.

با استفاده از ابزارهایی چون چک لیست ارزیابی فعالیت‌ها و مشاهده رفتار و آزمون‌های کتبی و عملکردی و شفاهی قابل سنجش است.

درس ۱۰ چه کسانی کشور ما را اداره می‌کنند؟

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :
  - با همکاری و همفکری با شرایط و مقررات در یک اردو آشنا شوند.
  - مهم‌ترین وظایف حکومت را بیان کنند.
  - نوع حکومت کشور و تاریخ پدید آمدن آن را بیان کنند.
  - وظایف قوه مقننه، مجریه و قضائیه را بیان کنند.
  - برخی موضوعات روزمره را با نقش و وظایف قوای سه‌گانه انطباق دهند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، بریده روزنامه‌ها، کتاب قانون اساسی، کاربرگ شماره ۹.

آماده کنید

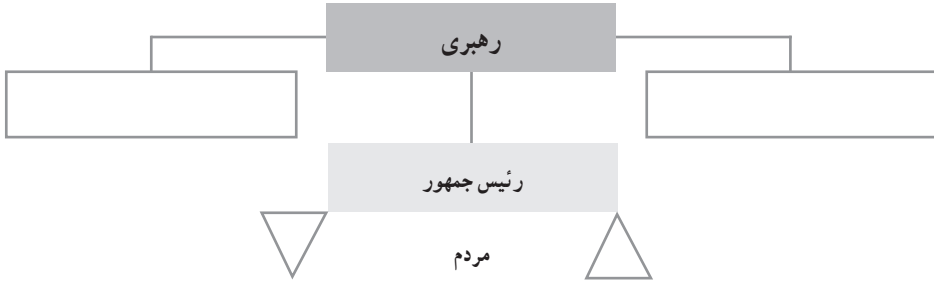
بهترین پیشنهاد اجرای یک اردو است. به دانش‌آموزان بگویید قرار است در یک اردو شرکت کنند. از آنها بخواهید مقرراتی برای اردو بنویسند. سپس تعدادی از دانش‌آموزان را به عنوان مسئول امور مختلف انتخاب کنید. پیشنهاد بعدی خواندن متن ابتدای درس و انجام فعالیت است که دانش‌آموزان را به این نتیجه برساند بدون تقسیم وظایف و داشتن مقررات، هرج و مرج به وجود می‌آید.

آموزش دهید

از دانش‌آموزان بخواهید نمودار صفحه ۵۰ را مطالعه کنند و سپس وظایف حکومت را با وظایف مسئولان اردو انطباق دهند.

پس از تعریف حکومت و نوشتن وظایف حکومت در تابلوی کلاس از دانش‌آموزان بخواهید در مورد آن گفت‌وگو کنند و شباهت‌ها و تفاوت‌های نمودار تقسیم وظایف اردو و وظایف حکومت را بیان کنند. سپس در مورد شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی توضیحاتی به دانش‌آموزان بدهید و در مورد قانون اساسی که مهم‌ترین قانون هر کشوری است صحبت کنید و اجازه بدهید دانش‌آموزان کتاب قانون اساسی را در کلاس ورق بزنند.

برای مفهوم چه کسانی کشور را اداره می‌کنند، نمودار صفحه ۵۱ را بر روی تابلوی کلاس رسم کنید.

ابتدا در مورد رهبری جامعه اسلامی و ویژگی‌های ایشان توضیحاتی بدهید. پس از آن در مورد سه قوه موجود در کشور صحبت کنید.

ابتدا بهتر است بریده روزنامه‌ها را که در چند روز گذشته شما یا دانش‌آموزان جمع‌آوری کرده‌اید بر روی تابلو نصب کنید و از روی آن بخوانید. سپس ویژگی‌ها و وظایف سه قوه مقننه، مجریه و قضائیه را توضیح دهید.

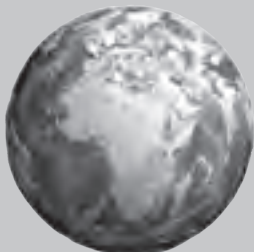
از دانش‌آموزان بخواهید با خواندن بریده روزنامه‌ها، خبر مربوط به آن قوه را در بخش مربوطه روی تابلو نصب کنند. به این ترتیب معنا، ویژگی‌ها و تفاوت‌های این سه قوه، خیلی خوب مشخص می‌شود. تابلوی کلاس را به ۳ قسمت مساوی تقسیم کنید و اسم هر سه قوه را روی آن بنویسید. بعد از آن، فعالیت صفحه ۵۳ را حتماً در کلاس انجام دهید. با همفکری دانش‌آموزان کاربرگ شماره ۹ که شبیه تمرین کلاس است را انجام دهید.

به پایان ببرید

نکات مهم و کلیدی درس یعنی اهمیت قانون و اجرای صحیح آن و همچنین مفهوم حکومت را مرور کنید. مفاهیمی چون سه قوه موجود در کشور و وظایف آنها را بار دیگر در کلاس تکرار کنید و با انجام کاربرگ شماره ۹ این مفاهیم را در ذهن دانش‌آموزان جا بیندازید.

محورهای عمده ارزشیابی

بیان اهمیت قانون و اجرای آن، مفهوم حکومت و چگونگی تشکیل جمهوری اسلامی ایران، ویژگی‌های رهبری و شرح وظایف قوای سه‌گانه و انجام کاربرگ شماره ۹ با استفاده از ابزارهایی چون چک‌لیست و ارزیابی فعالیت‌ها و مشاهده رفتار و آزمون‌های کتبی و عملکردی و شفاهی قابل سنجش است.

زندگی در نواحی دیگر جهان

فصل سوم

کشورهای همسایه (۱)	درس ۱۱
کشورهای همسایه (۲)	درس ۱۲
حرکت‌های زمین	درس ۱۳
زندگی در نواحی مختلف جهان	درس ۱۴

مفاهیم کلیدی	راهبردها یا حوزه‌های موضوعی
<p>← ویژگی‌های فرهنگی کشورهای همسایه ایران و عوامل مشترک بین آنها و ایران</p> <p>← آشنایی با انواع زندگی در قاره آسیا</p>	فرهنگ و هویت
<p>← موقعیت جغرافیایی کشورهای همسایه ایران (ارمنستان، آذربایجان، پاکستان و ترکمنستان)</p> <p>← ویژگی‌های جغرافیایی طبیعی و انسانی کشورهای همسایه ایران (ارمنستان، آذربایجان، پاکستان و ترکمنستان)</p> <p>← آشنایی با حرکات زمین و نتایج آن (وضعی و انتقالی)</p> <p>← آشنایی با مفهوم خطوط فرضی (استوا، نصف‌النهار)</p> <p>← شیوه‌های مختلف زندگی انسان‌ها</p> <p>← حفاظت از محیط زیست</p>	مکان و فضا
<p>← مسئولیت در قبال محیط زیست</p>	ارزش‌ها و نگرش‌ها
<p>← مسئولیت‌پذیری</p>	مهارت‌های کاوشگری
<p>← بررسی و کاوش، برقراری ارتباط، خلاقیت، مشارکت، واکنش شخصی و اظهارنظر</p>	

کشورهای همسایه (۱)

درس ۱۱

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند:
- روی نقشه، کشورهای همسایه ایران را مشخص کنند.
  - کشورهای همسایه را از نظر مساحت و جمعیت با یکدیگر مقایسه کنند.
  - روی نقشه، برخی عوارض طبیعی مهم کشور جمهوری آذربایجان را نشان دهند.
  - روی نقشه، برخی عوارض طبیعی مهم کشور جمهوری ارمنستان را نشان دهند.
  - با استفاده از متن درس جمهوری آذربایجان و جمهوری ارمنستان کاربرد شماره ۱۰ را در کلاس انجام دهند.
  - اشتراکات این کشورها را با ایران بیان کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، نقشه همسایه‌های ایران، کاربرد شماره ۱۰، در صورت امکان تصاویری از کشورهای جمهوری آذربایجان و ارمنستان یا نمایش برخی صنایع دستی آنها در کلاس.

نکته: همکاران گرامی توجه داشته باشید که مطالب کشورهای همسایه ایران، گسترده‌تر از سال‌های پیش مطرح شده و انواع بازی‌ها، صنایع دستی، غذاهای متداول و جلوه‌های فرهنگی این کشورها معرفی شده است. اما نکته مهم این است که دانش‌آموزان از این بخش کتاب فقط برای انجام فعالیت‌های کاربرد و فعالیت‌های کلاسی استفاده می‌کنند و لزومی به حفظ کردن مطالب آن نیست و به عبارت دیگر، این مطالب تدریس می‌شوند، اما مورد آزمون کتبی قرار نمی‌گیرند و هدف این بوده که دانش‌آموزان با مطالعه ویژگی‌های طبیعی و انسانی کشورها بتوانند فعالیت‌هایی را انجام دهند و اطلاعات را تجزیه و تحلیل کنند.

آماده کنید

برای دانش‌آموزان توضیح دهید همان‌طور که در محله و شهر و روستا افرادی در همسایگی یکدیگر زندگی می‌کنند، کشورها هم همسایگانی دارند. این همسایگان با هم روابطی دارند و دارای مشترکاتی هستند.

آموزش دهید

نقشه‌ای که ایران و همسایگانش را نشان می‌دهد بر روی تخته کلاس بچسبانید و از دانش‌آموزان بخواهید نام این کشورها را با صدای بلند بخوانند. سپس فعالیت نقشه‌خوانی صفحه ۵۶ و ۵۷ را انجام دهید. دانش‌آموزان با توجه به نقشه صفحه ۵۷ و جدول به پرسش‌ها پاسخ می‌دهند:

جواب سؤالات

- ۱ ترکمنستان، ارمنستان، جمهوری آذربایجان
- ۲ افغانستان و پاکستان
- ۳ بله
- ۴ ارمنستان
- ۵ جمهوری آذربایجان و ترکمنستان
- ۶ پاکستان
- ۷ دانش‌آموزان با توجه به تجربیاتشان پاسخ می‌دهند، پاسخ‌ها متفاوت است.

درس جمهوری آذربایجان

نظر دانش‌آموزان را به نقشه این کشور در صفحه ۵۸ جلب کنید و با نشان دادن ناهمواری‌های آن، تنوع آب و هوا را برایشان توضیح دهید. از آنجایی که متن این درس برای افزایش اطلاعات دانش‌آموزان است از آنها بخواهید متن را به صورت گروهی بخوانند و سپس کاربرگه شماره ۱۰ را انجام دهند. دانش‌آموزان را به دیدن تصاویر درس تشویق کنید و در صورت امکان تصاویر مشابه را در کلاس نمایش دهید تا بهتر به سؤالات کاربرگه جواب دهند.

پاسخ‌های کاربرگه شماره ۱۰ نقشه‌خوانی جمهوری آذربایجان

- ۱ کوه قفقاز
- ۲ رود ارس - دریای خزر
- ۳ آستارا
- ۴ لباس‌های گرم، زیرا بخش بزرگی از آذربایجان، کوهستانی است و دارای هوایی سرد است.
- ۵ به علت قرارگیری در کنار دریای خزر
- ۶ زیرا دارای جلگه‌های پست آبرفتی و آب و هوای مناسب است که برای فعالیت کشاورزی بسیار مناسب است.
- ۷ دین اسلام، برگزاری جشن نوروز، بهره‌برداری مشترک از دریای خزر

درس جمهوری ارمنستان

کشور جمهوری ارمنستان را نیز به همین روش تدریس کنید.

پاسخ‌های نقشه‌خوانی جمهوری ارمنستان

۱ رود ارس

۲ کشور ارمنستان به دریای خزر راه ندارد و هیچ دریای دیگری هم در نزدیکی آن نیست. دسترسی به دریا علاوه بر استفاده راه‌های دریایی برای حمل و نقل و منابع غذایی (ماهی و سایر محصولات دریایی) از منابع نفت و گاز آن هم می‌توان استفاده نمود.

۳ زیرا دارای منابع معدنی نیست و باید مواد اولیه را از کشورهای دیگر وارد کند.

۴ پاسخ‌ها متفاوت است. برای مثال انواع کباب، دلمه، آش و ماهی اشیکان، عروسک‌های چوبی، گلیم پشمی و سنگ‌های تزئینی.

۵ زیرا مردم این کشور، ارمنی هستند و به همین زبان، صحبت می‌کنند.

به پایان ببرید

با مرور مطالب و کنترل کاربرگه شماره ۱۰ دانش‌آموزان درس را به پایان ببرید. قابل ذکر است که مطالب درس ۱۰ برای آشنایی دانش‌آموزان با کشورهای همسایه است و نیازی به حفظ کردن اسامی و اطلاعات متون درس نیست، بلکه با انجام صحیح کاربرگه توسط دانش‌آموزان به اهداف آموزشی رسیده‌ایم.

محورهای عمده ارزشیابی

همان‌طور که ذکر شد، نیازی به ارزشیابی کتبی نیست و بیشترین توجه به آزمون عملکردی و میزان مشارکت دانش‌آموزان در پاسخ‌گویی به سؤالات کاربرگه شماره ۱۰ است. البته شما می‌توانید به صورت کتاب باز و اجازه مطالعه متن توسط دانش‌آموزان سؤالات استنباطی دیگری طرح کنید و از آنها بخواهید به پرسش‌ها پاسخ دهند.

مثال: چرا جمهوری آذربایجان کشور ثروتمندی است؟

دریاچه سوان را روی نقشه ارمنستان مشاهده کنید. این دریاچه شبیه به کدام دریاچه کشور ماست؟ همچنین می‌توانید از دانش‌آموزان بخواهید به طور گروهی یکی از کشورهای همسایه را انتخاب نموده و نتایج تحقیق خود را در کلاس ارائه کنند.

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند:
- روی نقشه، برخی عوارض طبیعی مهم کشور جمهوری اسلامی پاکستان را نشان دهند.
- روی نقشه، برخی عوارض طبیعی مهم کشور جمهوری ترکمنستان را نشان دهند.
- با استفاده از متن درس جمهوری اسلامی پاکستان و جمهوری ترکمنستان، کاربرگه شماره ۱۱ را در کلاس انجام دهند.
- اشتراکات این کشورها را با ایران بیان کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، نقشه همسایه‌های ایران، کاربرگه شماره ۱۱، در صورت امکان تصاویری از کشورهای پاکستان و ترکمنستان یا نمایش برخی صنایع دستی آنها در کلاس.

آماده کنید

همکاران گرامی، روش تدریس این درس همانند درس ۱۱ است. نقشه کشورها را در کلاس نمایش دهید. از دانش‌آموزان بخواهید عوارض و پدیده‌ها را روی نقشه کتاب نشان دهند، تصاویر یا فیلم کوتاه از این کشورها را در کلاس به نمایش بگذارید. از دانش‌آموزان بخواهید به‌طور گروهی متون را مطالعه کنند و با توجه به نقشه پاکستان در صفحه ۶۲ و متن صفحه ۶۳، کاربرگه شماره ۱۱ را انجام دهند.

نقشه‌خوانی پاکستان (الف)

- ۱ رود سند
- ۲ بندر کراچی. زیرا یکی از بنادر مهم تجاری جهان است و به اقیانوس هند راه دارد.
- ۳ به علت وجود جلگه‌های وسیع حاصلخیز و آبرفتی، رودهای پرآب و آب و هوای گرم و مرطوب
- ۴ پاسخ‌ها متفاوت است.
- ۵ زیرا در شمال و غرب این کشور، کوه‌های بلندی وجود دارد. قله مرتفع کی ۲ که پس از اورست بلندترین قله جهان است، در این کشور قرار دارد.
- ۶ دین اسلام، برگزاری مراسم عید نوروز، بهره‌برداری از دریای عمان

نقشه خوانی ترکمنستان (ب)

- ۱ بیابان قره قوم
- ۲ دریاچه آرال
- ۳ پایتخت عشق آباد، شهر مهم مرو
- ۴ زیرا دامپروری یکی از فعالیت‌های عمده در این کشور است و پشم مورد نیاز قالی بافی را تأمین می‌کند.
- ۵ سوارکاری. زیرا پرورش اسب در این کشور، بسیار رونق دارد.
- ۶ دین اسلام، برگزاری مراسم عید نوروز و بهره‌برداری از دریای خزر

به پایان برید

با مرور مطالب و کنترل کاربرگه شماره ۱۱ دانش‌آموزان، درس را به پایان ببرید. همانند درس ۱۰، مطالعه متن و انجام فعالیت‌های کاربرگه، ما را به اهداف آموزشی می‌رساند.

محورهای عمده ارزشیابی

این درس نیاز به ارزشیابی کتبی ندارد و توجه بیشتر به آزمون عملکردی است. میزان مشارکت دانش‌آموزان در پاسخ‌گویی به نقشه خوانی و متن نوشته شده، بیشتر مد نظر است. مانند درس قبلی عمل شود.

دانستنی‌های معلم

رشته کوه قفقاز: رشته کوهی است اوراسیایی میان دریای سیاه و دریای خزر در منطقه قفقاز. این رشته کوه در کشورهای روسیه، اوستیای جنوبی، گرجستان، جمهوری آذربایجان، ارمنستان و ترکیه گسترده شده است. رشته کوه قفقاز خود از دو رشته کوه جدا درست شده است.

کاخ شیروان شاه یا کاخ شیروان شاهی: یک مجموعه بزرگ معماری تاریخی است که در شهر باکو واقع شده است. این کاخ قدمتی ۶۰۰ ساله دارد و در زمره میراث جهانی سازمان یونسکو در سال ۲۰۰۰ ثبت شده است.

کلیسای زوار تئوس: از قدیمی‌ترین کلیساهای کشور ارمنستان که از قرن هفتم میلادی تاکنون پابرجا بوده است. نام این کلیسا در زبان ارمنی به معنی نیروهای نگهبان یا فرشته‌های آسمانی است، این کلیسا در میراث جهانی یونسکو ثبت شده است.

قله کی ۲ (چهوغوری): نام دومین قله بلند روی زمین پس از اورست است. این قله در منطقه قره‌قروم رشته‌کوه‌های هیمالیا بین مرز پاکستان و چین قرار گرفته و دارای فنی‌ترین و سخت‌ترین مسیر صعود در جهان است.

کراچی : بزرگ‌ترین شهر جمهوری اسلامی پاکستان و مرکز استان سند این کشور است. این شهر در ناحیه جنوب شرقی پاکستان بر کرانه دریای عرب واقع شده و در شمال غربی دلتای سند قرار گرفته است. کراچی مرکز مالی و بازرگانی و بزرگ‌ترین بندر پاکستان است. کراچی پرجمعیت‌ترین شهر پاکستان و ششمین شهر پرجمعیت جهان محسوب می‌گردد.

مسجد «ملک فیصل» : یکی از بزرگ‌ترین و زیباترین مساجد جهان است که در «اسلام‌آباد» پاکستان واقع شده است. این مسجد سمبل معماری و مهندسی بی‌نظیری است که زیبایی آن چشم را مجذوب خود می‌کند. از ویژگی‌های منحصر به فرد این مسجد، آن است که مسجد فاقد گنبد بوده و گنبد آن به شکل خیمه یا چادر طراحی شده است.

بیابان قره قوم (به معنای شن سیاه) : بیابانی است در آسیای میانه و یکی از بزرگ‌ترین کویرهای شنی جهان که حدود ۷۰ درصد از مساحت کشور ترکمنستان را پوشانده است. این بیابان از دریاچه آرال در شمال تا کوهستان‌های کپه داغ در جنوب، و از رودخانه آمودریا بیابان قیزیل قوم در شمال شرق تا دریای خزر در غرب گسترش پیدا کرده است.

دریاچه سوان : در ۶۰ کیلومتری شمال شرقی ایروان قرار دارد. این دریاچه که بزرگ‌ترین دریاچه قفقاز و از بزرگ‌ترین دریاچه‌های کوهستانی آب شیرین در جهان است در بلندای ۱۹۱۶ متری سطح دریا واقع شده و به معنی «سرزمین دریاچه‌ها» است. ماهی قزل‌آلای مشهوری به نام ایشخان (شاهزاده) بومی این دریاچه است.

درس ۱۳

حرکت‌های زمین

انتظارات یادگیری

- از دانش‌آموزان انتظار می‌رود با یادگیری این درس بتوانند:
- روی تصویر یا طرح نقشه‌ای، جایگاه زمین را در منظومه شمسی معین کنند.
  - انواع حرکات زمین (چرخشی و انتقالی) و پیامدهای آن را بیان کنند.
  - روی کره جغرافیایی، خطوط استوا و نصف‌النهار مبدأ را معین کنند.
  - با توجه به مدت زمان گردش وضعی و انتقالی زمین، محاسباتی در این زمینه انجام دهند (برای مثال محاسبه عمر دانش‌آموزان و تعداد چرخش‌های انتقالی زمین).
  - موقعیت جغرافیایی ایران را بر روی کره جغرافیایی نشان دهند.
  - به صورت گروهی در حیاط مدرسه یک ساعت آفتابی بسازند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، چند کره جغرافیایی، چراغ مطالعه برای استفاده از نور لامپ آن به عنوان خورشید، توپ پلاستیکی و توپ کوچک، ترسیم شبکه مربعات بر روی یک برگه (مانند ص ۷۱) و تکثیر و توزیع آن در کلاس، دستگاه مدل حرکت وضعی و انتقالی زمین (صنایع آموزشی)، نمایش انیمیشن یا موشن گرافی‌ها که می‌توانید از اینترنت دانلود کنید.

آماده کنید

به دانش‌آموزان یادآوری کنید که در علوم سال چهارم ابتدایی در مورد منظومه شمسی و فرارگیری سیاره زمین در آن مطالبی را خوانده‌اند و با اشاره به تصویر اول صفحه ۶۶ بار دیگر مرور کنید که زمین از سیارات منظومه شمسی است و علاوه بر گردش به دور خورشید، به دور خود نیز می‌چرخد.

در صورت امکان از صنایع آموزشی مدل حرکت وضعی و انتقالی را خریداری کنید. این دستگاه توسط برق یا باتری کار می‌کند و حرکت هم‌زمان وضعی و انتقالی زمین را نشان می‌دهد.

آموزش دهید

نظر دانش‌آموزان را به تصاویر روز و شب صفحه ۶۶ جلب کنید و از آنها بخواهید استنباط خود را از این تصاویر در کلاس بیان کنند.

سپس از آنها بخواهید تفاوت بین تصاویر روز و شب را توضیح دهند.

با استفاده از نور لامپ چراغ مطالعه و یک توپ، مفهوم حرکت چرخشی را برای دانش‌آموزان توضیح دهید. چراغ مطالعه را روشن و در جایی ثابت بگذارید. سپس توپ را در دست بگیرید و بچرخانید. نیمی از آن در روشنایی و نیمی دیگر در تاریکی، قرار می‌گیرد. بگویید که گردش زمین به دور خودش ۲۴ ساعت یا یک شبانه‌روز اتفاق می‌افتد.

سپس از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت صفحه ۶۷ را پاسخ دهند:

۱ ۲۴ ساعت یا یک شبانه‌روز

۲ مربوط به حرکت زمین است، زیرا خورشید در یک نقطه ثابت است (مانند لامپ چراغ مطالعه) و سیاره زمین به دور آن می‌چرخد (مانند توبی که به دانش‌آموزان در چرخش به دور چراغ مطالعه نشان دادید). اما ما احساس می‌کنیم که خورشید در آسمان حرکت می‌کند (حرکت ظاهری و نه واقعی).

۳ فعالیت ساختن ساعت آفتابی را در حیاط مدرسه انجام دهید. بهتر است این تمرین در چند روز انجام شود و در صورت امکان، این فعالیت در دو فصل انجام شود تا هم مفهوم تغییر زاویه زمین نسبت به خورشید مشخص گردد و هم تفاوت زمان تابش خورشید را در فصل‌های مختلف متوجه شوند. شرح کامل ساعت آفتابی در صفحه ۷۸ کتاب «به‌کار بیندیم» درج شده است.

● نظر دانش‌آموزان را به تصویر صفحه ۶۷ معطوف کنید و حرکت زمین به دور خورشید (حرکت انتقالی) را با استفاده از توپ و چراغ مطالعه نمایش دهید.

سپس از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت صفحه ۶۸ را انجام دهند:

۱ برای دانش‌آموزان توضیح دهید مثلاً امسال ۱۳۹۶ است یعنی زمین ۱۳۹۶ بار به دور خورشید چرخیده است. اگر شما متولد سال ۱۳۸۵ باشید و این عدد را از ۱۳۹۶ کم کنید، عدد ۱۱ به دست می‌آید که این عدد سن شماست. پس شما به تعداد سال‌های زندگیتان به دور خورشید چرخیده‌اید یعنی ۱۱ بار. از دانش‌آموزان بخواهید به طور عملی آن را محاسبه کنند یعنی سال تولدشان را از سال فعلی کم کنند.

۲ به وجود آمدن شبانه‌روز

۳ به وجود آمدن فصل‌ها

در این قسمت درس، دانش‌آموزان را به گروه‌هایی تقسیم کنید و به هر کدام یک کره جغرافیایی بدهید (بهتر است در ابتدای سال تحصیلی از مدیریت مدرسه بخواهید چند کره جغرافیایی تهیه کند. حداقل هر ۶ نفر دانش‌آموز باید یک کره جغرافیایی در اختیار داشته باشند).

سپس به آنها توضیح بدهید جغرافی دانان برای اینکه بتوانند نقاط مختلف کره زمین را مطالعه کنند خطوط فرضی (یعنی خطوطی که در عالم واقعیت وجود ندارد) را بر روی کره جغرافیایی ترسیم کرده‌اند تا بهتر بتوانند زمین را مطالعه و بررسی کنند. بنابراین با کشیدن خط فرضی از وسط کره جغرافیایی خطی به نام استوا را نامگذاری کرده‌اند. برای بچه‌ها تصویر هندوانه نصف شده صفحه ۶۸ را این‌طور تفسیر کنید که کره زمین به وسیله خط استوا به شکل این هندوانه درمی‌آید. محل بریدگی هندوانه همان خط فرضی استوا است. شما می‌توانید به‌طور عملی یک توپ پلاستیکی را برش بدهید.

این دو بخش به نام نیمکره نامیده می‌شوند که بخش شمال خط استوا نیمکره شمالی و بخش جنوبی آن نیمکره جنوبی گفته می‌شود.

برای آنها توضیح دهید که به موازات خط استوا دایره‌های فرضی وجود دارند که از شمال تا قطب شمال و از جنوب تا قطب جنوب کشیده شده‌اند. شما می‌توانید این خطوط را روی توپ ترسیم کنید تا دانش‌آموزان بهتر متوجه شوند. سپس از آنها بخواهید این خطوط یعنی مدارات را روی کره نشان دهند. تصویر بالای صفحه ۶۹ برای تفهیم بیشتر به شما کمک می‌کند.

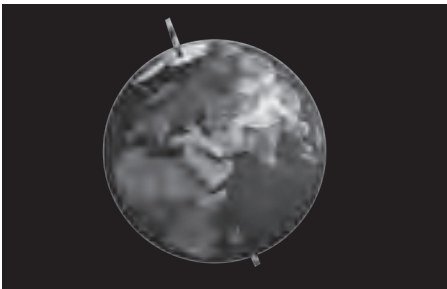
یکی دیگر از تقسیماتی که به جغرافی دانان برای مطالعه دقیق‌تر زمین کمک می‌کند، نصف‌النهار مبدأ است که زمین را به دو نیمکره شرقی و غربی تقسیم می‌کند. مهم‌ترین نصف‌النهار، نصف‌النهار مبدأ است که از نزدیکی دهکده گرنویچ لندن می‌گذرد و به همین دلیل، نامگذاری شده است و صفر درجه محسوب می‌شود و نیم‌دایره‌های فرضی با عنوان نصف‌النهار 180° به سمت شرق و 180° به سمت غرب تقسیم می‌شود. تصاویر صفحه ۷۰ برای تفهیم بهتر مطالب به دانش‌آموزان کمک خوبی به شما است.

قابل ذکر است بعد از تدریس مفاهیم از بچه‌ها بخواهید بر روی کره جغرافیایی خط استوا، نصف‌النهار مبدأ و مدارات و نصف‌النهارات را پیدا کنند. سپس فعالیت صفحه ۷۰ را به صورت عملی انجام دهید. (فعالیت شماره ۷).

فعالیت ۸

کشور ایران در نیمکره شمالی و نیمکره شرقی قرار

دارد.

فعالیت ۹

از دانش‌آموزان بخواهید دایره‌ای رسم کنند و محل قطب شمال و جنوب و خط استوا و نصف النهار مبدأ را ترسیم کنند.

شبکه‌ی مربعات

برای درک بهتر مطلب شبکه‌ی مربعات، بهتر است نحوه‌ی چیدن نیمکت‌ها و جایی که دانش‌آموزان نشسته‌اند را مثال بزنید و برای آنها توضیح دهید که ما به کمک شبکه‌ی مربعات می‌توانیم بهترین موقعیت مکانی یک پدیده را پیدا کنیم. برای مثال از یکی از دانش‌آموزان بپرسید در کدام قسمت کلاس نشسته‌اید و او را راهنمایی کنید تا جواب دهد که ردیف وسط نیمکت چهارم. در واقع این شبیه‌ی شبکه‌ی مربعات در کلاس است که برای پیدا کردن مکان دانش‌آموزان از آن استفاده می‌شود. برای درک بیشتر دانش‌آموزان از تمرین (مطالعه برای انجام فعالیت) استفاده کنید، اما از این قسمت درس در ارزشیابی کتبی پایانی استفاده نکنید.

شبکه‌ی مربعات

همان‌طور که می‌بینید، روی این نقشه خط‌های عمودی واقعی رسم شده است که به آن شبکه‌ی مربعات می‌گویند. با استفاده از شبکه‌ی مربعات، مکان دقیق هر پدیده را بهتر می‌توانیم تعیین کنیم؛ برای مثال، استخر در (د، ۵) قرار گرفته است و پارک در (الف، ۴ و ۳).

	الف	ب	ج	د
۱		بنا		
۲	خانه			
۳			کتابخانه	
۴	کتابخانه			
۵		کتاب		کرسی

محل دقیق هتل، مسجد و راه‌آهن را بنویسید.

هتل (د، ۴)، مسجد (ج، ۱)، راه‌آهن (الف، ب، ۱)

حالا بگویید هر یک از موارد زیر نشان‌دهنده‌ی چه مکانی است.

د ۲ (ایستگاه آتش‌نشانی)، ج ۵ (مدرسه)، ب ج ۳ (فروشگاه)

شما می‌توانید نمونه‌های دیگری یا ستون‌های بیشتری را اضافه کنید و تمرینات بیشتری را در کلاس انجام دهید و کاربرگه‌های دیگری را کپی و تکثیر کنید و در اختیار بچه‌ها قرار دهید.

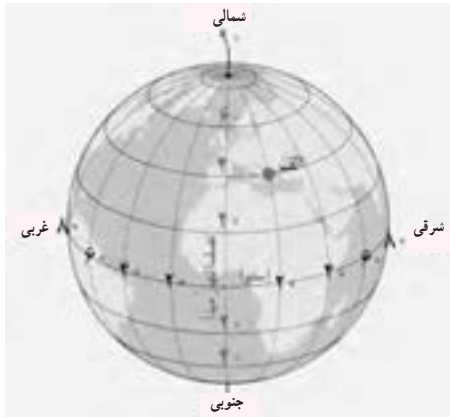
	الف	ب	ج	د	و
۱					
۲					
۳					
۴					
۵					

به پایان ببرید

بعد از مرور مطالب گفته شده، کار با شبکه‌ی مربعات را روی کره‌ی جغرافیایی به صورت ساده تمرین کنید. چند نقطه را که داخل مدار و نصف النهار خاصی بر روی مربعات کره قرار گرفته به دانش‌آموزان نشان دهید.

محورهای عمده‌ی ارزشیابی

بیان مفاهیم حرکت چرخشی و انتقالی زمین و نتایج آن، نشان دادن خط استوا، نصف النهار مبدأ، مدارات و نصف النهارات روی نقشه. نحوه‌ی استفاده‌ی صحیح از کره‌ی جغرافیایی و توانایی نشان دادن مناطق مختلف جهان از جمله کشور خودمان بر روی آن از محورهای ارزشیابی است که از طریق آزمون‌های عملکردی قابل سنجش است. بحث شبکه‌ی مربعات برای آگاهی بیشتر دانش‌آموزان است و نحوه‌ی عملکرد آنها به صورت عملی می‌تواند در ارزشیابی مورد توجه قرار گیرد.

تمرین پیشنهادی برای فعالیت بیشتر: در صفحه‌ی ۷۸ قسمت اول به کار بپردازیم، ساعت آفتابی بسازیم را به اتفاق دانش‌آموزان در حیاط مدرسه انجام دهید.

درس ۱۴ زندگی در نواحی مختلف جهان

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند:
- روی نقشه یا کره جغرافیایی قاره‌ها و اقیانوس‌ها را معین کنند.
  - درباره رابطه تنوع آب و هوایی و ناهمواری‌ها و تأثیر آنها بر روی زندگی انسان‌ها چند مثال ارائه کنند.
  - ویژگی‌های طبیعی و انسانی سه ناحیه قطبی، استوایی و بیابانی را با یکدیگر مقایسه کنند (کاربرگ شماره ۱۲)
  - احساس و نگرش خود را درباره حفاظت از سیاره زمین بیان کنند.
  - به صورت گروهی پیشنهاداتی برای حفظ محیط زیست زندگی خود ارائه دهند.
  - پرجمعیت‌ترین قاره و پرجمعیت‌ترین کشورهای جهان را نام ببرند.

مواد و وسایل مورد نیاز برای تدریس

کتاب درسی، نقشه جهان‌نما، کره جغرافیایی، کاربرگ شماره ۱۲، تصاویری از زندگی مردم در نواحی مختلف جهان. (نمایش فیلم‌های زندگی در نواحی قطبی، استوایی و بیابانی در کلاس) (لوح فشرده ضمیمه کتاب درسی)

آماده کنید

این درس با توجه به مطالب گفته شده در درس قبل باید تدریس شود. به دانش‌آموزان یادآوری کنید که در درس قبلی با کره زمین، حرکات آن و قرارگیری آن در منظومه شمسی آشنا شده‌اند و در درس حاضر با زندگی در نواحی مختلف جهان، آشنا خواهند شد.

آموزش دهید

نقشه‌های جهان‌نمای صفحه‌های ۷۲ و ۷۳ را به دانش‌آموزان نشان دهید و مفهوم قاره و اقیانوس را برای آنها توضیح دهید. اگر از نقشه جهان‌نما استفاده می‌کنید، دانش‌آموزان را به چند گروه تقسیم کنید و در نوبت‌های مختلف پای تخته کلاس بپرید تا از نزدیک نقشه جهان‌نما را ببینند. برای تعمیق یادگیری می‌توانید از کره جغرافیایی هم استفاده کنید و قاره‌ها و اقیانوس‌ها را به بچه‌ها نشان دهید. سپس از آنها بخواهید فعالیت صفحه ۷۳ را جواب دهند.

۱ آسیا، آفریقا، اروپا، استرالیا، امریکا

۲ آرام، هند، اطلس، منجمدشمالی، منجمد جنوبی

۳ روی یک کره جغرافیایی از دانش‌آموزان بخواهید :

(الف) ایران را پیدا کنند و بگویند در کدام قاره قرار گرفته است. (قاره آسیا)

(ب) از هر قاره دو کشور را نام ببرند (به عنوان نمونه مصر و الجزایر از قاره آفریقا یا اتریش و فرانسه از اروپا و...).

(ج) خیر، یک اقیانوس آرام وجود دارد. این تصویر کره‌ای است که بر روی صفحه بهن شده است؛ به عبارت دیگر اگر دو سر تصویر را به هم بچسبانید و شکل کروی به آن بدهید، در واقع یک اقیانوس آرام وجود دارد. نظر دانش‌آموزان را مجدداً به نقشه صفحه ۷۳ جلب کنید و نزدیکی سه قاره (بر قدیم) آسیا، آفریقا و اروپا را توضیح دهید و بگویید که این قاره‌ها از گذشته‌های دور، محل زندگی انسان‌ها بوده‌اند اما دو قاره امریکا و استرالیا (بر جدید)، دیرتر کشف شده‌اند و زمانی که اروپاییان به این مناطق رسیدند، فقط تعداد کمی از بومیان در این قاره‌ها زندگی می‌کردند.

از آنها بخواهید با توجه به نقشه و نموداری ببرند که قاره آسیا که ما در آن زندگی می‌کنیم، پهناورترین و پرجمعیت‌ترین قاره جهان است. نمودار صفحه ۷۴ را به آنها نشان دهید و بگویید قاره آسیا چون قاره‌ای بزرگ و پهناور است بیشترین جمعیت جهان را در خود جای داده است. خواندن نموداری یکی از مهارت‌های این درس است. از دانش‌آموزان بپرسید تقریباً چند درصد جمعیت جهان در قاره آسیا زندگی می‌کنند؟

برای دانش‌آموزان توضیح دهید که نواحی مختلف جهان تفاوت‌های عمده‌ای دارند. در هر ناحیه از جهان با توجه به شرایط آب و هوایی، شکل ناهمواری‌ها، پوشش گیاهی، منابع طبیعی (آب و خاک و معادن زیرزمینی)، شیوه‌های خاص برای بهره‌برداری از محیط وجود دارد و به همین علت شیوه‌های مختلف زندگی بر روی سیاره زمین به وجود آمده است. برای تفهیم بیشتر از دانش‌آموزان بخواهید صفحات ۷۶ و ۷۷ را به دقت بخوانند و تصاویر آن را ببینند. تأکید کنید که این سه نوع زندگی بسیار متفاوت در قاره آسیا است.

سپس فیلم‌های مربوط به این سه ناحیه در لوح فشرده ضمیمه کتاب را در کلاس نمایش دهید. اگر امکانات نمایش در کلاس وجود ندارد از دانش‌آموزان بخواهید فیلم‌ها را در منزل مشاهده کنند. (روش کلاس معکوس)

مطالب صفحات ۷۶ و ۷۷ فقط برای انجام فعالیت‌های کاربرگ شماره ۱۳ است. محتوای درس برای اطلاعات دانش‌آموز است و هر نوع آزمون کتبی از آن ممنوع است.

سپس بخواهید کاربرگه را با توجه به مطالعه متن پاسخ دهند.

کاربرگه شماره ۱۳

مقایسه کنید :

نوع فعالیت	مسکن	تغذیه	پوشش گیاهی و زندگی جانوری	آب و هوا	ناحیه/ کشور	تصویر
شکار و صید	کلبه‌های یخی و برفی در زمستان چادرهایی از پوست گوزن در تابستان	حیوانات و ماهی	درختان سوزنی‌برگ گوزن، خرس، روباه قطبی	سرد و قطبی	شمال سبیری	
دامپروری	چادر	شیر و گوشت دام‌ها	پوشش گیاهی فقیر شتر، موش صحرایی و انواع خزندگان	گرم و خشک	بیابان‌های عربستان	
کار در مزرعه‌های بزرگ کشت موز و نارنگل و آناناس چنگل‌داری	کلبه‌های چنگلی	میوه‌های چنگلی سبزچات حیوانات	چنگل‌های استوایی درختان بهین‌برگ میمون، خرس و مار	گرم و مرطوب	چنگل‌های اندونزی	

به پایان ببرید

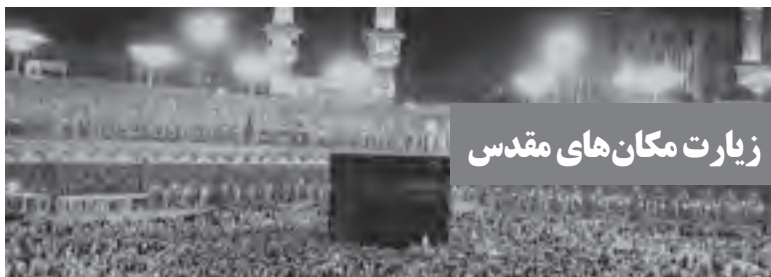
برای تعمیق در یادگیری و مرور درس، چند پرسش از فیلم‌های زندگی در این نواحی طرح کنید تا دقت دانش‌آموزان در مشاهده فیلم‌ها را افزایش دهید و فضای گفت‌وگو و جمع‌بندی از موضوع را در کلاس فراهم کنید.

محورهای عمده ارزشیابی

نام بردن قاره‌ها و اقیانوس‌ها و معین کردن آنها روی نقشه، خواندن نمودار و تصاویر و انجام کاربرگه شماره ۱۳ با توجه به مطالعه مطالب صفحه‌های ۷۶ و ۷۷.

تمرین پیشنهادی برای فعالیت بیشتر

فعالیت ۲ به کار ببندیم صفحه ۷۸ را انجام دهند. البته با توجه به درس چهارم کتاب که دانش‌آموزان ویژگی‌های یک گروه را یاد گرفته‌اند می‌توانند یک گروه محیط‌زیستی تشکیل دهند. با مطرح کردن مسائل محیط‌زیستی در محیط زندگی دانش‌آموزان به هر کدام از گروه‌ها مأموریت دهید که پیشنهادات یا اقدامات عملی خود را درباره حفظ محیط زیست فهرست نموده و گزارش آن را در کلاس ارائه کنند یا به صورت روزنامه دیواری درآورند. برای انجام این فعالیت می‌توانید زمان طولانی تا پایان سال تحصیلی در نظر بگیرید.

زیارت مکان‌های مقدس

فصل چهارم

درس ۱۵ بازگشت از سفر حج

درس ۱۶ مدینه شهر پیامبر ﷺ

درس ۱۷ سفر به کربلا (۱)

درس ۱۸ سفر به کربلا (۲)

مفاهیم کلیدی	راهبردها یا حوزه‌های موضوعی
<p>← آشنایی با مفهوم هجرت و معنا و مفهوم تاریخ هجری و محاسبه آن</p> <p>← علل بعثت پیامبر و دعوت آشکار و پنهان ایشان از مردم به دین اسلام</p> <p>← بررسی علل جنگ صفین</p> <p>← بررسی علل واقعه عاشورا</p>	<p>تغییر و تحول، پیشرفت</p> <p>زمان، تداوم و تغییر</p> <p>علل و معلول‌ها</p>
<p>← شرکت و همکاری در مراسم عزاداری و زنده نگه داشتن پیام عاشورا</p>	<p>مسئولیت‌ها</p> <p>نظام اجتماعی</p>
<p>← آشنایی با موقعیت شبه جزیره عربستان هنگام ظهور اسلام</p> <p>← موقعیت جغرافیایی و ویژگی‌های جغرافیایی طبیعی و انسانی کشور عراق</p>	<p>رابطه انسان با محیط</p> <p>مکان و فضا</p>

<p>درک پیام عاشورا و الگو گرفتن از زندگی امام حسین <small>علیه السلام</small></p>	<p>ارزش‌ها و نگرش‌ها مسئولیت‌پذیری</p>
---	--

بررسی و کاوش، برقراری ارتباط خلاقیت، مشارکت، واکنش شخصی و اظهار نظر

مهارت‌های کاوشگری

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند:
- روی نقشه یا کرهٔ جغرافیایی، شبه‌جزیرهٔ عربستان و شهرهای مقدس مکه و مدینه را نشان دهند.
  - روی نقشه ایران، جهت قبلهٔ بعضی از شهرهای ایران را نشان دهند.
  - شرایط پیامبر و یارانش در شعب ابی‌طالب را بیان کنند.
  - روی خط زمان، رویدادهای مهم زمان پیامبر را نشان دهند.
  - گزارشی از خاطرات سفر حج یکی از اعضای فامیل و آشنایان را تهیه کنند و در کلاس ارائه کنند.
  - روزهای ۱۷ ربیع‌الاول و ۲۷ رجب را در تقویم پیدا کنند و مناسبت‌های آنها را بیان کنند.

وسایل مورد نیاز برای تدریس

کتاب درسی، نقشهٔ جنوب غربی آسیا، تصاویری از مکهٔ مکرّمه و مدینهٔ منوره، قطب‌نما یا قبله‌نما. نمایش فیلم محمد رسول الله ﷺ و یا محمد ﷺ (مجید مجیدی)

آماده کنید

همکاران عزیز توجه داشته باشید که فصل چهارم این کتاب در قالب دو داستان و سفرنامه نوشته شده است، بنابراین می‌توانید متن این درس را با صدای بلند بخوانید و حالت قصه‌گویی داشته باشید. از دانش‌آموزان بپرسید: آیا تا به حال به شهری زیارتی رفته‌اید؟ چه کسانی تجربهٔ سفر به شهرهایی چون مشهد، قم، شیراز یا شهرری را داشته‌اند؟ اجازه بدهید ولو یک نفر از دانش‌آموزان، خاطرات خود را از سفر به یک شهر زیارتی بیان کند. علاقه و احساس بقیه دانش‌آموزان را دربارهٔ سفر به مناطق زیارتی، جویا شوید. از آنها بپرسید دوست دارند به کدام منطقهٔ زیارتی سفر کنند.

آموزش دهید

تدریس را طبق روال داستانی کتاب پیش ببرید و با صدای بلند و رسا بخوانید. هنگام خواندن داستان با زیر و بم دادن به صدا، فضایی به وجود بیاورید که دانش‌آموزان موضوع را مجسم کنند. با نشان دادن تصاویر درس که مراسم استقبال از حجاج را نشان می‌دهند و برای دانش‌آموزان جذابیت دارد، از آنها پرسید: آیا تا به حال چنین مراسمی را دیده‌اند؟ کجا و چه زمانی؟ خودشان در این مراسم مشارکت داشته‌اند؟ چگونه؟ سپس اجازه دهید که آنها برای دوستانشان تعریف کنند. بعد از آن، توجه دانش‌آموزان را به تصویر صفحه ۸۱ جلب کنید که پدر در جمع خانواده در حال توضیح دادن خاطرات سفرشان است.

در هنگام خواندن داستان، گاهی داستان را قطع کنید و سؤال پرسید. برای مثال والدین در چه فرودگاهی پیاده شده بودند و به چه شهرهایی سفر کرده بودند؟ بزرگ‌ترین و مهم‌ترین مسجد دنیا چه نام دارد و در کجا قرار گرفته است؟ و پس از پرسش و پاسخ دوباره، داستان را ادامه دهید. می‌توانید هنگام خواندن داستان، اسلایدهایی پخش کنید (در صورت داشتن تخته هوشمند) تا بر روی مطالب گفته شده، تأکید بیشتری شود. در مورد منطقه زیارتی مکه و مدینه که محور اصلی داستان است، با توجه به اطلاعات دانش‌آموزان بر اهمیت این شهرها تأکید کنید و موقعیت جغرافیایی شبه‌جزیره عربستان را بر روی نقشه نشان دهید.

پیدا کردن جهت قبله: در صفحه ۸۲ کتاب، نقشه شماره ۲ وجود دارد که جهت قبله را در کشور ایران نشان می‌دهد که می‌تواند در فهم قبله‌یابی به دانش‌آموزان کمک کند. آنها در پایه چهارم کتاب مطالعات اجتماعی با جهات اصلی و فرعی آشنا شده‌اند. بنابراین، جهت جنوب‌غربی را به خوبی می‌شناسند. شما می‌توانید با استفاده از یک دستگاه ساده قبله‌نما پیدا کردن جهت قبله را در کلاس یا حیاط مدرسه به دانش‌آموزان آموزش دهید.

در این قسمت می‌توانید از دانش‌آموزان بخواهید با ترسیم خط‌هایی جهت قبله را در شهرهای تبریز، مشهد و بندرعباس مشخص نمایند و به این نتیجه برسند که جهت قبله در تمام روستاها و شهرهای ایران به سمت جنوب‌غربی است. شما می‌توانید تقریباً محدوده محل زندگی‌تان را بر روی این نقشه علامت بزنید تا دانش‌آموزان بتوانند جهت قبله خود را نیز مشخص کنند.

پاسخ فعالیت صفحه ۸۳

- ۱ دربای مدیترانه، دربای سرخ، دربای عمان، خلیج فارس و اقیانوس هند.
- ۲ با توجه به اینکه فاصله بین جده و مکه بیابان است، آب و هوایی گرم و خشک دارد.
- ۳ تصویر نقشه صفحه ۸۲ و رسم فلش‌های جهت قبله در شهرهای مختلف (که توضیح داده شد).

پس از آن، نظر دانش‌آموزان را به دعوت پیامبر جلب کنید و برای آنها توضیح دهید که کافران، پیامبر گرامی اسلام را تحت فشار قرار دادند و ایشان به مدت سه سال خویشاوندان و آشنایان را به صورت مخفیانه به اسلام دعوت می‌کرد و حتی آنها مجبور بودند برای عبادت و دیدار با یکدیگر به دره‌ها و کوه‌های اطراف مکه بروند. به دانش‌آموزان بگویید که کافران و ثروتمندان از گسترش اسلام می‌ترسیدند و می‌خواستند همچنان با ظلم و ستم بر مردم حکومت کنند و پیامبر و یارانشان را تحت فشار می‌گذاشتند تا جایی که پیامبر عده‌ای از مسلمانان را به حبشه فرستاد، زیرا نجاشی پادشاه وقت حبشه، مردی عادل بود و مسلمانان توانستند در آن کشور به راحتی زندگی کنند.

کافران چون توانستند پیامبر را از راهش منصرف نمایند با هم پیمان بستند که روابط خود را با مسلمانان قطع کنند، با آنها خرید و فروش و ازدواج نکنند. پیامبر و یارانش به دره‌ای در نزدیکی مکه (شعب ابی طالب) رفتند و به مدت سه سال در شرایطی بسیار سختی زندگی کردند. پس از آن، با وحی به پیامبر برای خورده شدن عهدنامه کافران توسط موربانه این محاصره اقتصادی پایان گرفت و پیامبر و مسلمانان اجازه یافتند که دوباره به مکه بازگردند (همکاران گرامی در این بخش می‌توانید از سکانس آخر فیلم محمد ﷺ ساخته مجید مجیدی در کلاس استفاده کنید و آن را به نمایش بگذارید، زیرا به بهترین شکل آن را به تصویر کشیده است). پس از پایان نمایش چند سؤال از دانش‌آموزان بپرسید.

پاسخ فعالیت صفحه ۸۴

۴ آنها نمی‌خواستند بت پرستی از میان برود و مردم با هم برابر باشند، بلکه دوست داشتند همچنان با ظلم و ستم بر مردم حکومت کنند.

۵ پیامبر با مهربانی و صبر و رفتار نیکو آنها را به پرستش خدای یگانه و دین اسلام دعوت می‌نمود.

۶ ترسیم خط زمان

یکی از شیوه‌های مفید برای مرتب کردن وقایع برحسب نظم زمانی، استفاده از خط زمان است. خطوط زمان، نظم رویدادها را در تقسیمات زمانی نشان می‌دهد. دانش‌آموزان با خواندن متن کتاب می‌توانند وقایع مهم را در این خط زمان بچینند و خود با توجه به نظم فکری فرایند یادگیری را تسهیل نمایند.

به پایان ببرید

با مرور مطالب گفته شده، تعیین جهت قبله در مدرسه، شرایط پیامبر در دعوت پنهان و آشکار به دین اسلام و رسم نمودار زمان و چیدن وقایع مهم در آن، می‌توانید مطالب را خلاصه و جمع‌بندی کنید و به‌عنوان تکلیف پایانی از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت شماره ۳ به کار ببندیم صفحه ۹۶ را انجام دهند و خاطرات اعضای خانواده یا فامیل را از سفر حج و یا مراسم استقبال از حجاج را ثبت و در کلاس بیان کنند.

محورهای عمده ارزشیابی

مشخص نمودن شبه جزیره عربستان و شهرهای مقدس مکه و مدینه بر روی نقشه و کره جغرافیایی، نشان دادن جهت قبله شهرهایی از ایران بر روی نقشه، بیان شرایط پیامبر اسلام و یارانش در شعب‌ابی طالب، نشان دادن رویدادهای مهم تاریخ اسلام از زمان بعثت پیامبر تا اقامت در شعب‌ابی طالب بر روی خط زمان.

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :
  - معنا و مفهوم هجرت برای گسترش و حفظ دین را بیان کنند.
  - معنا و مفهوم مبدأ تاریخ و تقویم زمانی کشور (هجرت پیامبر اکرم ﷺ از مکه به مدینه) را با ذکر مثال تشریح کنند.
  - محاسباتی مربوط به تاریخ هجری شمسی را انجام دهند.
  - ماجرای فتح مکه را بیان کنند.
  - ویژگی‌های اخلاقی شخصیت والای پیامبر اسلام را برشمرند.

وسایل مورد نیاز برای تدریس

کتاب درسی، تقویم رومیزی یا جیبی

آماده کنید

زمینه‌های آمادگی این درس در درس ۱۵ به وجود آمده است. ابتدا از داستان درس ۱۵ چند سؤال مطرح کنید. با کمک بعضی از دانش‌آموزان، داستان درس گذشته را مرور کنید، سپس دوباره با صدای بلند به خواندن داستان ادامه دهید.

آموزش دهید

با ادامه داستان و نشان دادن تصاویر مختلف از مکه و مدینه (در صورت امکان)، توجه دانش‌آموزان را به تصاویر مسجدالنبی در صفحه ۸۷ کتاب، جلب کنید و توضیحاتی درباره اهمیت و ارزش این شهرها و مساجد مربوطه بدهید. به آنها بگویید این شهرهای بزرگ و زیبا، سالانه محل برگزاری مراسم مذهبی میلیون‌ها مسلمان است.

سپس برای دانش‌آموزان توضیح دهید که به علت آزار و اذیت کافران و فشار زیادی که به پیامبر گرامی و یارانش از سوی آنها وارد می‌شد، به فرمان خدا وی به همراه یارانش به شهر یرشرب که بعداً آن را مدینه‌النبی یعنی شهر پیامبر نامیدند، هجرت کردند.

به علت اهمیت این واقعه، مسلمانان این هجرت را مبدأ تاریخ خود قرار دادند، بنابراین وقتی می‌گوییم سال ۱۳۸۰ هجری شمسی، یعنی ۱۳۸۰ سال از هجرت پیامبر از مکه به مدینه گذشته است.

■ نکته: از آنجایی که دانش‌آموزان در درس ۱۳، با حرکت انتقالی زمین آشنا شده‌اند، بنابراین یک سال شمسی و مبدأ تاریخ را به هجری شمسی می‌فهمند. دانش‌آموزان را وارد بحث تاریخ هجری قمری نکنید زیرا درک تفاوت این دو برای دانش‌آموزان در این پایه دشوار است و در پایه‌های بالاتر با مفهوم هجری قمری و تفاوت و محاسبه آن با سال شمسی آشنا می‌شوند.

با تعریف این رویداد، از بچه‌ها بخواهید به این سؤالات جواب دهند (فعالیت مبدأ تاریخ، صفحه ۸۶):
۱ شما در چه سالی به دنیا آمده‌اید؟ مثلاً ۱۳۸۴ یعنی زمان تولد شما (دانش‌آموز) ۱۳۸۴ سال از هجرت پیامبر از مکه به مدینه گذشته است.

۲ اکنون چه سالی است؟ مثلاً ۱۳۹۵ است، یعنی تاکنون ۱۳۹۵ بار زمین به دور خورشید چرخیده از وقتی که پیامبر از مکه به مدینه هجرت کرده است. دانش‌آموزان در درس ۱۳، حرکت‌های زمین را فرا گرفته‌اند. بنابراین حرکت انتقالی که در طول یک سال خورشیدی (شمسی) اتفاق می‌افتد را متوجه می‌شوند، اما به علت اینکه درک تفاوت سال خورشیدی (شمسی) و سال قمری برای آنها دشوار است، فقط به واژه هجری اکتفا شده است.

۳ برای آنها توضیح دهید که یک قرن، برابر با ۱۰۰ سال است و در حال حاضر که سال ۱۳۹۵ است، حدود ۱۴ قرن از هجرت پیامبر از مکه به مدینه می‌گذرد.
 محاسبه فعالیت بالا، هوش ریاضی بچه‌ها را تقویت می‌کند. از آنها بخواهید این فعالیت را با دقت زیاد انجام دهند و شما نیز جواب‌های آنها را حتماً کنترل کنید.

سپس در مورد اقدامات پیامبر پس از هجرت به مدینه توضیح دهید و به آنها تأکید کنید که پیامبر اسلام، پیامبر رحمت بود و جنگ و خونریزی را دوست نداشت؛ اما مخالفان و دشمنان دست از اذیت و آزار پیامبر و یارانش برنمی‌داشتند. به همین دلیل و به فرمان خدا برای حفظ دین و دفاع از مسلمانان، بارها با دشمنان جنگیدند که مهم‌ترین این جنگ‌ها که پیامبر هم در آنها حضور داشتند، عبارت بودند: از بدر، احد و خندق (احزاب). به جنگ‌هایی که پیامبر در آنها حضور داشتند، غزوه می‌گویند.

سپس به استقبال و اقبال اسلام از سوی تعداد زیادی از مردم اشاره کنید و اینکه پیامبر به خاطر مخالفت‌ها و آزار و اذیت مسلمانان توسط کفار با سپاهی بزرگ به طرف مکه حرکت کردند.

ابوسفیان که سردسته مخالفان پیامبر بود به علت برخورد با لشکر پرجمعیت و قدرتمند پیامبر اعلام کرد که اسلام آورده است و شهر مکه بدون جنگ و درگیری تسلیم شد. بدین ترتیب، پیامبر با ورود به خانه کعبه و شکستن بت‌ها، رسماً دین اسلام را در مکه اعلام نمود.

در صورت امکان، از نمایش صحنه فتح مکه فیلم محمد رسول الله در کلاس استفاده کنید، به خصوص اذان خواندن بلال حبشی در موقع فتح مکه، بسیار تأثیرگذار و جذاب است. نظر دانش‌آموزان را به ویژگی‌های اخلاقی و شخصیت بزرگوار پیامبر جلب کنید. با خواندن خصوصیات ایشان از متن کتاب، دانش‌آموزان را با شخصیت دوست‌داشتنی پیامبر بیشتر آشنا کنید و تأکید نمایید که رفتار و کردار پیامبر گرامی اسلام باید بهترین سرمشق و الگوی زندگی ما مسلمانان باشد.

به پایان ببرید

با مرور و جمع‌بندی مفهوم هجرت، اهمیت آن و محاسبه سال هجری شمسی چگونگی فتح مکه و بیان ویژگی‌های اخلاقی پیامبر اکرم ﷺ، درس را به پایان ببرید. به عنوان تکلیف پایانی از دانش‌آموزان بخواهید صلوات بفرستند و با توجه به آنچه در درس هدیه‌های آسمان و قرآن خوانده‌اند معنی و مفهوم صلوات را توضیح دهند.

محورهای عمده ارزشیابی

محورهای عمده ارزشیابی این درس عبارت‌اند از:

بیان مفهوم و علل هجرت پیامبر ﷺ از مکه به مدینه، بیان مفهوم سال هجری شمسی با توجه به محاسبه سن تولد یا مثال‌های دیگر، بیان علل فتح مکه و ویژگی‌های شخصیتی و اخلاق و رفتار پیامبر با مردم است.

دانستنی‌های معلم

● **مسجد النبی** یا مسجد نبوی، مسجدی در شهر مدینه در کشور عربستان است که مرقد پیامبر اسلام نیز در آن جای دارد. این مسجد پس از مسجد الحرام دومین مسجد مقدس جهان اسلام است که توسط پیامبر ﷺ در سال اول هجری ساخته شد و در دوره‌های مختلف توسعه یافته است. خانه پیامبر ﷺ و خانه علی علیه السلام و فاطمه علیها السلام نیز در کنار این مسجد بوده که در توسعه‌های مسجد، به آن ملحق شده است. مسجد النبی از مهم‌ترین زیارتگاه‌های مسلمانان است و نزد شیعیان جایگاه ویژه‌ای دارد.

● **مسجد الحرام**، مشهورترین و مقدس‌ترین مسجد در اسلام، واقع در شهر مکه در کشور عربستان که کعبه، قبله مسلمانان، در آن است. اشیاء، بناها و اماکن مقدسی همچون حجر الاسود و حجر اسماعیل در این مسجد جای گرفته‌اند. مسجد الحرام در فقه اسلامی، افزون بر احکام عمومی مسجد، احکامی ویژه نیز دارد. در شریعت اسلام بر هر مسلمانی واجب است در صورت استطاعت، یک بار در عمر خود به مکه سفر کند و مناسکی را که برخی از آنها در این مسجد انجام می‌گیرد، انجام دهد.

● غزوه : به جنگی گفته می‌شود که شخص پیامبر ﷺ در آن شرکت داشته است، خواه پیکار کرده باشد یا نه. بدر، احد و خندق از مهم‌ترین غزوه‌های پیامبر ﷺ است. درباره شمار غزوات میان تاریخ‌نگاران اختلاف است؛ برخی ۲۶ و برخی دیگر ۲۷ غزوه ذکر کرده‌اند.

● محاسبه هجری شمسی و هجری قمری : هر سال قمری تقریباً ۱۰ روز و ۲۱ ساعت از سال شمسی کوتاه‌تر است، در نتیجه بر مبنای محاسبه سال قمری، از مبدأ تاریخ اسلام، یعنی هجرت پیامبر اکرم ﷺ تاکنون، در مقایسه با سال شمسی ۴۱ سال بیشتر گذشته است و به تعبیر دیگر هر ۳۳ سال شمسی برابر با ۳۴ سال قمری است. بنابراین برای تبدیل سال قمری به سال شمسی به روش زیر استفاده می‌شود :

$$۱۴۱۴ = ۱۳۷۳ + ۴۱ \text{ سال شمسی}$$

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند:
- روی نقشه، موقعیت جغرافیایی، عوارض مهم طبیعی و شهرهای مذهبی عراق را نشان دهند.
  - روی نقشه عراق، رودهای آن را مشخص کنند و رود مشترک ایران و عراق را نام ببرند.
  - با مطالعه متن کشور همسایه عراق کاربرگه شماره ۱۳ را انجام دهند.

وسایل مورد نیاز برای تدریس

کتاب درسی، نقشه جنوب غربی آسیا، کاربرگه شماره ۱۳ و در صورت امکان نمایش صنایع دستی عراق یا سوغاتی‌هایی که مسافران کربلا و نجف با خود به همراه می‌آورند.

آماده کنید

این درس نیز مانند دو درس گذشته روال داستانی دارد. خبر سفر حامد به کربلا را با صدای بلند برای دانش‌آموزان بخوانید، به طوری که خوشحالی و هیجان وی را به آنها انتقال دهید.

آموزش دهید

با توجه اینکه ادامه درس به صورت مطالعه برای انجام فعالیت است به دانش‌آموزان بگویید که عماد در پاسخ به سؤالات برادر کوچک‌ترش رضا در اینترنت جست‌وجو کرده و جواب وی را می‌دهد. مانند درس ۱۱ و ۱۲ کشورهای همسایه، ابتدا نقشه عراق را به کمک دانش‌آموزان بررسی کنید و سپس از آنها بخواهید متن را مطالعه و تصاویر را مشاهده کنند و به طور گروهی کاربرگه شماره ۱۳ را اجرا کنند. کاربرگه شماره ۱۳ مانند کاربرگه‌های شماره‌های ۱۰ و ۱۱ با نقشه‌خوانی آغاز می‌شود و با جواب سؤالات در متن ادامه می‌یابد.

نقشه خوانی :

۱ خلیج فارس

۲ بندر بصره

۳ دجله و فرات

۴ کرکوک و موصل

۵ نجف، کربلا، کاظمین و سامرا

۶ الف) رود دجله، رود فرات، رود کارون، اروند رود

ب) کارون

۷ نفت و خرما

۸ زیرا سرزمین بین‌النهرین جزو سرزمین‌هایی است که اولین تمدن‌های بشری در آنها شکل گرفته است.

۹ به دلیل سال‌ها حکومت ظالمانه صدام، اشغال نظامی توسط آمریکا، جنگ‌های داخلی و حضور

گروه‌های خارجی.

محورهای عمدهٔ ارزشیابی

چون این درس با عنوان مطالعه برای انجام فعالیت است، انجام هر نوع آزمون کتبی از محتوای آن ممنوع است. اما در ارزشیابی مستمر می‌توانید به صورت کتاب باز و یا با استفاده از کاربرگه، انتظارات یادگیری را بسنجید. در صورت امکان از دانش‌آموزان داوطلب بخواهید به‌طور گروهی در کلاس ویژگی‌های کشور عراق را با استفاده از نقشه و سایر رسانه‌ها برای هم‌کلاسی‌ها در مدت کوتاه ارائه کنند و برای آنها نمره‌ای در نظر بگیرید.

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند:
- حوادث تاریخ اسلام از بعثت پیامبر تا واقعه عاشورا روی خط زمان را مشخص کنند.
  - با مطالعه متن جامعه اسلامی پس از رحلت پیامبر ﷺ بتوانند کاربرگ‌های مربوطه را انجام دهند.
  - واقعه عاشورا را با تأکید بر علت قیام امام حسین علیه السلام توضیح دهند.
  - یکی از خاطرات خود را از روزهای همکاری در برگزاری مراسم عاشورا یا تاسوعا بیان کنند و در کلاس بخوانند.

وسایل مورد نیاز برای تدریس

کتاب درسی، کاربرگ‌های شماره ۱۴، ۱۵ و ۱۶. نمایش چند صحنه از فیلم روز واقعه یا سریال مختار و تصاویری از مراسم روزهای تاسوعا و عاشورا.

آماده کنید

از دانش‌آموزان سؤال کنید آیا تا به حال به سفر کربلا رفته‌اید؟ یا از نزدیکان و آشنایان شما کسی به این سفر رفته؟ آیا در مراسم استقبال مسافران کربلا شرکت کرده‌اید؟ اجازه بدهید دانش‌آموزان در این زمینه‌ها توضیح دهند. سپس پرسید داستان درس قبل تا کجا بیان شد؟

آموزش دهید

تدریس را طبق روال داستانی کتاب پیش ببرید و با صدای بلند و رسا ادامه داستان را بخوانید. هنگام خواندن داستان با زیر و بم دادن به صدا، فضایی را به وجود بیاورید که دانش‌آموزان قصه را مجسم کنند. در هنگام خواندن، گاهی قصه را قطع کنید و سؤال پرسید؛ برای مثال عماد در چه فرودگاهی پیاده شده بود؟ آیا آنها ابتدا به بغداد پایتخت عراق رفته بودند؟

● همکاران عزیز، توجه داشته باشید که مطالب صفحات ۹۲ و ۹۳ و بخشی از ۹۴ با عنوان مطالعه برای انجام فعالیت در این درس نوشته شده است و اطلاعات مربوط به آن طوری طراحی شده است که دانش‌آموزان با استفاده از آنها می‌توانند فعالیت‌های کاربرگ‌های شماره ۱۴، ۱۵ و ۱۶ را پاسخ بدهند.

همان طور که در درس های گذشته گفته شده، هرگونه پرسش شفاهی و کتبی به صورت آزمون از محتوای این بخش ممنوع است. اگر تمایل دارید که پرسش های بیشتری طرح کنید پیشنهاد می شود به صورت کتاب باز باشد، زیرا این متن به منظور مطالعه برای انجام فعالیت های کاربرگه است.

کاربرگه شماره ۱۴، تمرین خوبی برای انجام خط زمان وقایع تاریخی است. ابتدا از دانش آموزان بخواهید وقایع را به ترتیب بخوانند و در زمان های آن دقت کنند، سپس نوشته های مورد نظر را به ترتیب در خانه های خالی قرار دهند. (توجه: سال های درج شده بر روی نمودار هجری قمری است اما واژه قمری نوشته نشده زیرا همان طور که گفته شد تشخیص و تفکیک هجری شمسی و قمری برای این پایه دشوار است، بنابراین نیازی به ذکر شمسی و قمری نیست.)

برای انجام کاربرگه شماره ۱۵، از دانش آموزان بخواهید ابتدا ویژگی های شخصیت های نام برده شده را مرور کنند و سپس آنها را به عبارت های مناسب وصل کنند.

کاربرگه شماره ۱۶، دقیقاً باید با توجه به متن کتاب انجام شود. متن کتاب را با صدای بلند و رسا بخوانید، سپس از دانش آموزان بخواهید فضاهای خالی را پر کنند (کاربرگه های انجام شده ضمیمه همین درس است). پس از آن به بیان واقعه عاشورا بپردازید و در صورت امکان صحنه هایی از فیلم های ذکر شده را نمایش دهید و از اطلاعات دانش آموزان در مورد این واقعه کمک بگیرید و به آنها تأکید کنید که پیام واقعه عاشورا تنها رسوا کردن ظلم و فساد خاندان بنی امیه نبود، بلکه سرمشق خوبی برای همه مردم جهان در مبارزه علیه ظلم و ستم در همه جای جهان و در تمام زمان ها بوده است.

به پایان برید

با مرور وقایع پس از رحلت پیامبر، واقعه غدیر خم، رویداد جنگ صفین و همچنین علت قیام عاشورا، درس را به پایان برید. لازم به ذکر است به علت اهمیت این درس می توانید آن را دو جلسه تدریس نمایید. نکته قابل توجه این است که متن درس (مطالعه) فقط برای انجام فعالیت است و هرگونه آزمون شفاهی و کتبی از آن ممنوع است. سعی کنید دانش آموزان کاربرگه های شماره های ۱۴، ۱۵ و ۱۶ را با دقت انجام دهند و شما همه آنها را کنترل کنید. به عنوان تکلیف پایانی منزل از دانش آموزان بخواهید یکی از سخنان ارزشمند حضرت علی علیه السلام را با خط خوش بنویسند و به کلاس بیاورند. همچنین اگر خانواده یا آشنایان در راه پیمایی اربعین به کربلا سفر کرده اند، خاطرات خود و ویژگی های سفر را برای آنها بازگو کنند و فرصتی در کلاس ایجاد کنید تا دانش آموزان نتیجه پرس و جوها را بیان کنند.

محورهای عمده ارزشیابی

کاربرگه های شماره های ۱۴، ۱۵ و ۱۶ را انجام دهند، حوادث پس از رحلت پیامبر، جنگ صفین و قیام عاشورا را بیان کنند، ویژگی های اخلاقی امام علی علیه السلام را برشمارند و یکی از خاطرات خود را در روز عاشورا بیان کنند.

کاربرگه شماره ۱۴

خط زمان تاریخ اسلام

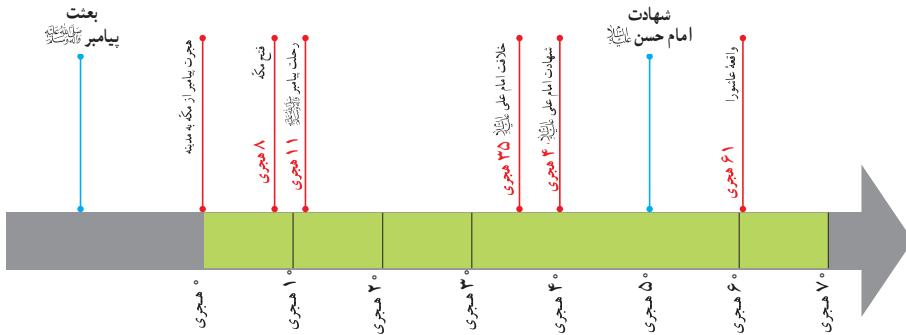
با توجه به خط زمان، به سؤال های زیر پاسخ دهید.

- ۱- فتح مکه چند سال پس از هجرت پیامبر ﷺ از مکه به مدینه اتفاق افتاد؟
- ۲- واقعه عاشورا چند سال پس از هجرت پیامبر ﷺ از مکه به مدینه اتفاق افتاد؟
- ۳- امام علی علیه السلام چند سال پس از رحلت پیامبر ﷺ به خلافت رسیدند؟ حساب کنید.
- ۴- دو مورد از نوشته های زیر را انتخاب کنید و در جای خالی روی عبارت خط زمان قرار دهید.

جنگ صفین

شهادت امام حسن علیه السلام

بعثت پیامبر صلی الله علیه و آله

۱ ۸ سال بعد

۲ ۶۱ هجری

۳ ۲۴ سال بعد

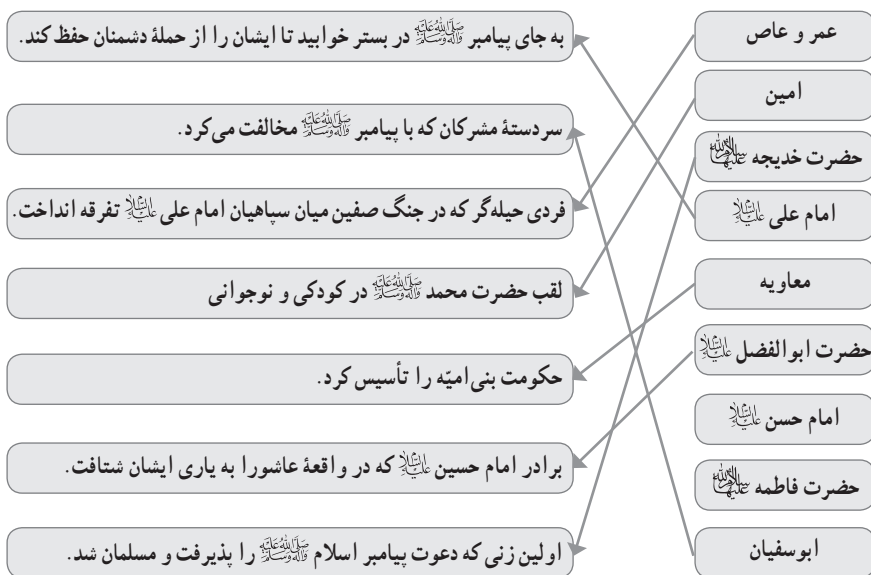
۴ بعثت پیامبر - شهادت امام حسن

کاربرگه شماره ۱۵

شخصیت‌های تاریخ اسلام

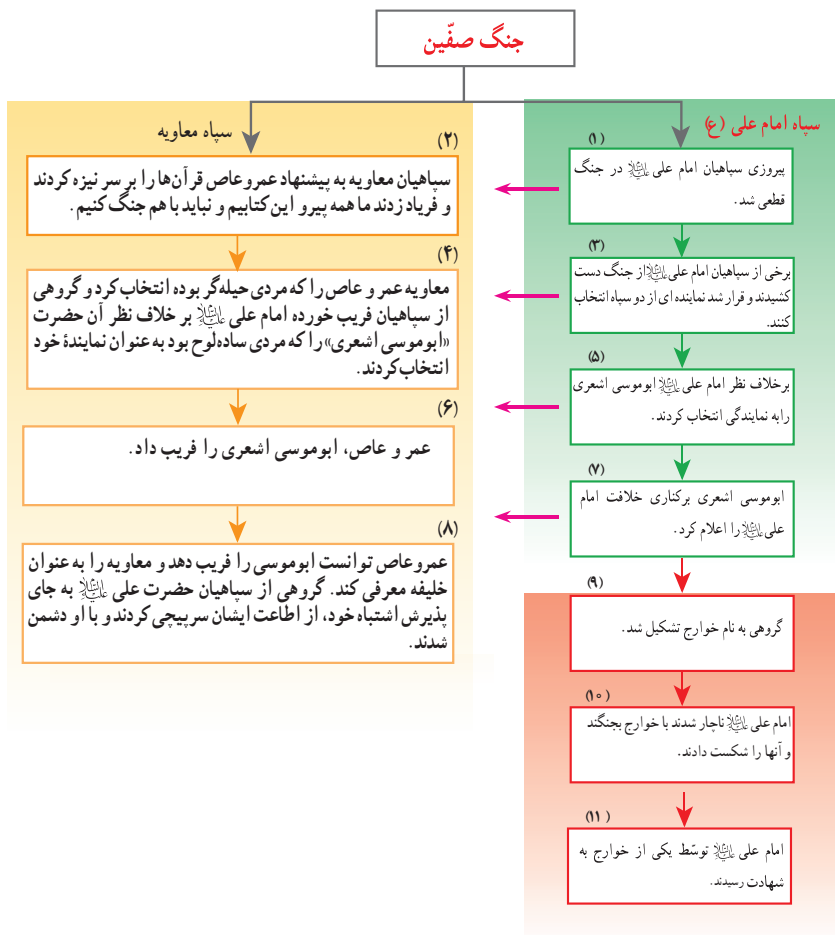
هر کلمه را به جمله یا عبارت مربوط به آن وصل کنید.

کاربرگه شماره ۱۶

جنگ صفین

متن درس را مطالعه کنید و سپس ستون‌های خالی را کامل کنید.

فصل پنجم

ایرانیان مسلمان، حکومت تشکیل می‌دهند.	درس ۱۹
وزیران کاردان، شهرهای آباد	درس ۲۰
کشورگشایان بی‌رحم	درس ۲۱
بازسازی ویرانه‌ها	درس ۲۲

مفاهیم کلیدی	راهنماها یا حوزه‌های موضوعی
<ul style="list-style-type: none"> ← تشکیل حکومت‌های ایرانی دو قرن پس از ورود اسلام به ایران ← تغییر و تحول فرهنگ و تمدن اسلامی و علم و هنر توسط ایرانیان مسلمان ← تشکیل حکومت‌های ترک تبار در ایران ← آثار تاریخی معماری و ادبیات ← علل حمله مغول‌ها به ایران ← نتایج منفی حمله مغول‌ها به ایران 	زمان، تداوم و تغییر
<ul style="list-style-type: none"> ← حفاظت از آثار تاریخی آن زمان 	مکان و فضا
<ul style="list-style-type: none"> ← آثار تاریخی و معماری و ادبیات به جا مانده از آن دوران ← آشنایی با شخصیت‌های علمی و فرهنگی مانند خواجه نظام‌الملک توسی، خواجه نصیرالدین توسی، رودکی، عطار، مولانا و ... ← نقش وزیران ایرانی و تأثیر فرهنگ ایرانیان بر مغول‌ها 	فرهنگ و هویت
<ul style="list-style-type: none"> ← حساس بودن به حفاظت از آثار تاریخی و میراث فرهنگی ← علاقه‌مندی به میراث فرهنگی و افتخار به گذشته تاریخی کشور 	ارزش‌ها و نگرش‌ها
<ul style="list-style-type: none"> ← مسئولیت‌پذیری ← وطن دوستی 	مهارت‌های کاوشگری
<ul style="list-style-type: none"> ← برقراری ارتباط خلاقیت، مشارکت، واکنش شخصی و اظهار نظر 	بررسی و کاوش، برقراری ارتباط خلاقیت، مشارکت، واکنش شخصی و اظهار نظر

انتظارات یادگیری

- انتظار می رود دانش آموزان با یادگیری این درس بتوانند :
  - علل به وجود آمدن حکومت بنی عباس را بیان کنند.
  - با استفاده از نمودار خط زمان، حکومت های ایرانی پس از ورود اسلام به ایران را نام ببرند.
  - با استفاده از نقشه های کتاب، قلمرو حکومت های ایرانی را با یکدیگر مقایسه کنند.
  - علل رونق هنر و زبان فارسی در برخی حکومت های ایرانی را بررسی کنند.
  - درباره یکی از ابداعات یا هوشمندی های ابوعلی سینا پرس و جو و نتیجه را در کلاس بیان کنند.

وسایل مورد نیاز برای تدریس

کتاب درسی، تصاویری از دانشمندان مسلمان ایرانی یا تندیس مربوط به قرن سوم تا پنجم هجری مانند رودکی و ابوعلی سینا، تصاویری از مرقد مطهر امام موسی کاظم و امام محمد تقی علیه السلام در کاظمین عراق.

آماده کنید

به دانش آموزان یادآوری کنید که در پایه چهارم خوانده اند که با ورود اعراب مسلمان حکومت ساسانیان منقرض شد و با مسلمان شدن مردم و ورود اسلام به ایران دوره جدیدی در ایران آغاز شد و ایران جزء سرزمین های اسلامی قرار گرفت. سپس موضوع را به درس گذشته پیوند بزنید که حکومت بنی امیه موجب ظلم و فساد در قلمرو اسلامی شده بود و واقعه عاشورا نیز نمونه ای از این ستم بود.

آموزش دهید

با نشان دادن تصویر ابومسلم خراسانی، جریان نهضت آن را برای دانش آموزان توضیح دهید. خلفای بنی امیه ظلم و ستم زیادی به مردم روا می داشتند و خود را تژاد برتر می دانستند و از طرفی امامان شیعه را به شهادت می رساندند. خاندان بنی عباس از مخالفان آنان بودند و در بین ایرانیان طرفدارانی داشتند از جمله ابومسلم که از سرزمین خراسان به اتفاق پیروانش که لباس سیاه می پوشیدند و به آنان سیاه جامگان می گفتند، در چند جنگ سپاهیان بنی امیه را شکست دادند و خاندان بنی عباس را به حکومت رساندند.

برای دانش‌آموزان توضیح دهید که خاندان بنی‌عباس نیز برخلاف وعده‌های خود، پس از مدتی به قدرت رسیدند و شروع به ستمگری نمودند. به عنوان نمونه آنها، ابومسلم خراسانی را در یک حرکت ناجوانمردانه به قتل رساندند و همین‌طور امامان شیعه را مورد اذیت و آزار قرار دادند؛ از جمله امام موسی کاظم علیه السلام، امام رضا علیه السلام، امام محمد تقی علیه السلام، امام علی نقی علیه السلام و امام حسن عسگری علیه السلام در زمان حکومت بنی‌عباس که حدود ۵۰۰ سال حکومت کردند، به شهادت رسیدند.

سپس تصاویری از مرقد مطهر امام موسی کاظم علیه السلام و امام محمد تقی علیه السلام در کاظمین عراق را نمایش دهید و دربارهٔ زیارت این دو امام بزرگوار که مقصد زائران کربلا و نجف است، توضیح دهید. برخی از خلفای بنی‌عباس چون شیوهٔ درست کشورداری را نمی‌دانستند، از وزیران ایرانی استفاده می‌کردند تا بتوانند بر قلمرو پهناورشان حکومت کنند.

سپس با نشان دادن نمودار زمان صفحهٔ ۹۹ کتاب، توجه دانش‌آموزان را به حکومت‌های ایرانی پس از ورود اسلام جلب کنید و توضیح دهید که از اوایل قرن سوم هجری ایرانیان به تدریج در بخش‌های مختلف ایران حکومت‌هایی تشکیل دادند.

از شما همکاران گرامی انتظار می‌رود که با استفاده از مقوا و مداد رنگی یا کاغذ رنگی، نمودار زمان صفحهٔ ۹۹ کتاب را روی یک مقوای بزرگ ترسیم و به دیوار کلاس نصب کنید تا دانش‌آموزان برای مدتی بتوانند آن را ببینند و نظم و توالی سلسله‌های ایرانی پس از ورود اسلام را به ذهن بسپارند.

ممکن است دانش‌آموزان از شما بپرسند که چگونه چند سلسله هم‌زمان در ایران حکومت می‌کردند؟ به آنها توضیح دهید که این سلسله‌ها حالت مرکزی نداشتند، بلکه هر کدام منطقه‌ای از ایران را در اختیار داشتند. ضمناً رابطه هر یک از این حکومت‌ها با خلفای بنی‌عباس که مقرشان در بغداد بود، متفاوت بوده است. بهترین حالت این است که با استفاده از نقشه‌های کتاب، قلمرو این سلسله‌ها را نشان دهید، از آنها بخواهید این نقشه‌ها را با هم مقایسه کنند؛ زیرا از طریق نقشه متوجه می‌شوند که هم‌زمان چندین سلسله در ایران می‌توانستند حکومت کنند. سپس با استفاده از تصاویر کتاب به خصوص بناهای تاریخی آن دوره به اهمیت رونق فرهنگ و هنر ایرانی - اسلامی در دورهٔ حکومت‌های ایرانی بپردازند.

برای آنها توضیح دهید در زمان حکومت‌های صفاریان و سامانیان زبان فارسی و فرهنگ ایرانی اهمیت زیادی داشته از جمله رودکی شاعر معروف دورهٔ سامانیان بوده است و در زمان یعقوب لیث صفار، تمام مکاتبات اداری و رسمی به زبان فارسی نوشته می‌شد.

حکومت‌های آل‌بویه و طاهریان نیز به عمران و آبادی علاقهٔ زیادی داشتند، از جمله احداث سد، بیمارستان و دانشگاه طب در آن زمان صورت گرفته است. دانشمندان جایگاه خاصی داشتند به طوری که ابوعلی سینا، دانشمند بزرگ ایرانی و وزیر یکی از شاهزادگان آل‌بویه بوده است.

برای آنکه این بخش با جذابیت بیشتر ارائه شود از نمایش کتاب‌های این دانشمندان و یا تندیس آنها در شهرهای مختلف استفاده کنید.

پاسخ فعالیت‌های صفحه ۱۰۱

۱ الف) زیرا خاندان بنی عباس با تبلیغات زیاد طرفدارانی در میان ایرانیان پیدا کرده بودند. (ب) زیرا این حکومت نیز ظلم و ستم را آغاز کردند و امامان شیعه را نیز مورد آزار و اذیت قرار می‌دادند.

۲ زیرا این حکومت‌ها به زبان فارسی، اهمیت زیادی می‌دادند.

۳ از دانش‌آموزان بخواهید با توجه به کتاب فارسی درس بوعلی و بانگ گاو مثالی از هوشمندی ابوعلی سینا بیان کنند.

به پایان ببرید

با مرور و جمع‌بندی نحوه تشکیل سلسله‌های ایرانی و با مقایسه نقشه‌های دوره‌های مختلف و ترسیم خط زمان درس را به پایان ببرید.

محورهای عمده ارزشیابی

محورهای عمده ارزشیابی این درس عبارت‌اند از:
مقایسه نقشه‌های حکومت‌های مستقل ایرانی، خواندن خط زمان، برشمردن علل به‌وجود آمدن حکومت بنی عباس و رونق هنر و زبان فارسی در این زمان.

دانستنی‌های معلم

● **امیر اسماعیل سامانی:** بنیان‌گذار سلسله سامانیان بود. وی شهر بخارا را به پایتختی برگزید و به زبان و فرهنگ ادبیات فارسی دلبستگی بسیار داشت و رودکی سروده‌هایی در ستایش از وی دارد. وی در اثر بیماری درگذشت و در بخارا در آرامگاه ویژه‌ای به خاک سپرده شد.

● **یعقوب لیث صفاری:** بنیان‌گذار سلسله صفاریان بود که در سیستان حکومت می‌کرد و مرکز آن در زرنج بود که امروزه در افغانستان قرار دارد. از آنجایی که او یک مسگر بود، به «صفار» معروف شد. یعقوب نخستین پادشاه ایرانی بود که زبان پارسی را ۲۰۰ سال بعد از ورود اسلام به ایران دوباره بازسازی و زبان رسمی کشور اعلام کرد و نقش و تأثیر بسزایی در بازسازی فرهنگ و زبان پارسی داشته است. آرامگاه یعقوب لیث هم‌اکنون در ۱۰ کیلومتری جنوب شرقی دزفول در روستایی به نام شاه‌آباد قرار دارد. مجسمه‌هایی از وی در شهرهای زابل و دزفول بنا شده است.

● **رودکی:** نخستین شاعر مشهور پارسی‌سرای حوزه تمدن ایرانی در دوره سامانی در سده چهارم هجری قمری و استاد شاعران این قرن در ایران است. وی از کودکی نابینا بوده است و به روایتی دیگر بعدها او را کور کردند. رودکی در روستایی به نام رودک در نزدیکی نخشب که امروزه با نام قرشی در ازبکستان است به دنیا آمده است. رودکی در دربار امیر نصر سامانی بسیار محبوب شد و ثروت بسیاری به دست آورد. می‌گویند رودکی در حدود یک میلیون و سیصد هزار بیت شعر سروده است و در موسیقی، ترجمه و آواز نیز دستی داشته است.

درس ۲۰ وزیران کاردان، شهرهای آباد

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند :
  - علل به وجود آمدن سلسله‌های ترک‌تبار در ایران را بیان کنند.
  - با استفاده از نقشه‌های کتاب، قلمرو حکومت‌های ترک‌تبار را با یکدیگر مقایسه کنند.
  - روی خط زمان، سلسله‌های ترک‌تبار را معین کنند.
  - وزیران، دانشمندان و شاعران معروف دوره سلسله‌های ترک‌تبار را نام ببرند.
  - جنبه‌هایی از زندگی اقتصادی و دانش و هنر و معماری در این دوران را بیان کنند.

وسایل مورد نیاز برای تدریس

کتاب درسی، در صورت امکان تصاویری از آثار تاریخی این دوران.

آماده کنید

با استفاده از نقشه ایران، مناطق شمال شرقی ایران آن دوره را نشان دهید و برای دانش‌آموزان توضیح دهید که در این نواحی مردمی زندگی می‌کردند که کار اصلی‌شان دامداری بود و از قبایل ترک بودند و به ایران رفت و آمد می‌کردند و به علت روحیه جنگاوری و سلحشوری و استعدادهای خود به دربار پادشاهان نفوذ کردند و به مقامات مهمی چون فرماندهی لشکر رسیدند و سلسله‌های ترک‌تبار تشکیل دادند.

آموزش دهید

این بخش را با استفاده از نمودار خط زمان و نقشه‌های صفحه ۱۰۴ تدریس کنید. با استفاده از مقوا و مداد رنگی یا کاغذ رنگی، نمودار زمان در صفحه ۱۰۲ کتاب را روی یک مقوای بزرگ ترسیم و به دیوار کلاس نصب کنید تا در یک مدت زمان طولانی دانش‌آموزان بتوانند آن را ببینند و نظم و توالی سلسله‌های ترک‌تبار در ذهن آنها بماند.

با استفاده از نمودار خط زمان به دانش‌آموزان توضیح دهید که اولین سلسله ترک، غزنویان بودند که سلطان محمود با لشکرکشی به هند، گنج‌های فراوانی را به غارت برد و پس از او پسرش سلطان مسعود به سلطنت رسید. پس از آن از نقشه بالای صفحه ۱۰۴ کتاب استفاده کنید و از دانش‌آموزان بخواهید قلمرو حکومت غزنویان را مشاهده کنند و توضیح دهند.

پس از آن باز از خط زمان استفاده کنید و در مورد سلسله‌های سلجوقیان توضیح دهید که بنیان‌گذار آن طغرل بود و با استفاده از نقشه صفحه ۱۰۴ به آنها بگویید که در زمان سلجوقیان، قلمرو ایران بسیار پهناور بوده به طوری که تا سواحل دریای مدیترانه گسترش یافته است.

آخرین حکومت ترکان در ایران حکومت خوارزمشاهیان بود و در زمان آنها قلمرو ایران بسیار گسترش یافت. از دانش‌آموزان بخواهید این نقشه را با دو نقشه قبلی مقایسه کنند. همان‌طور که مشاهده می‌شود وسعت ایران از سمت شرق گسترش یافته است و با اقوام بیابانگرد مغول همسایه می‌گردد. با حمله مغول‌ها حکومت خوارزمشاهیان از بین می‌رود (در مورد حکومت‌ها در دانستنی‌های معلم توضیحاتی داده شده است).

از دانش‌آموزان بخواهید متن را مطالعه کنند و سپس با روش پرسش و پاسخ روی موارد زیر تأکید کنید: چون حاکمان ترک تبار از اصول کشورداری و سیاستمداری اطلاعات زیادی نداشتند، بنابراین از وزیران هوشمند و کارآمد ایرانی استفاده می‌کردند. یکی از وزیران دوره سلجوقیان، خواجه نظام‌الملک توسی در راه آبادانی و پیشرفت ایران خدمات بسیاری انجام داد.

از جمله اقدامات وی، رواج زبان و ادب فارسی بود که در قلمرو گسترده آن زمان مقرر شد که تمام نامه‌ها و فرمان‌های حکومتی به زبان فارسی نوشته شود، زیرا تا آن زمان تمامی مکاتبات به زبان عربی بود. این موضوع باعث توسعه زبان فارسی در این مرز پهناور شد.

فردوسی شاعر نام‌آور ایرانی با نوشتن کتاب شاهنامه باعث ماندگاری زبان فارسی شد. وی یکی از بزرگان دوره غزنویان است. در صورت امکان کتاب شاهنامه را به کلاس ببرید و به دانش‌آموزان نشان دهید.

خواجه نظام‌الملک، وزیر مشهور دوره سلجوقیان، مدارس در آن زمان تأسیس کرد به نام نظامیه که در آن زمان، جزء کارهای استثنایی خود بود. این مدارس در شهرهای بزرگ ساخته شدند و مبنای مدارس امروزی بودند.

با نشان دادن تصاویر کتاب، و یا نمایش تصاویری از بناهای تاریخی این دوره آنها را به این نتیجه برسانید که در آن زمان هنر معماری به اوج خود رسیده و ساختمان‌های زیبا، جالب و باشکوهی ساخته شده است که بعد از قرن‌ها هنوز بابرجا مانده‌اند. به علت وجود وزیران کاردان شهرها و روستاها از رونق فراوانی برخوردار بودند و شغل‌هایی چون سفالگری، آهنگری، بافندگی و تجارت رواج زیادی داشته است.

پاسخ فعالیت صفحه ۱۰۵

- ۱ غزنویان، سلجوقیان و خوارزمشاهیان (سلجوقیان)
- ۲ بعضی از ترکان مسلمان با استفاده از استعدادها و توانایی‌های خود به دربار پادشاهان ایرانی نفوذ کردند و به مقامات مهمی چون فرماندهی سپاه رسیدند و پس از مدتی حکومت غزنویان را تشکیل دادند.
- ۳ حکومت سلجوقیان، زیرا در این دوره وسعت ایران به بیشترین حد رسید و از غرب تا سواحل مدیترانه گسترش یافت. (تقریباً به اندازه وسعت ایران در دوره ساسانی) و زبان و ادب فارسی در این دوره مورد توجه قرار گرفت و با وجود خواجه نظام‌الملک توسی، عمران و آبادانی در ایران انجام گرفت.
- ۴ حاکمان ترک تبار از کشورداری اطلاع چندانی نداشتند و برای اداره سرزمین پهناور ایران و جمعیت زیاد آن باید از افرادی آشنا با کشورداری استفاده کنند. به همین دلیل از وزیران و دانشمندان ایرانی در اداره امور کشور استفاده می‌کردند.

به پایان برید

به منظور جمع‌بندی از درس، یک بار دیگر نحوه ورود اقوام ترک‌تبار به ایران، سلسله‌های ترک‌تبار و نحوه تشکیل حکومت آنها با استفاده از نمودار خط زمان و نقشه‌های موجود در کتاب و وقایع مهم عمرانی و استفاده از وزیران کاردان ایرانی را جمع‌بندی کنید. به عنوان تکلیف پایانی از دانش‌آموزان بخواهید یکی از اشعار فردوسی و همچنین چند نکته‌ای درباره زندگی وی را جست‌وجو نموده و در کلاس بیان کنند.

محورهای عمده ارزشیابی

محورهای عمده ارزشیابی در این درس عبارت‌اند از: دانش‌آموزان نحوه ورود اقوام ترک‌تبار به ایران را بیان کنند. با مقایسه نقشه‌های حکومت‌های ترک‌تبار ویژگی‌ها و اهمیت هر یک را بیان کنند با استفاده از خط زمان نام آنها را بیان کنند و مدت زمان حکومتشان را با استفاده از اعداد محاسبه کنند.

دانستنی‌های معلم

● **سلطان محمد غزنوی سلطان:** اولین فرمانروای مستقل و بزرگ‌ترین فرد خاندان غزنوی است که به جنگاوری و بی‌باکی و کثرت فتوحات و شکوه دربار در تاریخ اسلام، مخصوصاً جنگ‌های او در هند و غنائمی که از آنجا آورده مشهور است. وی اولین فرمانروا در قلمرو خلافت اسلامی است که به خود عنوان «سلطان» داد تا استقلال خود را از دستگاه خلافت نشان دهد هر چند خلیفه فقط لقب امیر را برای او پذیرفته بود. وی شهر غزنه را به مرکز امپراتوری خود که شامل افغانستان امروزی، شمال غرب هند، قسمتی از پاکستان و غرب ایران امروزی می‌شد تبدیل نمود.

● **طغرل** : بنیان‌گذار سلطنت سلجوقیان بود. وی یکی از ترکمان‌های سلجوقی و در جست‌وجوی چراگاه مناسب بود و کم‌کم از فرارود وارد ایران و خراسان شد. در آغاز سلطان مسعود غزنوی به مخالفت با او پرداخت اما چون سرگرم جنگ در جاهای دیگر از جمله هندوستان بود، در جنگ دندانقان از طغرل شکست خورد و غزنویان برای همیشه برچیده شدند. در روزگاری کشاورزی رونق یافت و همچنین ایران به بزرگ‌ترین حد خود پس از اسلام رسید.

● **فردوسی** : حکیم ابوالقاسم فردوسی توسی سخن‌سرای نامی ایران و سراینده شاهنامه حماسه ملی ایرانیان. او را بزرگ‌ترین سراینده پارسی‌گو دانسته‌اند. نام و آوازه فردوسی در همه جای جهان شناخته و ستوده شده است. شاهنامه فردوسی به بسیاری از زبان‌های زنده جهان برگردانده شده است. در ایران روز ۲۵ اردیبهشت به نام روز بزرگداشت فردوسی نام‌گذاری شده است.

● **خواجه‌نظام‌الملک توسی** : وی از دهقان‌زادگان بیهق خراسان بود. نام واقعی او ابوعلی حسن معروف به خواجه‌نظام‌الملک وزیر مقتدر دو شاه سلجوقی آلب ارسلان و پسرش ملکشاه که به مدت ۲۹ سال وزارت کرد و در طول این دوران می‌توان گفت یکی از مقتدرترین وزیران در تمام طول تاریخ ایران بود. می‌گویند که مدارس سازمان‌یافته‌ای که در دوره سلجوقی در سراسر ایران با نام نظامیه و به ابتکار خواجه‌نظام‌الملک توسی ساخته شدند زمینه‌ساز پیدایش دانشگاه‌ها بودند و صد البته تأثیر شگرفی هم در دانش و فرهنگ آن دوران و سده‌های بعدی داشتند.

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند:
- ویژگی‌های سرزمین و مردم مغولستان را در زمان حمله مغول‌ها به ایران بیان کنند.
  - علل حمله چنگیزخان مغول به ایران را بیان کنند و مسیر حرکت اقوام مغول به ایران و دیگر کشورها را بیان کنند.
  - نتایج حمله مغول‌ها به ایران را بیان کنند.
  - چگونگی تشکیل حکومت ایلخانیان را توضیح دهند.
  - پیامدهای حمله تیمور را به ایران بیان کنند.

وسایل مورد نیاز برای تدریس

کتاب درسی، نرم‌افزار نمایش عروسکی زندگی مولانا به کارگردانی آقای بهروز غریب‌پور (بخش حمله مغول به نیشابور)

آماده کنید

بار دیگر توجه دانش‌آموزان را به گستردگی وسعت ایران در زمان خوارزمشاهیان و همسایگی آن با مغولستان جلب کنید. نمایش عروسکی را در صورت در اختیار داشتن امکانات پخش کنید. دانش‌آموزان را به نقشه کتاب متوجه کنید و توضیح دهید که مغول‌ها افرادی بیابانگرد بودند که به علت آب‌وهوای سرد و خشک و کمبود غذا به کاروان‌ها و یا سرزمین‌های دیگر حمله کرده و آنها را غارت می‌کردند. مغول‌ها برای جست‌جوی منابع و غذا و امکانات به کشورهای دیگر حمله می‌کردند.

آموزش دهید

بهتر است ابتدا به کار بیندیم شماره ۱ را اجرا کنید یعنی از دانش‌آموزان بخواهید نمایشنامه‌ای بنویسند و در کلاس اجرا کنند: چنگیزخان حاکم وقت مغولستان بود و در زمان سلطان محمد خوارزمشاه، بازرگانانی را برای تجارت به ایران فرستاد؛ اما حاکم شهر اترار خبر داد که آنها برای جاسوسی آمده‌اند و بهتر است کشته شوند که متأسفانه سلطان محمد حرف وی را پذیرفت و بازرگانان کشته شدند و اموال آنها تصاحب شد. چنگیزخان از سلطان محمد می‌خواهد که حاکم اترار را تحویل دهد، اما او از این کار خودداری می‌کند و باعث

حمله چنگیز به ایران می‌شود. به آنها توضیح دهید که چنگیز خان به دنبال بهانه‌ای برای لشکرکشی به ایران بود و متأسفانه شرایط هرج و مرج داخلی هم زمینه را مناسب کرد تا چنگیز بتواند با بی‌رحمی هرچه تمام‌تر به ایران حمله و شهرها و روستاهای آن را ویران کند. سپس سؤال شماره ۳ را مطرح کنید: آیا اگر ماجرای شهر اُترار رخ نمی‌داد باز هم مغول‌ها به ایران حمله می‌کردند؟

در واقع با این فعالیت دانش‌آموزان را متوجه این نکته می‌کنیم که علل واقعی حمله‌ها و کشورگشایی‌ها چیز دیگری است و بهانه برای حمله چیز دیگر. به عبارت دیگر علل نقش اصلی را دارد و بهانه‌ها ممکن است متفاوت باشد.

توضیح دهید که سلطان محمد خوارزمشاه به جای مقاومت در مقابل حمله مغول‌ها پا به فرار گذاشت و لشکر مغول به راحتی وارد ایران شدند و مردم را با بی‌رحمی به قتل رساندند و اموالشان را غارت کردند. از جمله کسانی که در مقابل آنها مقاومت کرد سلطان جلال‌الدین خوارزمشاه بود که در چند جنگ مغول‌ها را شکست داد، اما سرانجام از آنها شکست خورد. مغول علاوه بر نابودی و ویرانی شهرها و روستاهای ایران بسیاری از کتابخانه‌ها را سوزاند و آثار هنری را از بین برد.

سپس برای دانش‌آموزان توضیح دهید که مردم ایران بار دیگر توسط هلاکوخان، نوه چنگیز مورد حمله قرار گرفتند که مجدداً همه چیز خراب شد و بسیاری از شهرها ویران شدند و سپس تیمور بعد از ۱۶۰ سال پس از حمله چنگیز با ادعای وابستگی به وی بار دیگر به ایران حمله کرد و همه چیز را مجدداً ویران نمود و خاطراتی تلخ در تاریخ ایران به جای گذاشت.

به پایان ببرید

با مرور علل حمله مغول به ایران و آثار و تبعات این حملات به کشور و مردم ایران درس را به پایان ببرید.

محورهای عمده ارزشیابی

محورهای عمده ارزشیابی این درس عبارت‌اند از: بیان شفاهی علل حمله چنگیز به ایران، شرایط داخلی ایران در زمان حمله، آثار حمله چنگیز، حمله هلاکو و تیمور به ایران که از طریق پرسش و پاسخ شفاهی، آزمون کتبی و سباه ارزیابی انجام می‌گیرد.

ملاحظات برای درس/دانش‌آموزان معلم

فعالیت شماره ۱ به کار ببندیم صفحه ۱۱۱ را انجام دهید. به کمک دانش‌آموزان نمایشنامه‌هایی در مورد ورود بازرگانان مغول به ایران و برخورد حاکم اُترار بنویسید و چند تن از آنها آن را اجرا کنند. بدون شک اجرای این نمایشنامه در یادگیری و ماندگاری مطالب به آنها کمک می‌کند.

● **سلطان جلال‌الدین خوارزمشاه** : وی فرزند ارشد سلطان محمد خوارزمشاه بود اما به دلیل نفوذ بالایی که مادرزگش ترکان خاتون داشت اجازه نمی‌داد تا سلطان محمد خوارزمشاه او را به عنوان ولیعهد خود انتخاب کند. او هنگام فرار سلطان محمد از سپاهیان چنگیز، همراه پدر بود. محمد در جزیره آبسکون پسرش قطب‌الدین را خلع و وی را به جانشینی برگزید. او برخلاف پدرش از رویارویی با مغولان هراسان نبود و تأکید داشت که باید با تمام قوا به رویارویی دشمن شتافت و با آن جنگید.

● **سلطان محمد خوارزمشاه** : سلطان محمد پس از مرگ پدرش، مدتی گرفتار ماتم پدرش بود و بعد نیز مسائلی ضروری در مرکز وجود داشت که مدتی نیز حل این مشکلات، وی را مشغول کرده بود که در نتیجه خراسان نیز که مهم‌تر از عراق بود به اشغال بیگانه در آمد. سلطان محمد یک سال پس از جلوس بر تخت سلطنت مجال پیدا کرد تا از نزدیک به این حوادث رسیدگی کند. سلطان محمد خوارزمشاه پس از تضعیف و نابودی دولت‌های قراختاییان، غوریان، ملوک مازندران و سرزمین‌های کرمان، سیستان و اطراف این مناطق تا سواحل دریای عمان را به امپراتوری خود ضمیمه کرد. سلطان محمد خوارزمشاه، با وجود لشکری عظیم که در اختیار داشت، نه تنها با آن همه دعوی شجاعت یک لحظه هم در برابر سپاه مغول ایستادگی نکرد، بلکه از پیش خصم گریخت و در هیچ مکانی برای مقابله با او توقف نکرد. وی در جزیره آبسکون دریای خزر درگذشت.

● **چنگیزخان** : نام اصلی وی تموچین خان مغول و سردار جنگی بود که قبایل مغول را متحد ساخت و با فتح قسمت زیادی از آسیا شامل چین، روسیه، ایران و خاورمیانه و همچنین اروپای شرقی، امپراتوری مغول را پایه‌گذاری کرد. حمله مغول‌ها به ایران صدمات زیادی برجای گذاشت. این حمله‌ها بیش از خسارت‌های اقتصادی، صدمات فرهنگی و روحی برجای گذاشت. در این حمله‌ها مراکز علمی و فرهنگی مانند کتابخانه‌های بسیاری سوزانده و ویران شد. شهرهای بزرگ بسیاری از بین رفت و به دنبال آن مراکز رشد و پرورش فکری به حداقل رسید. کاهش جمعیت و به اسارت گرفتن و فرستادن صنعتگران ایرانی به مغولستان باعث رکود کشاورزی شد. پس از حمله مغول شماری از دانشمندان که در این حمله جان سالم به در برده بودند، به مناطق امن مانده از این حمله مانند آسیای صغیر و هند مهاجرت کردند.

● **هلاکو خان** : چهل سال پس از شکست و فرار سلطان محمد خوارزمشاه، مغولان بار دیگر در سپاهی به رهبری هلاکو خان به ایران آمدند. اما اینان با سپاه پیشین یعنی سپاه چنگیز، که به قصد تاخت و تاز آمده بودند، تفاوت بسیاری داشتند. این نسل تازه از مغولان در این مدت با ایران بیشتر آشنایی پیدا کرده و از غارتگری و وحشی‌گری عهد چنگیز، به مراتب معتدل‌تر و مجرب‌تر به نظر می‌رسیدند. هلاکو در سال ۶۵۶

هجری وارد بغداد شد و خلیفه مستعصم به دست خود کلیه خزائن بغداد را تسلیم وی کرد؛ اما هلاکو خان خلیفه عباسی را به قتل رسانده و بدین ترتیب به عمر طولانی سلسله عباسی پایان داد. فتوحات هلاکو منجر به تأسیس سلسله ایلخانان گردید.

● تیمور: در خانواده‌ای از قبایل ترک ماوراءالنهر در شهر «کش» از توابع سمرقند (در آسیای مرکزی فعلی) دیده به جهان گشود و خیلی زود در سوارکاری و تیراندازی مهارت یافت. با پیروزی تیمور در بلخ به فرمانروایی مستقل رسید و خود را صاحبقران خواند. پس از آن به ماوراءالنهر رفت و سمرقند را پایتخت خویش ساخت. بعد از قدرت یافتنش و یا شاید در زمان جانشینانش، نسب او را به سردار و خویشاوند نزدیک – و شاید افسانه‌ای – چنگیزخان مغول می‌رساندند. این بدان جهت بود که می‌خواستند خود را جانشینان چنگیز قلمداد کنند.

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان با یادگیری این درس بتوانند:
  - روی خط زمان، حمله مغول، هلاکو و تیمور را به ایران مشخص کنند.
  - نقش وزیران ایرانی و فرهنگ ایرانیان مسلمان را بر هدایت و تغییر و خلق و خوی جانشینان مغول‌ها بیان کنند.
  - علل رونق معماری و هنر را در زمان ایلخانان و جانشینان تیموریان بیان کنند.
  - اقدامات مهم شاهرخ را بیان کنند.
  - چند مورد از شاعران برجسته ایرانی را در این دوره معرفی کنند.

وسایل مورد نیاز برای تدریس

کتاب درسی، ترسیم خط زمان بر روی تابلوی کلاس، نمایش آثار شاعران بزرگ چون مثنوی معنوی مولانا، دیوان حافظ، بوستان و گلستان سعدی در کلاس.

آماده کنید

دانش‌آموزان در جلسه قبل با علل حمله مغول توسط چنگیز، هلاکو و تیمور و شرایط پس از آن آشنا شده‌اند. نمودار خط زمان صفحه ۱۰۹ را بر روی یک مقوای بزرگ ترسیم نمایید و به دیوار کلاس نصب کنید تا در طی زمان باقی مانده از سال تحصیلی آن را ببینند و به تدریج نظم و توالی حمله مغول‌ها و سلسله‌های ایلخانیان و تیموریان را یاد بگیرند.

آموزش دهید

به دانش‌آموزان تأکید کنید که برخلاف مغولان که باعث ویرانی ایران شدند، فرزندان آنان به راه پدران خود نرفتند، زیرا آنان تحت تأثیر فرهنگ غنی و والای ایران قرار گرفتند، به تدریج به دین اسلام روی آوردند و مسلمان شدند و به عمران و آبادی ایران پرداختند.

وزیران کاردان ایرانی همچون خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی و خواجه نصیرالدین توسی که هر دو از دانشمندان بزرگ ایرانی بودند و از آنها بناهای زیادی چون مسجد، مدرسه، بیمارستان و رصدخانه به جای مانده است را به کلاس معرفی کنید و توضیح دهید آنها سعی می‌کردند خوی جانشینان مغول را تغییر دهند و با همفکری با آنان بتوانند سرزمین‌های پهناور را اداره کنند.

با نشان دادن تصاویر صفحات ۱۱۰ و ۱۱۱، به اقدامات عمرانی و آباد کردن ویرانی‌ها توسط مردم اشاره کنید و به آنها بگویید آباد کردن این سرزمین پس از آن همه ویرانی توسط گذشتگان ما، کاری بسیار دشوار بوده است، اما مردم ایران همواره یرتلاش و مقاوم بودند و با اراده‌ای بزرگ آن ویرانه‌ها را به شهرهایی آباد و پررونق تبدیل کردند. کتاب‌های مشاهیری چون سعدی و حافظ و مولوی را به کلاس ببرید به دانش‌آموزان نشان دهید و اشاره کنید این شاعران بزرگ در دوره مغول‌ها و تیموریان زندگی می‌کردند. با ایجاد پیوند با کتاب فارسی (بخوانیم) بخش‌هایی از آثار این بزرگان را که دانش‌آموزان با آنها آشنایی دارند در کلاس مرور کنید و سپس از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت صفحه ۱۱۱ را در کلاس انجام دهند.

پاسخ فعالیت‌های ۱۱۱

۱ جانشینان چنگیز و تیمور به علت آشنایی با عقاید و آداب و رسوم ایرانیان، تحت تأثیر آنها قرار گرفتند و سعی کردند از خشونت و وحشی‌گری پدرانشان فاصله بگیرند و به عمران و آبادانی ایران بپردازند.

۲ حاکمان دوره ایلخانی و تیموریان به اسلام روی آوردند و مسلمان شدند.

۳ دلیل هوشمندی خواجه نصیرالدین توسی این بود که فهمید شمشیر و دنیا در دست دشمن است و او فقط قلم دارد و با فرهنگ و قلم می‌تواند اندیشه و رفتار دشمن را تغییر دهد. اقدام مهم او رصدخانه مراغه و کتابخانه مجاور آن بود.

۴ کاربرد شماره ۱۷ را با استفاده از درس نقش خردمندان در کتاب فارسی به این شکل کامل کنید.

به پایان ببرید

با مرور و جمع‌بندی نقش وزیران ایرانی، رونق معماری و هنر و آثار شعرا و دانشمندان درس را به پایان ببرید. فعالیت شماره ۲ به کار ببندیم را به دانش‌آموزان به عنوان تکلیف پایانی سفارش بدهید.

محورهای عمده ارزشیابی

دانش‌آموزان، توالی حمله مغول و دوره‌های ایلخانان و تیموریان را روی خط زمان نشان دهند و تأثیر فرهنگ ایرانی را بر روی این اقوام توضیح دهند و خدمات عمده وزیران ایرانی را نام ببرند، شاعران بزرگ و اندیشمندان و دانشمندان این دوره و آثار آنها را معرفی کنند.

تمرین پیشنهادی برای فعالیت بیشتر

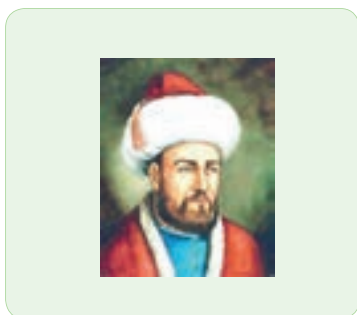
تمرین شماره ۲ به کار ببندیم صفحه ۱۱۲ را انجام دهید. از دانش‌آموزان بخواهید به صورت گروهی اطلاعاتی در مورد دانشمندان، شاعران و هنرمندان و آثار مربوط به دوران جانشینان چنگیز و تیمور را گردآوری و با متون و تصاویر مناسب، یک روزنامه دیواری تهیه کنند و آن را در جای مناسبی در مدرسه نصب کنند تا مورد استفاده همه دانش‌آموزان قرار گیرد.

کاربرگه شماره ۱۷

وزیران کاردان

با توجه به درس «نقش خردمندان» در کتاب فارسی و با استفاده از کلمه‌های زیر، در مورد این شخصیت‌ها یک متن کوتاه بنویسید.

وزیر	رصدخانه	سلجوقیان	نظامیه
مدارس شبانه‌روزی	کاروان سرا	سعدی	ری

کتابخانه	رصدخانه	ستاره‌شناس	مغولان
ریاضی‌دان	ایلخانان	هلاکوخان	مراغه

ساخت که بسیاری از دانشمندان در آنجا به تحقیق مشغول شدند. در زمان خواجه نظام الملک مدارس شبانه‌روزی به نام نظامیه تأسیس شد. سعدی شاعر بزرگ در این مدارس تحصیل کرده است. در زمان این وزیر ایرانی مساجد و کاروان‌سراهای باشکوهی در ایران بنا شد.

خواجه نصیرالدین توسی ریاضی‌دان در دوره ایلخانان می‌زیست. ایلخانان پس از مغول‌ها به قدرت رسیدند. او ریاضی‌دان و ستاره‌شناسی بزرگ بود و به هلاکوخان پیشنهاد کرد که رصدخانه بزرگ مراغه را بسازد. وی کتابخانه بزرگی نیز در کنار این رصدخانه بنا کرد. در زمان سلجوقیان یکی از وزیران ایرانی به نام خواجه نظام الملک توسی در شهر ری رصدخانه‌ای

